

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu: 3. serija - sv. XIV

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1981**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:275610>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

VJESNIK

ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

3. SERIJA — SV. XIV

ZAGREB
1981

Dosadašnje serije »VJESNIKA«:

VIESTNIK NARODNOGA ZEMALJSKOGA MUZEJA U ZAGREBU, I (1870), II (1876).

VIESTNIK HRVATSKOGA ARKEOLOGIČKOGA DRUŽTVA, I—XIV (1879—1892).

VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA, N. S. I—XXII/XXIII (1895—1941/1942)

VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU, 3. SERIJA (od 1958. dalje).

Redakcioni odbor:

RUŽICA DRECHSLER-BIZIĆ, KATICA SIMONI,
IVAN MIRNIK, ZORAN GREGL

Odgovorni urednik:

BRANKA VIKIĆ-BELANČIĆ

Izdavački savjet:

ZDENKA DUKAT, VALERIJA DAMEVSKI,
MARCEL GORENC

S A D R Ź A J

CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I ČLANCI

NIKŠA PETRIĆ

- Uvod u prehistoriju dubrovačkog područja 1
An introduction into the Prehistory of the Dubrovnik Region 9

DUBRAVKA BALEN-LETUNIĆ

- Grobovi kasnog brončanog i starijeg željeznog doba iz okolice Karlovca 11
Spätbronzezeitliche und früheisenzeitliche Gräber aus der Umgebung von Karlovac 20

TIHOMILA TEŽAK-GREGL

- Certosa fibule na centralnom japodskom području 25
Die Certosafibeln im japodischen Zentralgebiet von Lika 46

RAJKA MAKJANIĆ

- Reljefne šalice tipa »Sarius« iz Osora 49
»Sarius« cups with relief decoration from Osor 54

ZORAN GREGL

- Urne s cilindričnim vratom šireg zagrebačkog područja 57
Die Zylinderhalsurnen aus dem Gebiet der Stadt Zagreb 63

MARINA ŠARIĆ

- Zrtvenik Libera i Libere u Topuskom 67
L'autel de Liber et Libera à Topusko 71

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

- Mramorna statua Dijane iz Siska 73
Statue en marbre de Diane de Sisak 83

BRANKA VIKIĆ — MARCEL GORENC

- Arheološko-urbanistička problematika Ludbrega 85
La problématique archéologique et d'urbanisme de Ludbreg 94

IVAN MIRNIK

- Skupni nalazi novca iz Hrvatske
 I — Skupni nalaz novca iz 12. stoljeća u Dalmaciji 97
A hoard of Byzantine coins of the 12th cent. from Dalmatia 114
 II — Blago 14. stoljeća iz Švice 115
The hoard of the 14th century coins from Švica 133

KRONIKA

Terenska istraživanja	135
Istraživanja u Varaždinskim Toplicama u 1980. god. (B. Vikić) — Istraživanja u Ščitarjevu 1980. god. (B. Vikić) — Istraživanja u Benkovcu kod Okučana 1980. god. (V. Damenski)	
Izložbe	138
»Ukrasi na keramici od prehistorije do srednjeg vijeka« (T. T. G.) — »Arheološki spomenici s područja Zagreba i bliže okolice« (V. D. — B. V.) — Izložbe Arheološkog muzeja u izlozima Znanstvene knjižare (N. J.)	

PRIKAZI

V. STARE, Kranj nekropola iz časa preseljavanja ljudstev (s prispevkoma Z. Vinski, Ovređnotenje grobnih pridatkov in István Kiszely, Antropološki pogledi), Katalogi in monografije 18, Narodni muzej u Ljubljani, Ljubljana 1980 (K. Simoni)	142
---	-----

NIKŠA PETRIĆ

Studijski kabinet JAZU — Zagreb

UVOD U PREHISTORIJU DUBROVAČKOG PODRUČJA

Na dubrovačkom području, tj. na prostoru od poluotoka Pelješca na sjeveru do Boke Kotorske na jugu, registrirana su značajna prethistorijska nalazišta, u koja treba ubrojiti i nalaze iz Močiljske i Viline pećine (Rijeka dubrovačka). U radu je donesen izbor materijala iz obiju pećina, te je izvršena tipološka i kulturna atribucija. Građa pripada vremenu od kraja neolitika, a posebno eneolitika, te brončanog doba koje je najbolje zastupljeno.

Do danas je prehistorija južne Dalmacije ostala sasvim nepoznata premda je bilo indikacija i ima vrlo vrijednih nalazišta. Posebno je ostalo nepoznato dubrovačko područje iako je bilo pokazatelj prethistorijskog života na ovom prostoru samo mu naši arheolozi nisu posvetili dužnu pažnju niti su bila izvođena istraživanja. Dubrovačko područje inače promatramo kao prostor od poluotoka Pelješca na sjeveru do Boke Kotorske na jugu. Zanimljivo je da su na tim dvjema krajnjim točkama otkrivena dva veoma značajna pretpovijesna nalazišta, ali nalazi još nisu objavljeni. To su na sjeveru pećina Gudnja kod Stona, a na jugu Spila kod Perasta.¹

Arheologijom dubrovačkog područja bavili su se u dva rada Ivan Marović i Grga Novak, ali ne i najstarijim razdobljima. I. Marović je donio podatke o gradinama i tumulima, te o antičkim i kasnoantičkim nalazima u okolici Dubrovnika.² G. Novak je usputno spomenuo neke gradine i tumule iz šire okolice Dubrovnika obrađujući antiku, odnosno Epidaurum.³ Starija razdoblja prehistorije, koja nas

¹ N. Petrić, Prethistorijske kulture Pelješca. Pelješki zbornik, 1, Zagreb 1976; D. Srejović, Č. Marković, J. Martinović, R. Kujović, Spila, Perast — višeslojno praistorijsko nalazište. Arheološki pregled, 16, Beograd 1974.

² I. Marović, Arheološka istraživanja u okolici Dubrovnika. Anali Historijskog instituta JAZU, IV—V, Dubrovnik 1955—56, str. 9—30.

³ G. Novak, Povijest Dubrovnika od najstarijih vremena do početka VII stoljeća (do propasti Epidauruma). Anali Historijskog instituta JAZU, X—XI, Dubrovnik 1962—63, str. 3—9. Autor na dvije slike (Sl. 2 i 3) donosi keramiku iz pećine Gudnje, ali to nije naznačeno. Od toga su na sl. 2 prikazani fragmenti brončanodobne keramike, a na sl. 3 donosi eneolitički fragment skoro istovjetan s našim iz Viline pećine. Vidi u daljnjem tekstu i našu T. II, 2.

ovdje zanimaju, a nalaze se uglavnom u pećinama, utvrđena su rekognosciranjem i speleološkim istraživanjima. Prije rata nekoliko dubrovačkih pećina je opisao M. Kusijanović, a poslije rata u dva navrata M. Malez, pa nam ti podaci pokazuju prehistorijske stanice dubrovačkog područja.⁴ To bi, za sada bile pećina Poleguša, Babja peć, Močiljska pećina i Vilina pećina (Ombla) u kojima su utvrđeni nalazi, a vjerojatno će se još neke pećine otkriti kao prehistorijski objekti. U Poleguši su nađeni kremeniti artefakti, kremenito iverje i prehistorijska keramika, a u Babjoj peći keramika, koja se ne može bliže odrediti. Također u Močiljskoj i Vilinoj pećini, koje nas ovdje posebno zanimaju pa ćemo ih opširnije opisati.

Keramika koju ovdje obrađujemo potječe iz Viline i Močiljske pećine, a pronašli su je dvadesetih godina ovog stoljeća francuski inženjeri koji su u to vrijeme radili na dubrovačkom vodovodu. Keramika se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu, gdje nam je ljubaznim posredstvom i dopuštenjem dr Ksenije Vinski Gasparini, kojoj se posebno zahvaljujemo kao i Upravi muzeja, omogućeno objavljivanje ove građe. U ovom članku donosimo izbor iz materijala, odnosno ono najbitnije, jer ostala keramika ponavlja ovdje obrađene oblike ili je atipična. Neki fragmenti imaju po dvije ili četiri naknadno probijene rupice preko kojih su sa špagom bili pričvršćeni za drvene ploče kao izlošci što treba imati na umu kod promatranja ove keramike da ne bi došlo do eventualne zabune.

Močiljska (ili Močinjska) pećina je najveća spilja dubrovačkog područja, a nalazi se na jugoistočnoj padini istoimenog brda između Mokošice i Osojnika. Duga je više od 600 m. Od ulaza se spušta i grana u nekoliko odvojaka i bogata je sigastim tvorevinama. U završnom dijelu prvog desnog odvojka nalaze se i danas znatne količine keramike pomiješane s ljudskim i životinjskim kostima.

Iznad izvora Omble (Rijeke dubrovačke) leži na apsolutnoj visini od 135 m Vilina pećina, koja se sastoji od tri dijela. Početni dio je uzak i iz njega se ulazi u duguljastu prostoriju koja je opet sigastom nakupinom odijeljena od duguljaste prostorije, tj. trećeg pećinskog dijela. U toj se prostoriji kroz jednu pukotinu čuje šum vode, vjerojatno podzemni vodeni tok koji izbija niže na izvoru Omble. U prednjem dijelu i prvoj dvorani pećine nalazi se i danas mnogo fragmenata keramike. Keramika u Arheološkom muzeju je obilježena kao Ombla I i Ombla II, pa mislim da se tu vjerojatno radi o dijelovima Viline pećine. U nastavku donosimo opis keramike.

Vilina pećina (Ombla I):

1. Rekonstruirana posuda, dobre izvedbe, tanjih stijenki, glačana, tamnoplave boje. Visina posude 9 cm, promjer dna 4,5 cm, promjer otvora 10 cm. T. 1 : 3.
2. Rekonstruirana posuda visokog cilindričnog vrata i bikoničnog trbuha, smeđe boje, glačana. Visina posude 11 cm, promjer dna 4 cm, širina trbuha 12 cm, širina otvora 9,5 cm. Visina vrata 3,5 cm. T. 1 : 2.

⁴ M. Kusijanović, Močiljska pećina. Zagreb 1929; Isti, Debelin pećina kod Dubrovnika. Hrvatski planinar, Zagreb 1930; Isti, Iz Dubrovnika na Grepce. Hrvatski planinar, 1933; Isti, po pećinama dubrovačkog teritorija. Hrvatski planinar, 1938; Isti, Još o pe-

ćinama dubrovačkog teritorija. Hrvatski planinar, 1939; M. Malez, Rad na speleološkom istraživanju u Hrvatskoj. Ljetopis JAZU, 64, Zagreb 1960; Isti, Paleontološka i speleološka istraživanja u 1958. godini. Ljetopis JAZU, 65, 1961.

3. Rekonstruirana posuda visokog cilindričnog vrata i bikoničnog trbuha, smeđe boje, glačana. Visina posude 12 cm, promjer dna 5 cm, širina trbuha 12 cm, širina otvora 11 cm. Visina vrata 5 cm. T. 1 : 1.
 4. Rekonstruirana posuda s jednom ručkom, smeđe boje, slabo glačana. Visina posude 10 cm, promjer dna 5 cm, promjer otvora 13 cm, visina vrata 3 cm. T. 1 : 7.
 5. Fragment oboda, vrata i dijela trbuha posude. Vel. 10×10 cm. Svjetlosmeđe do sive boje. Ispod oboda teče niz uboda ispod kojih se nastavlja niz od sedam vodoravnih paralelnih pruga. Ispod zadnje pruge teče opet niz oboda na koje se okomito po truhu posude spušta kombinirani ornament sastavljen od nizova vodoravnih i okomitih paralelnih pruga, te cik-cak vrpce. Ornament je izveden ubadanjem i udubljanjem. T. 2 : 1.
 6. Fragment oboda i trbuha posude s ručkom koja izlazi odmah iz oboda. Sivosmeđe boje. Vel. $7,5 \times 6,5$ cm. Širina ručke pri obodu 6 cm. T. 4 : 5.
 7. Fragment oboda, vrata i trbuha posude. Sivosmeđe boje. Vel. $10 \times 7,5$ cm. Na truhu je polumjesečasta, slabo izražena ručka. Visina vrata oko 4 cm. T. 3 : 9.
 8. Fragment oboda i trbuha posude s veoma izraženom polumjesečastom ručkom. Sivosmeđe boje. Vel. $7,5 \times 5,5$ cm. T. 4 : 3.
 9. Fragment oboda i vrata posude. Obod je prema van isturen, a po njemu teče niz ispupčenja koji čine ornament. Sivosmeđe boje. Vel. 8×5 cm. T. 3 : 5.
 10. Fragment oboda i vrata posude. S vanjske strane oboda teče niz okruglastih ispupčenja. Sivosmeđe boje. Vel. 5×4 cm. T. 3 : 6.
 11. Fragment oboda i vrata posude. Obod je blago istaknut prema van. Sivosmeđe boje. Vel. $5 \times 4,5$ cm. T. 3 : 4.
 12. Fragment oboda i trbuha poluloptaste posude. Obod je zadebljan prema unutra širine 1,5 cm. Sivosmeđe boje. Vel. $5,5 \times 6$ cm. T. 4 : 2.
 13. Fragment oboda i trbuha poluloptaste posude. Sivosmeđe boje. Obod je prema unutra zadebljan širine 1 cm. Vel. $5,5 \times 6$ cm. T. 4 : 1.
 14. Fragment trbuha posude s ručkom. Sivosmeđe boje. Vel. $12,5 \times 10$ cm. Širina ručke gore 2,5, dolje 6 cm. T. 4 : 7.
 15. Dno i dio trbuha posude. Sivosmeđe boje. Promjer dna 5,5 cm, sačuvana visina 6,5 cm. T. 1 : 4.
 16. Dno i dio trbuha posude. Sivosmeđe boje. Na gornjem dijelu trbuha vidi se trag ručke. Promjer dna 6 cm, sačuvana visina 10,5 cm. T. 1 : 5.
- Vilina pećina (Ombla II):
17. Fragment oboda, vrata i trbuha posude. S lijeve strane se vidi koso položen urezani ornament. Između dvije urezane crte koje čine traku prostor je ispunjen koso položenim kratkim urezima. Po sredini trbuha je okomito položena supkutana ušica dužine 4 cm. Boja fragmenta je sivoplava. Vel. 10×8 cm. T. 2 : 3.
 18. Fragment oboda, vrata i trbuha posude. Ručka se spaja gornjim dijelom na vrat, a donjim na truh posude. Smeđe boje. Vel. 8×9 cm. T. 3 : 7.
 19. Fragment oboda, vrata i trbuha posude. Sivosmeđe boje. Vel. 10×10 cm. T. 3 : 8.

20. Veliki fragment posude koja na truhu ima vodoravno položenu ručku. Sivosmeđe boje. Vel. $19,5 \times 15$ cm. T. 4 : 6.
21. Fragment oboda i vrata posude. Obod je prema van istaknut visine 2 cm. Sivosmeđe boje. Vel. $8 \times 6,5$ cm. T. 3 : 2.
22. Fragment oboda i vrata posude. Obod je prema van istaknut visine 1,5 cm. Sivosmeđe boje. Vel. $6,3 \times 5$ cm. T. 3 : 1.

Močiljska pećina:

23. Rekonstruirana posuda s jednom ručkom. Sivosmeđe boje. Promjer otvora 12 cm, promjer dna 8,5 cm, visina posude 13,5 cm, visina ručke iznad oboda 3 cm. T. 1 : 6.
24. Veći fragment oboda i truha zdjele. Sivosmeđe boje. Dužina fragmenta 14 cm, visina 4 cm. T. 2 : 5.
25. Fragment oboda i truha posude s ručkom. Obod je zadebljan širine 2 cm i veoma izbočen prema van. Odmah ispod oboda, na početku truha postavljena je ručka širine 2,5 cm. Sivosmeđe boje. Vel. $7,5 \times 6$ cm. T. 4 : 4.
26. Fragment oboda i vrata posude. Obod je istaknut prema van visine 3 cm. S vanjske strane oboda teče utisnuti ornament izveden prstom. Sivosmeđa boja. Vel. 15×8 cm. T. 3 : 3.

Kod ove građe iz Viline i Močiljske pećine nemamo nikakvih stratigrafskih podataka i zato smo je analizirali samo analogijama. Od sve keramike iz dubrovačkih pećina izrazite su i posebne dvije posude cilindričnog vrata i bikoničnog truha, skoro jednake samo s malim razlikama u proporcijama (T. 1 : 1—2). Uzalud ćemo kulturnu pripadnost ovih posuda tražiti u jadranskom prostoru. Međutim, sličan primjerak nađen je u Grapčevoj spilji.⁵ Našim posudama odgovarajuće analogije se nalaze u sopotskoj kulturi na sjeveru Jugoslavije! Skoro istovjetne su s posudama iz Bapske, Sopota i Sremske Mitrovice.⁶ Posuda iz Bapske je i veličinom bliska dubrovačkim posudama, a s posudom iz Grapčeve je vezuju i ispupčenja samo što su kod grapčevske ona na truhu, a kod bapske posude na vratu. Vidimo, dakle, da ove posude iz Viline pećine i Grapčeve spilje ne pripadaju jadranskim kulturama, pa ih moramo na jadranskoj obali promatrati kao import. Međutim, geografske i kulturne relacije prema prostoru i osobinama sopotske kulture na dalekom sjeveru Jugoslavije predstavljaju određen problem. Treba naglasiti da se oblikom slične

⁵ G. Novak, *Prehistorijski Hvar*. Zagreb 1955. T. CCXXXV, 2, str. 41, 234. Autor navodi da je ova posuda nađena u kvadrantu C \times 5 na dubini od 2,25 m, međutim u kvadrantu C \times 5 se kopalo do dubine od 1,96 m. Vidi str. 81—101 i sliku presjeka kroz slojeve u kvadrantima C \times 4, 5 i D \times 4, 5. Ali na str. 115 se nalazi i slika presjeka slojeva u kvadrantima CD \times 4, 5 na kojoj se vidi dubina od 2,37 m? Očito se ovdje radi o nekoj vrsti zabune koja nam onemogućava postavljanje precizne stratigrafije kod ove posude. Po ostalim elementima i nalazima u

ovim i slijedećim kvadrantima pretpostavljamo da je posuda nađena s keramikom Hvar II?

⁶ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*. Zagreb 1945, Sl. 70/13; Sl. 72/2; S. Dimitrijević, *Sopotsko-lendelska kultura*. Zagreb 1968, Sl. 5/9; Sl. 6/21; Sl. 8/12; T. XV, 1; T. XVII, 7; T. XVIII, 6, 9; *Isti, Sjeverna zona. Praistorija jugoslavenskih zemalja, knj. II, Sarajevo 1979*, Sl. 16/14, 30, 33; B. Brukner, *Neolit u Vojvodini*. Beograd — Novi Sad 1968, T. VII, 5.

posude nalaze u vinčanskoj kulturi i to u Vinča B-2, a sekundarno traju i u Vinča C.⁷ Odnose sopotske i vinčanske kulture izvrsno je razradio S. Dimitrijević, pa ih ovdje nećemo ponavljati osim što ćemo naglasiti da je vinčanska kultura imala presudan utjecaj na oblikovanje sopotske kulture. Vjerujem da je i ovaj oblik posuda u sopotskoj kulturi nastao pod izrazitim vinčanskim utjecajem. Kod sopotske je kulture ovaj oblik prisutan već u I stupnju što bi kronološki odgovaralo pojavi ovih oblika u Vinči B i paralelizmu Sopot I — Vinča B. Međutim, oblik kao što je bapski, a koji najviše odgovara posudama iz Grapčeve i Viline pećine nalazi se u III stupnju sopotske koji odgovara Vinči D, a to je već eneolit. Mišljenja sam da se osnovni oblik ovih posuda razvio u Vinči B, a da se u vremenu Vinča C morao formirati izraziti oblik kao što je bapski negdje na njenoj periferiji, dakle u II stupnju sopotske. Za posudu iz Bapske inače nema stratigrafskih podataka pa bi možda mogla pripadati i II stupnju sopotske, ali to je samo pretpostavka. Također, pretpostavljam da je ovaj tip posuda, čiji razvitak vidimo u vinčanskoj kulturi, nastao negdje na periferiji Vinča C i da je tako formiran oblik došao kao import na jadransku obalu u vremenu Vinča C-D-1. To je inače vrijeme kada su se na klasičnom prostoru vinčanske kulture dogodile neke promjene koje u budućoj analizi moramo promatrati kao dijasporu vinčanske kulture. Tada počinje i prodor, odnosno pomicanje vinčanskih elemenata prema zapadu. U tom kontekstu treba promatrati prodor Vinče u Bosnu i Hercegovinu, te prema Jadranu u kojim se područjima pojavljuje kao poseban element, kao import i kao bitni činilac koji je utjecao na formiranje nakovanske kulture starijeg eneolitika Jadrana.⁸ Druga bi hipoteza bila da su te posude na Jadranu import iz sopotske kulture što je teško pretpostaviti, premda se primjećuje velika sličnost posude iz Bapske s onima iz Viline i Grapčeve pećine. Međutim, mi za Vilinu pećinu nemamo stratigrafskih podataka, a iz Grapčeve su dvojbeni. Ipak, te posude prema S. Dimitrijeviću pripadaju III stupnju sopotske, odnosno vremenu Vinča D koje odgovara na Jadranu vremenu Hvar III ili Protonakovana, tj. najstarijem horizontu jadranskog eneolitika.⁹ Ovom razdoblju, dakle Sopot III — Vinča D₁ — Hvar III (Protonakovana), pripadale bi posude iz Viline pećine. U Vilinoj pećini nije nađeno keramike klasične hvarske kulture što bi potvrdilo gore spomenutu dataciju, ali premda dvojben nalaz iz Grapčeve sugerira period Hvar II. I po jednoj i po drugoj hipotezi mislim da ove posude pripadaju kraju neolitika i prijelazu u eneolitik, odnosno najstarijem horizontu jadranskog eneolitika. Po svemu se vidi da su nam podaci iz Viline pećine i Grapčeve spilje vrlo konstruktivni za neke probleme s kraja neolitika i starijeg eneolitika sjeverozapadnog Balkana, ali će se relevantnije o ovim pojavama moći govoriti kada bude pronađeno i objavljeno više arheološke građe.

⁷ M. M. Vasić, *Praistoriska Vinča I*, Beograd 1932, T. XXIII, 104; *Isti*, *Praistoriska Vinča II*, 1936, T. XLIX, 160; T. LXVIII, 239; *Isti*, *Praistoriska Vinča IV*, 1936, str. 27, Sl. 47/3—7; str. 40, Sl. 49—51; str. 41, Sl. 52; str. 42, Sl. 55; str. 58, Sl. 81; T. XVII, 2; T. XVIII, 1; T. XIX, 2; T. XX, 3; T. XXII, 1; T. XXVIII, 4; T. XXIX, 3; T. XXXIV, 4; T. XXXV, 1; T. LI, 7.

⁸ N. Petrić, o.c.; S. Dimitrijević, *Problem eneolita na istočnoj jadranskoj obali*. *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, knj. III, Sarajevo 1979.

⁹ *Problematiku hvarske kulture i starijeg eneolitika Jadrana obrađujem posebno na drugom mjestu.*

Fragment keramike (T. 2 : 5) koji predstavlja plitku zdjelu zaobljenog trbuha pokazuje u obliku retardacije jednog tipa posude s kraja hvarske kulture, ali je po tehnologiji vrlo loš uzorak i netipičan za kvalitetnu tehnologiju hvarske kulture. Ovaj oblik posude postoji i u nakovanskoj kulturi, ali kvalitetnije izvedbe. Bez izrazitih analogija i stratigrafskih podataka teško je odrediti preciznu kulturnu pripadnost, premda mislim da pripada kraju neolitika ili eneolitiku.

Rekonstruirana se posudica (T. 1 : 3) oblikom i kvalitetnom izradom izrazito razlikuje od ostale keramike, koja je slabije kvalitete. Svojom se tehnologijom približava hvarskoj kulturi, ali ovakav oblik posude trajao je od neolitika do brončanog doba. Mislim da našu posudu moramo promatrati kao eneolitičku s kasnoeneolitičkim elementima.

Drugi fragment (T. 2 : 3) je kvalitetnije izradbe, a ornamentom i oblikom je također specifičan. To se posebno odnosi na okomito postavljenu supkutanu ušicu. Ovakva ušica približava ovu posudu eneolitičkoj keramici gdje se taj tip ušice pojavljuje u nakovanskoj, badenskoj i ljubljanskoj kulturi. Međutim, naša se posuda oblikom unekoliko razlikuje od dosad poznatih tipova. Najsličnija je posudi iz Grapčeve spilje.¹⁰ Po obliku, tehnologiji i ostalim elementima naša posuda pripada mlađem razdoblju nakovanske kulture. Potrebno je napomenuti da neki momenti eneolitika sjeverozapadnog Balkana nisu još dovoljno poznati, odnosno da nije objavljeno dovoljno građe te u komparacijama ostajemo prikraćeni i služimo se vrlo oskudnim podacima.

To se odnosi i na problem slijedećeg, vrlo zanimljivog fragmenta (T. 2 : 1). Kao i kod ostale keramike najveći je problem nedostatak stratigrafskih podataka koji bi nam omogućili precizniju analizu. Osobito kada se radi o nekim novim i zanimljivim pojavama kakav je i naš fragment. Sličan fragment nađen je u eneolitičkom sloju u Grapčevoj spilji (T. 2 : 4).¹¹ Na ovu keramiku asociraju i fragmenti iz Zelene pećine koje A. Benac smatra vučedolskima.¹² Skoro istovjetan primjerak po obliku i ornamentu nađen je u Gudnji i objavljen je usputno, ali nam ovdje mnogo koristi (T. 2 : 2).¹³ Međutim, najzanimljiviji su nalazi ove keramike u pećini Odmut u Crnoj Gori gdje jedan fragment potpuno odgovara ovoj keramici i pokazuje da se radi o istoj skupini keramike.¹⁴ Ova je keramika u Odmutu stratigrafski dobro utvrđena, a nađena je u sloju mlađeg eneolitika, po čemu se, što smo već mogli pretpostaviti po nalazu iz Grapčeve, te po obliku i ornamentu fragmenata iz Gudnje i Viline pećine, ova keramika određuje kao jedna mlađeneolitička pojava. Također, nam pokazuje i neke nove momente kod mlađeg eneolitika jadranske obale. Sudeći po skromnim podacima iz Odmuta, jedna grupa keramike među koju Č. Marković uvrštava i spomenuti fragment pripadala bi prema tom autoru lasinjskoj kulturi. Međutim, to nije tipična lasinjska manifestacija iako ima lasinjskih asocijacija kod ove keramike u Odmutu. Teško je pretpostaviti jedan izraziti lasinjski profil na južnom Jadranu, već se eventualno prije radi o mogućoj lasinjskoj

¹⁰ G. Novak, o.c. T. CXCVI, 5.

¹¹ Isto, T. XXII, 1.

¹² A. Benac, Zelena pećina. Glasnik Zemaljskog muzeja, XII, Sarajevo 1957, T. II, 2.

¹³ G. Novak, Povijest Dubrovnika... Sl. 3.

¹⁴ Č. Marković, The Stratigraphy and Chronology of the Odmut Cave. Archaeologia Jugoslavica, XV, Beograd 1974, Pl. IV, 4, 6. Fragment na Pl. IV, 3 odgovara onom iz Zelene pećine, T. II, 2. Vidi bilješku 12.

retenciji kod određene skupine keramike. No, o tome će se više moći kazati kada određeni nalazi budu objavljeni. Iako naša keramika koju ovdje promatramo (Grapčeva, Gudnja, Vilina pećina, Zelena pećina, Odmut) ima stanovitih lasinjskih asocijacija ona isto tako pokazuje i neke vučedolske elemente, osobito u ornamentici gdje okomito postavljena cik-cak traka ima analogija u vučedolskoj kulturi.¹⁵ I neki oblici bi imali skromnih analogija u vučedolskoj kulturi iako je zasad zbog skromnih nalaza teže govoriti o oblicima naše keramike.¹⁶ Međutim, iz priložene keramike s ovih pet nalazišta vidi se da ona nije tipična ni za lasinjsku niti za vučedolsku kulturu, a pokazuje izrazite posebnosti koje je izdvajaju iz dosad poznatog keramičkog izraza. Također njezina difuzija, odnosno prisutnost na nekoliko lokaliteta od srednje Dalmacije do Crne Gore pokazuje da se ovdje može govoriti o jednoj samosvojnoj skupini keramike, odnosno o jednoj novoj kulturnoj manifestaciji. Skromni dosadašnji nalazi zasad nas onemogućuju da izdvojimo jednu novu kulturnu skupinu mlađeg eneolitika na Jadranu, ali smatram potrebnim naglasiti da se ovdje radi o jednoj izrazitoj i novoj kulturnoj profilaciji, koju bih za sada bar izdvojio kao keramiku tipa Odmut mlađeg eneolitika Jadrana, a buduća istraživanja i nalazi mogu potvrditi ili produbiti ovaj prijedlog. Ili pobiti?

Slijedeću specifičnu skupinu keramike iz dubrovačkih pećina predstavljaju vratovi posuda s odebljanim i prema van istaknutim i naglašenim obodom koji je neukrašen ili ukrašen udublivanjem prstom i laganim ispupčenjima (T. 3 : 1—6). To su bile veće posude visokog vrata i velikog trbuha. Ova vrsta keramike je kod nas ostala zanemarena u obradbi, a nađena je na širokom arealu od Slovenije do Crne Gore.¹⁷ Predstavljaju grubu keramiku vučedolske (slovenski tip) i ljubljanske kulture mlađeg eneolitika i ranog brončanog doba. U eneolitiku su to manje posude, tanjih stijenki i bez ukrasa na obodu, a kod ljubljanske kulture, odnosno ranog brončanog doba, ova je keramika grublja, većih dimenzija i obod je ukrašen.¹⁸ Naši fragmenti pripadaju gruboj keramici ljubljanske kulture, odnosno najstarijem horizontu ranog brončanog doba.

Slijedeća dva fragmenta predstavljaju dijelove poluloptastih posuda prema unutar zadebljanog oboda (T. 4 : 1—2), a odgovaraju takvoj keramici ranog brončanog doba, osobito u cetinskoj kulturi, a prisutna je u Bosni, Hercegovini i Dal-

¹⁵ S. Dimitrijević, Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks. Praistorija jugoslavenskih zemalja, knj. III, Sarajevo 1979, T. XXXIII, 3, 4, 8; T. XXXVI, 8; T. XXXVII, 8, 9; J. Korošec — P. Korošec, Najdbe s kolišćarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju. Ljubljana 1969, T. 13/1, 2; T. 31/3; T. 38/4. Za lasinjske asocijacije vidi: S. Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. Opuscula archaeologica, V, Zagreb 1961, T. XI, 68, 69; T. XIV, 96, 97, 99, 100; T. XVI, 115—120.

¹⁶ S. Dimitrijević, Vučedolska kultura... T. XXXVII, 5, 8, 9.

¹⁷ J. Korošec — P. Korošec, o.c. T. 7/9, 10; T. 8/4, 5; T. 12/6; T. 13/6; T. 52/10; T. 62/9; T. 63/2, 4, 8; T. 65/2; T. 66/1—7; P. Korošec,

Poročilo o površinskih najdbah novega kolišća na »Partih« pri Igu. Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji, Ljubljana 1964, T. 3/1; T. 4/1—6; T. 6/1—3; T. 7/1, 4; Z. Harej, Poročilo o površinskih najdbah na kolišću ob Partovskem kanalu I pri Igu. Poročilo, III, 1974, T. II, 8; T. V, 2, 3; G. Novak, Prehistorijski Hvar. T. XXVII, 1; T. XXVIII, 1; T. XXIX, 9; T. XXX, 2; T. XCIV, 1, 3, 4; T. XCV, 1; T. CI, 3, 4; T. CIII, 7; T. CV, 4; Č. Marković, o.c. Pl. IV, 2, 8.

¹⁸ Ova keramika iz Grapčeve i Markove spilje pokazuje neke zanimljivosti, ali to obrađujem na drugom mjestu, pa se ovdje zadovoljavam samo s najosnovnijim naznakama.

maciji.¹⁹ Takav oblik posuda razvio se u cetinskoj kulturi iz vučedolske i ljubljanske kulture na što sam već upozorio.²⁰ Naši fragmenti pripadaju periodu od ranog do srednjeg brončanog doba. Istom razdoblju pripadaju i tri fragmenta (T. 3 : 7—9) većih posuda s izrazitim vratom i veoma izraženog trbuha. Ove posude po obliku pripadaju ranom brončanom dobu, a osobito je karakterističan fragment s ručkom koja vezuje vrat i gornji dio trbuha, te fragment s blago naglašenom polumjesečastom ručicom na truhu.²¹ Inače ove oblike nalazimo već u eneolitiku. Ostala keramika pripada srednjem i kasnom brončanom dobu. Za dvije rekonstruirane posude (T. 1 : 6—7) postoje dobre analogije u Bosni i Hercegovini gdje ovakve posude idu od srednjeg do kasnog brončanog doba.²² Ostalih pet fragmenata (T. 4 : 3—7), kao i dva dna posuda (T. 1 : 4—5) pripadaju razdoblju od srednjeg do kasnog brončanog doba i za njih postoje dobre analogije.²³

Kao što vidimo iz dosad prikazanog, ovdje prvi put objavljeni podaci o dubrovačkoj prethistoriji, mnogo nam pridonose u razmatranju nekih problema iz prethistorije Jadrana. To se odnosi na neke momente kraja neolitika, a posebno eneolitika, te brončanog doba koje je najbolje zastupljeno. Ovi prilozi su značajni ne samo zato što je jedan dosad prazni prostor na jadranskoj obali, a to je pojas od Pelješca do Boke Kotorske, sada ispunjen prethistorijskim nalazima, već ti nalazi pridonose i boljem uočavanju nekih problema iz prethistorije jadranske regije. U tom je smislu veoma korisna ova građa, a za buduća istraživanja ona može služiti kao dosta egzaktni uvod. Bar do daljnjega.

OPIS TABLI PLATES

Tabla 1

Plate 1

1—5, 7, Vilina pećina; 6, Močiljska pećina.

Tabla 2

Plate 2

1, 3, Vilina pećina; 2, pećina Gudnja; 4, Grapčeva spilja; 5, Močiljska pećina.

Tabla 3

Plate 3

1, 2, 4—9, Vilina pećina; 3, Močiljska pećina.

Tabla 4

Plate 4

1—3, 5—7, Vilina pećina; 4, Močiljska pećina.

¹⁹ B. Čović, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni. Glasnik Zemaljskog muzeja, XX, Sarajevo 1965, T. IV, 10, 15, 20; T. VI, 10—12; I. Marović, Iskopavanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine g. 1953, 1954. i 1958. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXI, Split 1963, Sl. 2/1—5; Sl. 3/1; Sl. 5/2.

²⁰ N. Petrić, Prilozi pretpovijesti Istre. Jadranski zbornik, X, Pula 1978, str. 446.

²¹ B. Čović, o.c. T. IV, 6; T. XVII, 13; J. Korošec — P. Korošec, o.c. T. 25/10; T. 27/2, 6; T. 53/7.

²² B. Čović, o.c. T. XIX, 7; T. XX, 7, 8; T. XXI, 4, 5, 9, 12; T. XXII, 9. Isti, *La prima e media età del bronzo sulle coste orientali dell'Adriatico e sul suo retroterra*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, XVIII/16, Sarajevo 1980, T. II, 3; T. IV, 4; T. VI, 5.

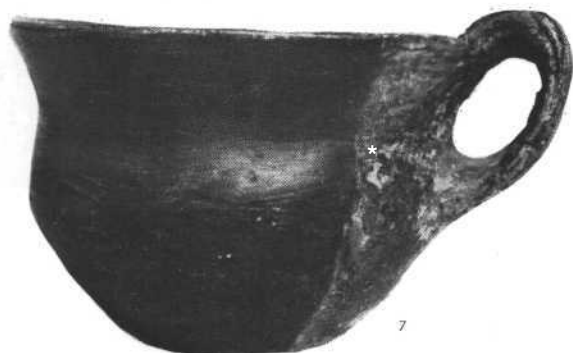
²³ B. Čović, Uvod... T. VI, 10, 11, 21, 24; T. XXI, 6; T. XXIII, 2. U pećini Rači na Lastovu ima nalaza srednjeg i kasnog brončanog doba koji isto odgovaraju ovim nalazima, a nalaze se u Studijskom kabinetu za arheologiju JAZU u Zagrebu.

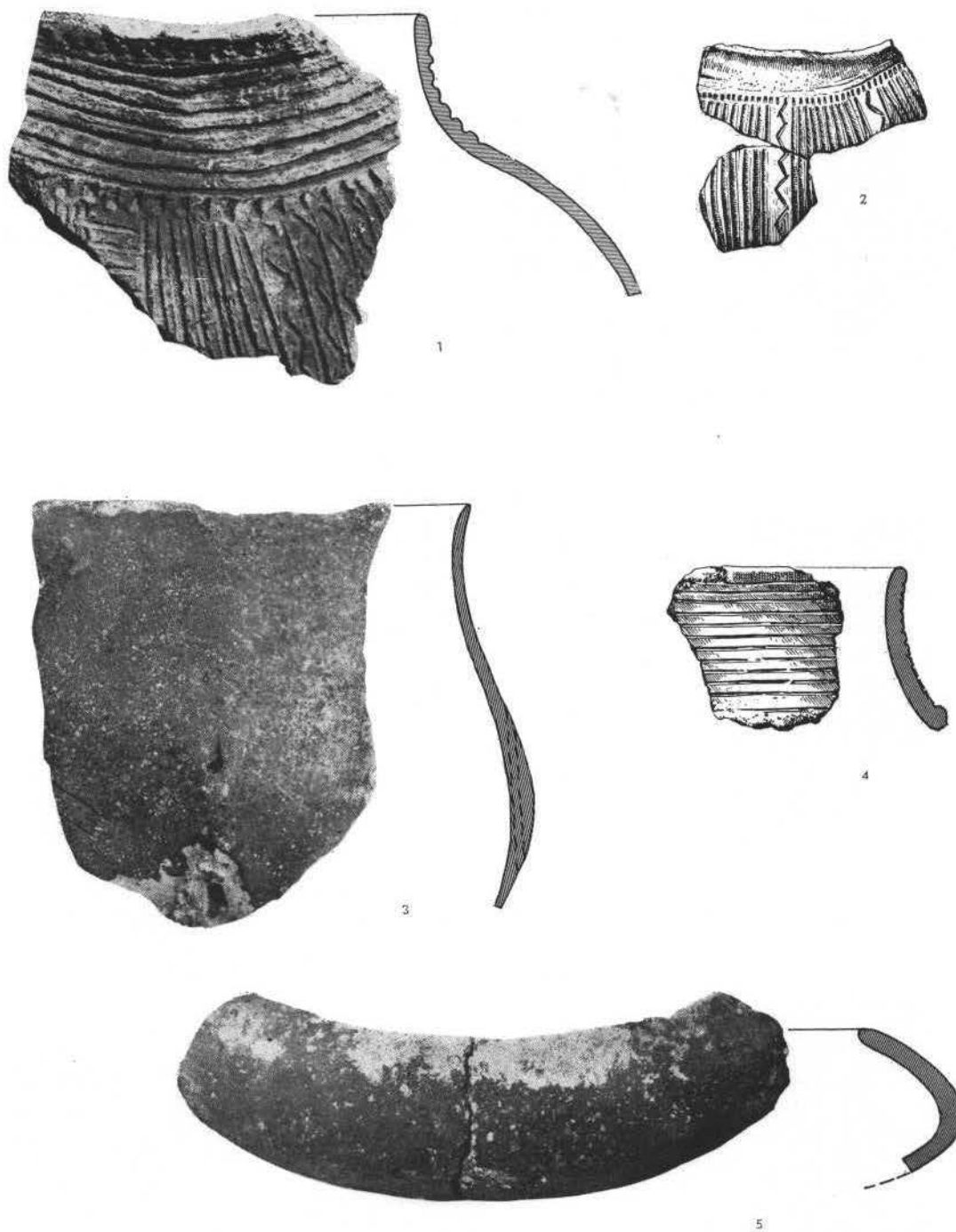
SUMMARY

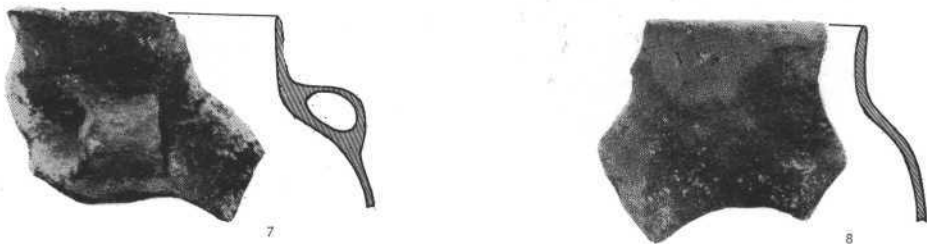
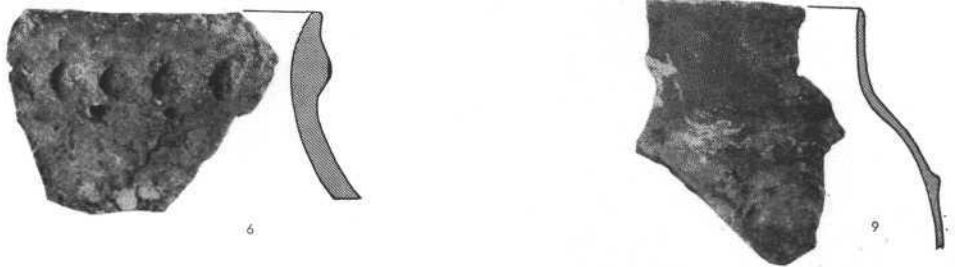
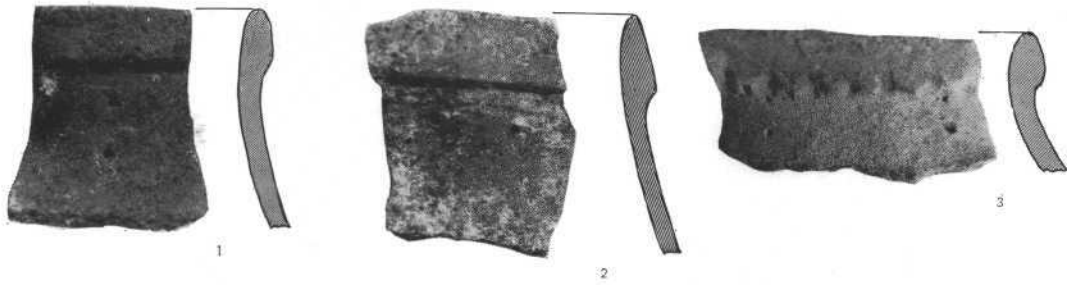
AN INTRODUCTION INTO THE PREHISTORY OF THE DUBROVNIK REGION

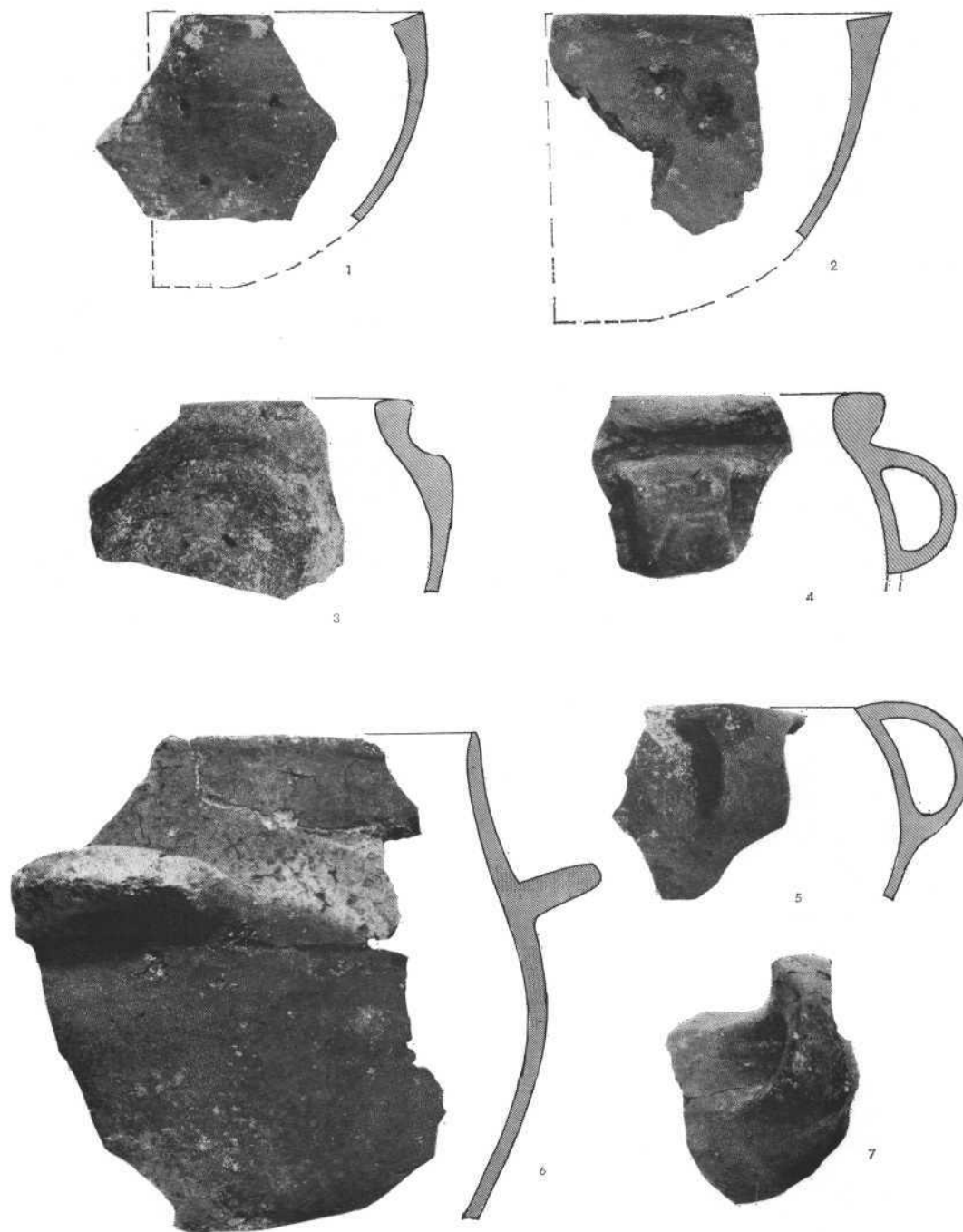
The Prehistory of the Dubrovnik Region has hitherto been entirely unknown, in spite of the fact that finds have been recorded from the caves of Poleguša, Babja peć, Vilina pećina (Ombla) and Močilje. In this article the author publishes for the first time the prehistoric finds from the surroundings of Dubrovnik. These are the finds from the caves Vilina pećina and Močilje and they come from some excavations dating from the twenties of this century and are kept at the Archaeological Museum in Zagreb. The pottery belongs to the Late Neolithic, Copper and Bronze Ages. Two of the pots are very interesting (Pl. 1 : 1—2) because they do not belong to any of the Adriatic cultures. Identical vessels can be found in the Sopot Culture in the north of Yugoslavia. The same shapes, however, existed in the Vinča Culture. The author thinks that such type of pots was developed somewhere on the periphery of the Vinča C and as such entered the Sopot Culture, which was under a direct influence of the Vinča Culture. On the other hand, this type of vessel reached the Adriatic as an import during the transition of the Neolithic into the Chalcolithic Ages. A similar vessel was found in the Grabak Cave. A second hypothesis could be that these pots represented were imported from the Sopot Culture. Other fragments (Pl. 2 : 3, 5) probably belong to the Chalcolithic, i.e. to the Nakovan Culture, to whose shapes they correspond. An interesting fragment (Pl. 2 : 1) has analogies from the caves Grabak, Gudnja (Pl. 2 : 4, 2), Zelena pećina and Odmut. They all prove that one could speak in the terms of a new, specific variant of the Late Chalcolithic pottery, which has been labelled as the pottery of the O d m u t type by the author. Another group of sherds (Pl. 3 : 1—6) represents the coarse ware of the Late Chalcolithic and the Early Bronze Ages, which accompanies the Vučedol (Slovene type) and the Ljubljana Cultures and has been discovered on a large area from Slovenia to Montenegro. Our specimens possibly belong to the Ljubljana Culture, i.e. to the earliest strata of the Early Bronze Age. The fragments of hemispherical vessels with rims thickening inside, belong to the Cetina Culture pottery of the span between the Early and Middle Bronze Ages (Pl. 4 : 1—2). Other sherds too belong to the same period (Pl. 3 : 7—9); the remainder of sherds (Pl. 1 : 4—7; Pl. 4 : 3—7) can be dated to the period between the Middle and Late Bronze Ages, and there are analogies with identical pottery from Bosnia and Hercegovina.

The importance of these finds from the vicinity of Dubrovnik lies in the fact that they represent the very first Prehistoric objects from a hitherto blank space, stretching from the Pelješac Peninsula in the north down to the Bay of Kotor in the south. These sherds also give some new and interesting material for the study of the outcoming Neolithic, the Eneolithic and the Bronze Ages of the Adriatic Coast.

DUBRAVKA BALEN-LETUNIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu

GROBOVI KASNOG BRONČANOG I STARIJEG ŽELJEZNOG DOBA
IZ OKOLICE KARLOVCA

Žarne grobove iz Ozlja kao i grob iz Žamarija (okolica Karlovca), autorica uvrštava u zapadnu grupu mlađe kulture polja sa žarama. Arheološki materijal tipološki se uklapa u oblike Ha B1 i Ha B2 stupanj tj. u 10. i 9. stoljeće. Materijal iz razorenog tumula pripada vremenu početka formiranja starijeg željeznog doba na tom području, odnosno u drugu polovicu 8. i prvu polovicu 7. stoljeća. Katalog materijala, kad je to bilo moguće, predstavljen je grobnim cjelinama.

Već 1885. godine istodobno kad je u literaturi registriran nalaz žarnih grobova u Treščerovcu nedaleko Ozlja, nailazimo na podatke o nekropoli, koju Š. Ljubić locira u Poljicima iznad Ozlja, nedaleko crkve sv. Florijana¹. Kako Ljubić navodi nekropola je ranije uništena kad je proširivana i popravljena glavna cesta, pa je stoga izvršio pokusno iskopavanje uz spomenutu cestu, ne ulazeći na zemlju Jalića, jer se nalazila pod kulturom. Tom prilikom iskopao je četiri žare, koje na žalost nisu sačuvane, a u izvještaju osim njih Ljubić ne navodi nikakav arheološki materijal. Godinu dana kasnije Ljubić ponovo provodi istraživanja, ali sada na zemljištu Jalića, i dolazi do zaključka da se radi o velikom razorenom tumulu preko kojeg prelazi cesta, a ne o »grobju od žara« kako je prethodno mislio². Kao rezultat tog istraživanja u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazi se samo dio predmeta objavljenih prvo u »Viestniku«, a zatim u »Popisu«³. J. Brunšmid, međutim navodi, da je Ljubić u Ozlju iskopavao u dva navrata, ali vjerojatno na različitim mjestima⁴. Prilikom zemljanih radova 1970. godine naišlo se u Ozlju na

¹ Š. Ljubić, Prvo otkriće predhistoričkih grobja od žara u Hrvatskoj, Viestnik hrv. arheološkoga društva, VII, 3, 1885, p. 71 sq.

² Š. Ljubić, Razne vesti, Prehist. mogila iznad Ozlja, Viestnik hrv. arheološkoga društva, IX, 1, 1887, p. 29.

³ Vidi bilješku 2. — Š. Ljubić, Popis arheološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu, I, 1, 1889, p. 158, T. 33 : 255.

⁴ J. Brunšmid, Groblje sa urnama u Krupečama kod Krašića u Hrvatskoj, Vjesnik hrv. arheol. društva n. s. III, 1898, p. 141 sqq.

žarne grobove, pa je iste godine izvršeno sondiranje terena i tada iskopano šest grobova. Teren gdje su nađene žare je brežuljak kraj seoskog puta, koji skreće od glavne ceste u selo, a uz ogradu vrta J. Štulca k. br. 13. Ponovo se otišlo na teren 1973. godine i tom se prilikom nastajao ubicirati položaj Poljice koji spominje Ljubić, kao i teren na kojem je bio tumul, ali ni na katastru niti itko od starijih mještana zna za taj položaj. Nalaz žara kod kuće Štulca udaljen je od crkve sv. Florijana oko 700 m zračne linije, stoga je odlučeno da se nova sondažna iskopavanja izvrše u blizini nalaza iz 1970. godine na zemljištu J. Markovića, a zatim na cesti uz kuću J. Štulca. U toj kampanji iskopana su tri intaktna žarna groba, a naišlo se i na dva prazna ležišta za žare, kao i na tri uništena groba s nekoliko atipičnih fragmenata keramike.

Arheološkom muzeju u Zagrebu poklonjen je 1971. godine vrijedan nalaz žare sa djelom iz Žamarija kod Žumberačke Kupčine, a otkriven je u dvorištu S. Delišimunovića⁵. Nalaz pripada žarnom grobu i indicira na postojanje nekropole, međutim do danas se nije ukazala mogućnost ispitivanja terena oko nalaza.

Opis grobova i materijala bit će dan kronološkim redom istraživanja; Ozalj 1970. i 1973. godine, opis groba iz Žamarija, Velike Gorice, i opis materijala iz tumula što ga je istraživao Š. Ljubić 1886. godine.

Ozalj, grob 1 (T. 1 : 1)

Nivo groba: gornji 0,30 m — donji 0,70 m

U grobnu jamu ljevkastog oblika bila je položena žara, na čijem su dnu ležale spaljene kosti i pepeo. Žara je izrađena od pročišćene gline tamnosmeđe boje, ravnog dna, zaobljenog gotovo jajolikog trbuha, niskog razvraćenog vrata, rame ukrašeno sa pet malih kružnih udubljenja; V 32,8 cm, PD 12 cm, NO 33,2 cm, U 24 cm⁶. Ozalj, grob 2 (T. 1 : 2—3)

Nivo groba: gornji 0,31 m — donji 0,60 m

U grobnu jamu ljevkastog oblika bila je položena žara, na dnu koje su nađeni tragovi paljevine i ulomak zdjele, koja je ranije vjerojatno služila kao poklopac žari. Žara, izrađena od pročišćene gline crne boje, jako fragmentirana, ravnog dna, zaobljenog gotovo jajolikog trbuha, sačuvan dio trbuha i vrata; PD 12 cm, NO 33 cm. Ulomak zdjele, svijetlosmeđe boje, glatkog uvučenog oboda; VF 2,6 × 5,6 cm. Ozalj, grob 3 (T. 1 : 4—5)

Nivo groba: gornji 0,50 m — donji 0,94 m

Grobna jama ljevkastog oblika sadržavala je žaru, na dnu koje su se nalazile spaljene kosti, pepeo i posuda sa drškom, koja je ranije vjerojatno služila kao poklopac žari. Žara, izrađena od pročišćene gline, tamnosmeđe boje, ravnog dna, zaobljenog trbuha lagano proširenog na sredini visine žare i ljevkastog vrata; V 32,4 cm, PD 12 cm, NO 35,6 cm, U 28,8 cm. Posuda s trakastom drškom koja nad-

⁵ Zahvaljujem dr K. Vinski-Gasparini i prof. R. Drechsler-Bižić na terenskim dnevnicima, kao i prof. M. Vajdiću na brojnim usmenim podacima. Koristim također priliku da se zahvalim A. Povržanoviću i S. Delišimunoviću koji su spremno ustupili Muzeju nalaz žarnog groba iz Žamarija.

⁶ Kratice: V (visina), PD (promjer dna), NO (promjer najvećeg oboda), U (promjer usta), VF (veličina fragmenta), P (promjer), D (dužina), PŽ (promjer žice), VL (visina luka).

visuje obod, izrađena od pročišćene gline, smeđe boje, lagano ispupčenog dna, poluloptastog trbuha koji prelazi u cilindrični vrat pri dnu ukrašen urezanim cik-cak motivom, a rub oboda plitkim kosim urezima; V 10,4 cm, PD 5,2 cm, NO 18,6 cm, U 15 cm.

Ozalj, grob 4 (T. 1 : 6—7)

Nivo groba: gornji 0,32 m — donji 0,65 m

Grob je bio pokriven većom kamenom pločom nepravilnog oblika; ispod ploče nalazila se žara vrlo fragmentirana, djelomično ograđena nepravilnim blokovima kamenja. U žari uz tragove paljevine nađen je ulomak zdjele, koja je ranije vjerojatno služila kao poklopac žari. Žara, izrađena od pročišćene gline, oker boje, ravnog dna, zaobljenog trbuha lagano proširenog na sredini visine žare, sačuvan dio trbuha i vrata; PD 12,8 cm, NO 36,2 cm. Ulomak zdjele, sive boje uvučenog oboda ukrašenog plitko kaneliranim vertikalnim rebrima, vjerojatno ranije složenim u metope; VF 4,4 × 6 cm.

Ozalj, grob 5 (T. 2 : 1—4)

Nivo groba: gornji 0,50 m — donji 0,90 m

Grob je bio pokriven kamenom pločom nepravilnog oblika; u kamen živac djelomično ograđena kamenjem nepravilnog oblika bila je položena žara pokrivena zdjelom, čije je dno sjelo u ljevkasti vrat žare. U žari su osim paljevine i kosti nađeni prilozi. Žara, izrađena od pročišćene gline, tamnosmeđe boje, ravnog dna, jajolikog trbuha i ljevkastog vrata; V 32,4 cm, PD 12,4 cm, NO 32 cm, U 24,8 cm. Zdjela, izrađena od pročišćene gline, smeđe boje, ravnog dna, glatkog uvučenog oboda; V 10 cm, PD 9 cm, NO 24,4 cm, U 22 cm. Prilozi, glineni pršljen stožastog oblika; V 2,4 cm, P baze 3 cm, ulomak brončane žice okruglog presjeka D 3 cm, PŽ 0,2 cm.

Ozalj, grob 6 (T. 2 : 5—7)

Nivo groba: gornji 0,30 m — donji 0,80 m

U grobnu jamu ograđenu kamenjem nepravilnog oblika bila je položena žara pokrivena zdjelom čije je dno sjelo u ljevkasti vrat žare. U žari je uz paljevinu i kosti nađena i manja posuda. Žara, izrađena od pročišćene gline, smeđe boje, ravnog dna, zaobljenog trbuha lagano proširenog na sredini visine žare, ukrašenog sa četiri mala bradavičasta ispupčenja, ljevkastog vrata; V 30 cm, PD 11,6 cm, NO 35,2 cm, U 29,6 cm. Zdjela, izrađena od pročišćene gline, zagasitosmeđe boje, ravnog dna, glatkog uvučenog oboda; V 8,8 cm, PD 9,4 cm, NO 21,6 cm, U 18 cm. Posuda, izrađena od pročišćene gline, tamnosmeđe boje, ravnog dna, zaobljenog trbuha lagano proširenog na sredini visine posude, ukrašenog nizom urezanih trokuta (izmjenjuju se trokuti u kojima su upisana dva manja trokuta s trokutima ispunjenim urezanim kosim linijama), kratkog ljevkastog vrata s unutrašnje strane ukrašenog cik-cak ornamentom; V 10,8 cm, PD 6,4 cm, NO 14,4 cm, U 12,4 cm.

Ozalj, grob 7 (T. 2 : 8—11)

Nivo groba: gornji 0,10 m — donji 0,70 m

Grob je bio pokriven kamenim pločama nepravilnog oblika; u jamu od kamena živca bile su položene spaljene kosti djeteta, pepeo i prilozi, a zdjela je bila položena uz grobnu jamu. Zdjela, izrađena od pročišćene gline, zagasitosmeđe boje, ravnog dna, uvučenog oboda ukrašenog kosim urezanim linijama grupiranim u pet metopa i jednom horizontalno postavljenom drškom; V 8,8 cm, PD 8,2 cm, NO 24

cm, U 22 cm. Prilozi, brončana plosnata alka sastavljenih krajeva; P 1,8 cm, brončana plosnata alka (možda dio privjeska); P 2 cm, igla brončana, male polukružne glavice, zadebljalog tordiranog vrata, prelomljena, nedostaje šiljasti dio; D 3,2 cm. Ozalj, grob 8 (T. 3 : 1—5)

Nivo groba: gornji 0,08 m — donji 0,65 m

U grobnu jamu djelomično ograđenu kamenom živcem osim sa zapada, bila je smještena žara postavljena na jamu iskopanu u zemlji, ispunjenu kostima i pepelom. U žari je nađena zdjela, koja je ranije vjerojatno služila kao poklopac, i prilozi. Žara, izrađena od pročišćene gline, smeđe boje, ravnog dna, zaobljenog trbuha lagano proširenog u gornjoj polovici visine žare i ljevkastog vrata; V 55,6 cm, PD 14 cm, NO 57,6 cm, U 34,8 cm. Zdjela, izrađena od pročišćene gline, zagasitosmeđe boje, ravnog dna, uvučenog oboda ukrašenog sa četiri snopa urezanih vertikalnih linija i dva vertikalna plastična rebra; V 10,6 cm, PD 9,8 cm, NO 26 cm, U 24 cm. Prilozi, igla, brončana, nedostaje glava i šiljak igle, vrat ukrašen sa dva prstenasta zadebljanja; D 12 cm, korice noža, kost, ukrašene urezanim motivom, izmjenjuju se prazna polja omeđena vertikalnim linijama i cik-cak motivom, sačuvane četiri rupe za zakovice, i dvije brončane zakovice; D 6,3 cm, Š 1,5 cm, glineni pršljen valjkastog oblika; V 3,2 cm, P baze 2,2 cm.

Ozalj, grob 9 (T. 3 : 6)

Nivo groba: gornji 0,10 m — donji 0,65 m

U grobnu jamu djelomično ograđenu kamenjem nepravilnog oblika bila je smještena žara postavljena na jamu iskopanu u zemlji, ispunjenu kostima i pepelom. Žara, izrađena od pročišćene gline, smeđe boje, ravnog dna, zaobljenog trbuha lagano proširenog u gornjoj polovici visine žare i ljevkastog vrata; V 60 cm, PD 16 cm, NO 50,4 cm, U 30,4 cm.

Žamarije, grob 1 (T. 4 : 1—2)

Nivo groba: nema podataka

Grob je bio pokriven kamenom pločom nepravilnog oblika; u grobnu jamu ograđenu kamenjem bila je položena žara na čijem su dnu bile spaljene kosti, pepeo i zdjela, koja nije imala funkciju poklopca jer je znatno manja od vrata žare. Žara, izrađena od pročišćene gline, tamnosmeđe boje, ravnog dna, lagano zaobljenog trbuha i niskog ljevkastog vrata; V 32,8 cm, PD 18 cm, NO 35,5 cm, U 29,6 cm. Zdjela, izrađena od dobro pročišćene gline, tamnosmeđe boje, ravnog dna, uvučenog oboda ukrašenog sa dva mala bradavčasta ispupčenja; V 7,4 cm, PD 8 cm, NO 19,2 cm, U 17 cm.

Velika Gorica, grob G/1910 (T. 4 : 3—4)

Nivo groba: nema podataka

Žarni grob (podaci o načinu ukopa nedostaju). Žara, izrađena od pročišćene gline, crvenosmeđe boje, ravnog dna, kuglastog trbuha s rupom na polovici visine žare; V 20,2 cm, PD 8,4 cm, NO 23,2 cm, U 13 cm. Igla, brončana, polukružne glavice, zadebljalog tordiranog vrata; D 8 cm.

Ozalj, iskopavanje tumula 1886. god. (T. 4 : 5—9)

1 Brončana igla s malom glavicom u obliku kalote i zadebljanjima na vratu, prelomljena; D 5 cm.

- 2 Brončana igla s malom glavicom u obliku kalote s dva prstenasta zadebljanja na vratu; D 9,5 cm.
- 3 Brončani kalotasti gumb s trnom i petljom na poleđini; P 2,1 cm.
- 4 Brončana narukvica — devet puta savijena žica okruglog presjeka; P 5,4 cm, V 5,6 cm, PŽ 0,4 cm.
- 5 Brončana lučna dvopetljasta fibula s čvorastim zadebljanjima; D 6 cm, VL 4 cm.

Nekropola u Ozlju uništena je prilikom stambene izgradnje i izgradnje ceste, a materijal iz preostalih grobova dokazuje dulje trajanje nekropole. Prilikom istraživanja nailazilo se na prazna ležišta za žaru u kamenu živcu ili na uništene grobove sa neznatnim ulomcima keramike. Nekropola ima sve karakteristike nekropole kulture polja sa žarama, a unutar nje je zastupljeno nekoliko načina pokapanja: ukop u grobnu jamu u koju je položena žara s pepelom i kostima pokrivena sa zdjelom ili posudom; ukop u grobnu jamu oblaganu i pokrivenu kamenjem (najčešće je korišten kamen živac gdje je to uvjetovano konfiguracijom tla) u kojoj se je nalazila žara pokrivena zdjelom, postavljena na ostatke kremiranja ili su pepeo i kosti bile u žari; ukop u kamen živac čije je udubljenje bilo ispunjeno pepelom, kostima i priložima, pa je služilo umjesto žare, a zdjela je položena uz jamu. U svim slučajevima nije bilo moguće razlikovati muške od ženskih grobova osim u grobu 5 i grobu 8 koje bismo mogli s obzirom na nalaz pršljena opredijeliti kao ženske, a za grob 7 na osnovi ostataka spaljenih kostiju može se pretpostaviti da je bio dječji.

Većinu materijala iz nekropole u Ozlju kao i grob iz Žamarija čini keramika, koja u svim slučajevima nije pogodna za kronološku analizu, dok su metalni prilozi vrlo škrumni i loše očuvani. Najbrojniji keramički materijal su žare i zdjele. Uočavamo da su žare ravnog dna, zaobljenog gotovo jajolikog trbuha, niskog razvrćenog ili ljevkaasto formiranog vrata, čiju je tipologiju razradio F. Starè podijelivši ih u dva osnovna tipa: bikonične žare sa četiri varijante i žare zaobljenih trbuha sa tri varijante⁷. U ovaj se drugi tip uklapaju svi primjerci s oba lokaliteta. U većini slučajeva su neukrašene — grob 2 (T. 1 : 3), grob 3 (T. 1 : 4), grob 4 (T. 1 : 6), grob 5 (T. 2 : 4), grob 8 (T. 3 : 1), grob 9 (T. 3 : 6), žara iz Žamarija (T. 4 : 2) — a od ukrasa se javljaju mala kružna udubljenja — grob 1 (T. 1 : 1) — i mala bradavičasta ispupčenja — grob 6 (T. 2 : 5). Na nekropoli u Ozlju najčešće se nalaze i zdjele-poklopci uvučenog oboda, glatkog neukrašenog — grob 2 (T. 1 : 2), grob 5 (T. 2 : 3), grob 6 (T. 2 : 6), grob iz Žamarija (T. 4 : 1) — ili ukrašenog plitkim kaneliranim vertikalnim linijama složenim u metope — grob 4 (T. 1 : 7) — zatim ukrašenog urezanim linijama također složenim u metope i horizontalno postavljenom drškom — grob 7 (T. 2 : 11) — i urezanim linijama i plastičnim rebrima — grob 8 (T. 3 : 4). Žare zaobljenog trbuha i niskog razvrćenog vrata pokazuju jaku tipološku povezanost s nalazima starije kulture polja sa žarama — usporede li se žare iz groba 1 (T. 1 : 1) i groba 2 (T. 1 : 3) u Ozlju s posudom iz ostave Kloštar Ivanić koja je datirana u fazu III po K. Vinski-Gasparini⁸, odnosno u Ha A 2 stupanj — i na geografsku povezanost s nekropolama u Sloveniji gdje nalazimo i najbliže analogije. Budući da je grob 1 sadržavao samo žaru bez priloga, a grob 2 i ulomak zdjele glatkog uvu-

⁷ F. Starè, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, Dela SAZU 9, 1954, p. 94.

⁸ K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Monografije Fil. fak. Zadar 1, 1973, p. 138, T. 96 : 1.

čenog oboda, teško ih je decidirano datirati. S obzirom na sličnost tih žara sa žarom iz groba 9 u Dobovi⁹, koji sadrži i iglu s glavicom u obliku lukovice ili skoro identičnom žarom groba 68 iz Pobrežja¹⁰, mogli bismo ova dva groba datirati u Ha B 1 stupanj. Žare ljevkastog vrata i zaobljenog gotovo jajolikog trbuha, lagano proširenog na polovici visine žare, ili u gornjoj polovici visine, u biti tipološki pripadaju istoj vrsti i ne predstavljaju novu pojavu. Njihov vijek trajanja, kako je to vrlo često kod keramičkog materijala znatno je dulji, pa su one čest inventar mlađe kulture polja sa žarama, i sekundarno traju u mlađim razdobljima. Za one iz groba 3 (T. 1 : 4), groba 4 (T. 1 : 6) i groba 6 (T. 2 : 5) analogije nalazimo na velikoj nekropoli Ljubljana SAZU¹¹, dok za žare iz groba 5 (T. 2 : 4), groba 8 (T. 3 : 1) i groba 9 (T. 3 : 6) na geografski vrlo bliskoj nekropoli u Krupačama¹² gdje su zajedno s materijalom Ha B 2 stupnja ili kao u grobu 155 nekropole u Rušama¹³ s materijalom Ha B 3 stupnja po Müller-Karpeovoj kronološkoj podjeli. Posuda s drškom (T. 1 : 5) ukrašena cik-cak ornamentom nađena u grobu 3 srodna je po obliku i po ornamentici posudama iz nekropole u Rušama. Taj tip posude kao i njoj srodni oblici, ukrašeni cik-cak ornamentom kao i naš primjerak, do onih bogato ornamentiranih, inventar su grobova Ha B 1 i Ha B 2 stupnja¹⁴. Prilozima je nešto bogatiji grob 6, s obzirom da se u žari poklopljenoj jednostavnom zdjelom glatkog uvučenog oboda, nalazila i posudica zaobljenog trbuha ukrašenog motivom trokuta, ljevkastog vrata s unutrašnje strane ornamentiranog cik-cak motivom (T. 2 : 7). Neukrašene posudice ovog tipa južno preko Save susrećemo na nekropoli Barice¹⁵, zatim Ozlju bliskoj nekropoli u Krupačama¹⁶, a brojne su na nekropoli Treščerovac¹⁷. Naš primjerak analogan je treščerovačkim posudicama i po obliku i po ornamentu, što nije slučajno jer je udaljenost između ovih nekropola samo 4 km i obje su, što je vidljivo po materijalu, najintenzivnije korištene u Ha B 2 stupnju. Motivi cik-cak i vertikalnih linija javljaju se i na koštanim koricama noža (T. 3 : 3) nađenog u grobu 8, čije sječivo na žalost nije očuvano. Taj motiv je kako primjećujemo čest na keramici s koje je vjerojatno i preuzet. U grobu 7 je osim zdjele i dvije plosnate brončane alke (T. 2 : 8—9) nađena i igla (T. 2 : 10) polukružne glavice, zadebljalog tordiranog vrata. Analogiju za ovaj tip nalazimo u grobu 110 i 411 iz Dobove¹⁸ Ha B 2 stupnja, a vrlo srodna joj je igla iz groba G/1910 iz Velike Gorice¹⁹ na-

⁹ F. Starè, Ilirsko grobišče pri Dobovi, Razprave SAZU III, 1953, p. 119, T. 8 : 3—5. — F. Starè, Dobova, Posavski muzej Brežice, knjiga 2, 1975, T. 6 : 1—3.

¹⁰ S. Pahič, Pobrežje, Katalogi in monografije 6, Narodni muzej Ljubljana, 1972, p. 46 sq., T. 14 : 7—8.

¹¹ F. Starè, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. Dela SAZU 9, 1954, grob 17, T. 16 : 3; grob 50, T. 43 : 1.

¹² J. Brunšmid, o. c., T. 1 : 1. — K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 100 : 1.

¹³ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Röm.-Germ. Forschungen 22, 1959, T. 114 : A1.

¹⁴ H. Müller-Karpe, o. c., T. 110 : D1, fig. 11 (p. 117).

¹⁵ B. Čović, Barice-nekropola kasnog bronзанog doba kod Gračanice, Glasnik, n. s. XIII, 1958, p. 88 sq., fig. 10, 11.

¹⁶ J. Brunšmid, o. c., T. 1 : 4, 13. — K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 100 : 2, 5.

¹⁷ Š. Ljubić, o. c., p. 159 sq., T. 34 : 5, 7, 9, 10, 11. — K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 101 : 3, 4, 5, 7, 13.

¹⁸ F. Starè, Dobova, Posavski muzej Brežice, knjiga 2, 1975, T. 18 : 14, T. 59 : 3.

¹⁹ V. Hoffiller, Prehistorijske žare iz Velike Gorice kraj Zagreba, Strena Buliciana, 1924, T. 1 : 10. — V. Hoffiller, Velika Gorica, Corpus Vasorum Antiquorum, Jugosl. fasc. 2, 1938, p. 2, T. 1 : 10. — J. Klemenc, Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Zagreb, 1938, p. 85.

đena u kuglastoj žari s rupom (T. 4 : 3—4). Uzore im svakako treba tražiti u raskošnije izvedenim iglama Ha B 1 stupnja kakav je primjerak iz groba III/1910 iz Velike Gorice²⁰ nađen također u kuglastoj žari s rupom, te igli u grobu 6 iz Dobove²¹. Poput žara koje imaju dulji raspon trajanja, isti slučaj je i sa zdjelama uvučenog oboda. Ovaj oblik može se pratiti vjerojatno zbog svoje jednostavnosti i funkcionalnosti kroz sve faze kulture polja sa žarama. Porijeklo im treba tražiti u starim uzorima, pa usporedimo li zdjelu groba 1 iz Virovitice²² sa zdjelom groba 2 (T. 1 : 2), groba 5 (T. 2 : 3), groba 6 (T. 2 : 6) i zdjelom iz Žamarija (T. 4 : 1) te sličnosti su evidentne. Analogne zdjelama iz Ozlja su zdjele iz Krupača²³, Treščerovca²⁴, osobito zdjela iz groba 4 (T. 1 : 7), groba 7 (T. 2 : 11) i groba 8 (T. 3 : 4), kao i vrlo brojni primjerci iz nekropola posavskog i podravskog dijela Slovenije, a nalazimo ih i na nekropolama kasnijih razdoblja, što prelazi vremenske okvire kulture polja sa žarama. Grob iz Žamarija na žalost je osamljen. Žara iz ovog groba (T. 4 : 2) srodna je žari groba 6 iz Dobove²⁵, premda joj je zadebljan trbuh nešto slabije naglašen i bez bradavičastih ispupčenja. Budući da grob osim žare i zdjele glatkog uvučenog oboda, ukrašenog malim bradavičastim ispupčenjima (T. 4 : 1) ne sadrži nikakav signifikantniji materijal koji bi je decidirano vremenski opredijelio, a s obzirom na srodnost sa žarom groba 6 iz Dobove, mogli bismo grob iz Žamarija datirati u Ha B 1 stupanj.

Nekropola u Ozlju kao i grob iz Žamarija je, osim nesistematski iskopanih nekropola u Krupačama i Treščerovcu i nekropole u Velikoj Gorici s koje se uspješno rekonstruirati tek nekoliko grobnih cjelina, još jedna, premda djelomično sačuvana u nizu nekropola zapadne grupe mlađe kulture polja sa žarama sjeverozapadne Hrvatske, odnosno iz savsko-dravskog međuriječja. Arheološki materijal iskopan u Ozlju kao i grob iz Žamarija, tipološki se uklapa u oblike Ha B horizonta, tj. u Ha B 1 i Ha B 2 stupanj, odnosno u 10. i 9. stoljeće. Materijal nekropola zapadne grupe kulture polja sa žarama savsko-dravskog međuriječja, uključivši tu Ozalj i Žamarije, bez sumnje pokazuje tradiciju i povezanost s prethodnim fazama, i geografsku bliskost ovih nekropola s nekropolama preko Sutle i Kupe, a pojedini oblici posuda, ornamentika i njezina izvedba svjedoče o povezanosti s nekropolama u Donjoj Kranjskoj i Štajerskoj.

O tumulu u Ozlju osim predmeta nađenih prilikom iskopavanja 1886. godine i djelomičnog citiranja njegovih dimenzija (po Ljubiću tumul je zapremao oko 50 m²), ne raspoložemo nikakvim drugim podacima²⁶. U prethistorijskoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu sačuvano je pet od trinaest navedenih predmeta koji su vjerojatno nađeni u nekoliko razorenih grobova, pa nam zato ostaje mogućnost samo

²⁰ F. Starè, *Inventaria Archaeologica* 1, 1957, Y 9, 5. — K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 102 : 18—19.

²¹ F. Starè, *Ilirsko grobišće pri Dobovi*, *Razprave SAZU III*, 1953, p. 116 sq., T. 7 : 3. — F. Starè, *Inventaria Archaeologica* 1, 1957, Y 4, 5. — F. Starè, *Dobova*, *Posavski muzej Brežice*, knjiga 2, 1975, p. 27, T. 5 : 2.

²² K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 7 : 4.

²³ J. Brunšmid, o. c., T. 1 : 5. — K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 100 : 3.

²⁴ Š. Ljubić, o. c., T. 34 : 15. — K. Vinski-Gasparini, o. c., T. 101 : 8, 9, 12.

²⁵ F. Starè, *Ilirsko grobišće pri Dobovi*, *Razprave SAZU III*, 1953, p. 116 sq., T. 6 : 4. — F. Starè, *Inventaria Archaeologica* 1, 1957, Y 1, 1. — F. Starè, o. c., p. 27, T. 5 : 1.

²⁶ Vidi bilješku 2 i 3.

Sl. 1

tipološke klasifikacije²⁷. Narukvice od brončane, više puta spiralno savijene žice okruglog presjeka, kakva je i narukvica iz Ozlja (T. 4 : 6), pratimo na prostoru srednje Evrope skoro tokom cijelog brončanog doba, a u halštatskom razdoblju ne mjenjaju svoj oblik, osim što varira broj navoja, a izrađuju se od brončane i od željezne žice okruglog presjeka²⁸. Za brončane gumbe s trnom i ušicom za prišivanje (T. 4 : 8) treba naglasiti da su sastavni dio nošnje, zato su i dulje u upotrebi, i

²⁷ Predmet naveden u »Popisu« pod br. 9 s izgledom lopatičice, je noga fibule pod br. 1.

²⁸ F. Starè, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, Dela SAZU 9, 1954, T. 55 : 3. — J. Dular, Bela Krajina v starohalštatskem obdobju, Arheološki vestnik XXIV, 1975, T. 11 : 6—7. — J. Dular, Podzemelj, Katalogi in monografije 16, Narodni muzej Ljubljana, 1978, T. 11 : 14—18.

²⁹ R. Drechsler-Bižić, Naselje i grobovi preistorijskih Japoda u Vrepcu, Vjesnik, Arh.

muz. Zagreb 3. s. I, 1958, p. 37, T. 1 : 7. — R. Drechsler-Bižić, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955—1956. godine, Vjesnik Arh. muz. Zagreb 3. s. II, 1961, p. 101, T. 21 : 2. — R. Drechsler-Bižić, Japodske kape i oglavlja, Vjesnik Arh. muz. Zagreb 3. s. III, 1968, p. 45, T. 2 : 14. — R. Drechsler-Bižić, Porijeklo lučnih jednopetljastih fibula u Japoda, Godišnjak XIII, Centar za balkanološka ispitivanja, 1976, T. 4 : 2.

često ih nalazimo u grobovima Ha B i Ha C horizonta na japodskom teritoriju s područja Like²⁹. U materijal s vidljivim tradicijama kulture polja sa žarama treba uvrstiti i igle s malom kalotastom glavicom i zadebljanjima na vratu. Ozaljskom primjerku (T. 4 : 5) vrlo je srodna premda ne i identična igla groba 18 iz Metlike-Borštek, kao i igla groba 28 nekropole Beram. Inventar groba 18 iz Metlike-Borštek, J. Dular svrstava u najstariji halštatski horizont označivši ga pojmom Podzemelj 1, odnosno u drugu polovicu 8. stoljeća³⁰, dok V. Kučar igli groba 28 iz Berama kao paralelu navodi primjerak igle groba 235 iz Este-Ricovero po Freyu datiranog u prvu polovicu 7. stoljeća, tj. u fazu Este II, preciznije u sredinu te faze (oko 675. godine)³¹. Dvopetljaste lučne fibule sa čvorovima na luku javljaju se u mnogobrojnim varijantama ne samo na širem teritorijalnom području, već i u većem vremenskom rasponu. Tipologiju dvopetljastih lučnih fibula i onih sa čvorovima na luku razradio je u svom radu S. Gabrovec, a na temelju analognih primjeraka za ozaljsku fibulu (T. 4 : 9) važno je naglasiti da tipološki pripada jugoistočno-alpskom kulturnom krugu, a ne krugu srednjeg Podunavlja³².

Za sada s područja Pokuplja nemamo podatke o nalazima tumula osim o navodnom tumulu s lokaliteta Draganić nedaleko Ozlja³³, iz kojeg po svojoj prilici potječe mač tipa Mörigen datiran u Ha C 1 stupanj, tj. u prvu polovicu 7. stoljeća, odnosno on bi približno bio istodoban s tumulom iz Ozlja. Nekropola kulture polja sa žarama koju smo ovdje obradili, pripada kako je obrazloženo Ha B 1 i Ha B 2 stupnju tj. 10. i 9. stoljeću, dok tumul na osnovi svih indicija pripada drugom kulturnom krugu, odnosno vremenu početka formiranja starijeg željeznog doba na tom području. Svakako ovaj tumul bio bi zanimljiv za određivanje najstarijeg horizonta starijeg željeznog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj što bi apsolutno kronološki pripadalo vremenu između druge polovice 8. i prve polovice 7. stoljeća.

²⁹ J. Dular, Bela Krajina v starohalštatskem obdobju, *Arheološki vestnik XXIV*, 1975, p. 546 sq., T. 3 : 4.

³¹ V. Kučar, Prahistorijska nekropola Beram, *Histria Archaeologica* 10/1, 1979, p. 114, T. 4 : 9.

³² S. Gabrovec, Dvoankaste ločne fibule, *Godišnjak VIII, Centar za balkanološka ispitivanja*, 1970, p. 9 sqq., karta IX.

³³ K. Vinski-Gasparini, Mač tipa Mörigen iz Draganića u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Vjesnik Arh. muz. Zagreb* 3. s. IV, 1970, p. 3 sqq., T. 1 : 1—2 d.

OPIS SLIKE U TEKSTU
TEXTABBILDUNG

Slika 1
Abbildung 1

Karta nekropola kasnog brončanog i starijeg željeznog doba iz okolice Karlovca; prazni krug: grobovi kulture polja sa žarama, puni krug: tumuli (Übersichtskarte von spätbronzezeitlichen und früheisenzeitlichen Nekropolen aus der Umgebung von Karlovac; weisser Kreis: Urnenfeldergräber, schwarzer Kreis: Tumuli).

- 1 Ozalj
- 2 Trešćerovac
- 3 Draganić
- 4 Krupače
- 5 Žamarije
- 6 Velika Gorica
- 7 Dobova

POPIS I SADRŽAJ TABLI
TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1
Tafel 1

1, Ozalj, grob 1 (Grab 1). — 2—3, Ozalj, grob 2 (Grab 2). — 4—5, Ozalj, grob 3 (Grab 3). — 6—7, Ozalj, grob 4 (Grab 4).

Tabla 2
Tafel 2

1—4, Ozalj, grob 5 (Grab 5). — 5—7, Ozalj, grob 6 (Grab 6). — 8—11, Ozalj, grob 7 (Grab 7).

Tabla 3
Tafel 3

1—5, Ozalj, grob 8 (Grab 8). — 6, Ozalj, grob 9 (Grab 9).

Tabla 4
Tafel 4

1—2, Žamarije, grob 1 (Grab 1). — 3—4, Velika Gorica, grob G/1910 (Grab G/1910). — 5—9, Ozalj, razoreni tumul (zerstörter Tumulus).

ZUSAMMENFASSUNG

SPÄTBRONZEZEITLICHE UND FRÜHEISENZEITLICHE GRÄBER
AUS DER UMGEBUNG VON KARLOVAC

Die Angabe über die Nekropole in Ozalj wurde bereits im Jahre 1885 registriert, und zwar gleichzeitig mit dem Fund der Nekropole in Trešćerovac¹. Š. Ljubić sondierte zuerst das Gelände in Ozalj, Flur, Poljice, an der Strasse neben dem Grundstück von Jalić. Bei dieser Gelegenheit grub er vier Urnen aus, die nicht erhalten blieben. Ein Jahr später wurden auf demselben Grundstück Ausgrabungen vorgenommen. Ljubić veröffentlichte den ausgegrabenen Fundstoff im »Viestnik«² und im »Popis«³, wo er darauf hinweist, dass es sich hier um einen grossen Tumulus handelt und nicht um eine Nekropole, wie ursprünglich gedacht. Daraus zieht J. Brunšmid den Schluss, dass Ljubić zwei Grabungen an verschiedenen Stellen vorgenommen hatte⁴. Während der Probegrabungen 1970 und 1973 wurden neun Urnengräber ausgegraben. Die Urnen wurden, auf einem hügeligen Gelände an einem Dorfweg gefunden, der von der Landstrasse an den Gartenzaun des Hauses No. 13 von J. Štulac ins Dorf abbiegt. Die Nekropole wurde während des Wohnungs-

und Strassenbaus grösstenteils vernichtet. Ausserdem werden in der Prähistorischen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb eine Urne und eine Schüssel aufbewahrt, die bei Žamarije unweit von Žumberačka Kupčina gefunden wurden. Der Fund gehört zu einem Urnengrab und indiziert das Bestehen einer Nekropole. Bis heute ergab sich aber keine Möglichkeit, das Gelände in der Nähe des Fundes zu erforschen.

Sowohl die Nekropole in Ozalj als auch das Grab in Žamarije tragen alle Kennzeichen von Nekropolen der Urnenfelderkultur. Da sind mehrere Bestattungsarten vertreten: die Bestattung, wo die Urne mit Asche und Knochen ins Grab gelegt und mit einer Schüssel oder mit einem Gefäss zugedeckt wurde; die Bestattung ins mit Steinen belegte und zugedeckte Grab (den Bodenverhältnissen entsprechend wurde roher Stein verwendet), die mit einer Schüssel zugedeckte Urne wurde entweder auf die Kremierungsüberreste gestellt oder Asche und Knochen waren in der Urne; die Bestattung in rohen Stein, der eine Urne ersetzte, und die Schüssel wurde neben die Grube gelegt.

Der zahlreichste Fundstoff sind Urnen und Schüsseln aus Keramik. Metallfunde sind hingegen bescheiden und schlecht erhalten. Die Urnen aus dem Grab 1 (T. 1 : 1), aus dem Grab 2 (T. 1 : 3) und aus dem Grab in Žamarije (T. 4 : 2) weisen eine starke typologische Verbundenheit mit der älteren Urnenfelderkultur⁸ hin, wie auch auf die geographische Verbundenheit mit den Nekropolen in Slowenien, wo wir auch die nächsten Analogien in Gräbern der Ha B 1 Stufe finden^{9,10,25}. Für die Urnen des Grabes 3 (T. 1 : 4), des Grabes 4 (T. 1 : 6) und des Grabes 6 (T. 2 : 5) finden wir Parallelen in der grossen Nekropole Ljubljana SAZU¹¹, wo die jüngeren Urnenfelderkulturen das Inventar darstellen und die auch in die jüngere Zeit sekundär fort dauern. Die Urnen aus dem Grab 5 (T. 2 : 4), Grab 8 (T. 3 : 1), und Grab 9 (T. 3 : 6) sind der aus der geographisch sehr nahen Nekropole in Krupače¹² verwandt, wo sie zusammen mit dem Fundstoff der Ha B 2 Stufe oder wie im Grab 155 der Nekropole in Ruše¹³ mit dem Fundstoff der Ha B 3 Stufe nach Müller-Karpes chronologischer Einteilung vorkommen. Das Henkelgefäss aus dem Grab 3 (T. 1 : 5) ist der Form und Ornamentik nach den Gefässen aus den Gräbern der Ha B 1 und Ha B 2 Stufe der Nekropole Ruše¹⁴ ähnlich. Reichere Funde weist Grab 6 vor, in dem neben der Urne und der Schüssel noch ein kleineres Gefäss gefunden wurde (T. 2 : 7). Solchen Gefässen begegnen wir südlich der Save in der Nekropole Barice¹⁵, weiter in der Nekropole Krupače¹⁶ und in der Nekropole Treščerovac¹⁷ unweit von Ozalj. Unser Exemplar entspricht der Form und Ornamentik nach den Gefässen von Treščerovac, was kein Zufall ist, denn die Entfernung zwischen den beiden Nekropolen beträgt nur 4 Kilometer und beide wurden meistens zur Zeit der Ha B 2 Stufe angewendet. Zickzackmotive und Vertikallinien erscheinen auch an der Messerscheide (T. 3 : 3), die im Grab 8 gefunden wurde. Wie bemerkt, kommt dieses Motiv häufig an der Keramik vor, von der es vermutlich übernommen wurde. Von allen Metallfunden ist jedenfalls die Nadel (T. 2 : 10) aus dem Grab 7 am wichtigsten. Die Analogie für solchen Nadeltyp finden wir in den grossen Nekropolen von Dobova¹⁸ und Velika Gorica¹⁹ (T. 4 : 3—4), in den Gräbern der Ha B 2 Stufe. Ihre viel reicher ausgeführten Vorbilder der Ha B 1 Stufe kommen in den schon erwähnten Nekropolen vor^{20,21}. Wie bei Urnen, die einen längeren Zeitraum

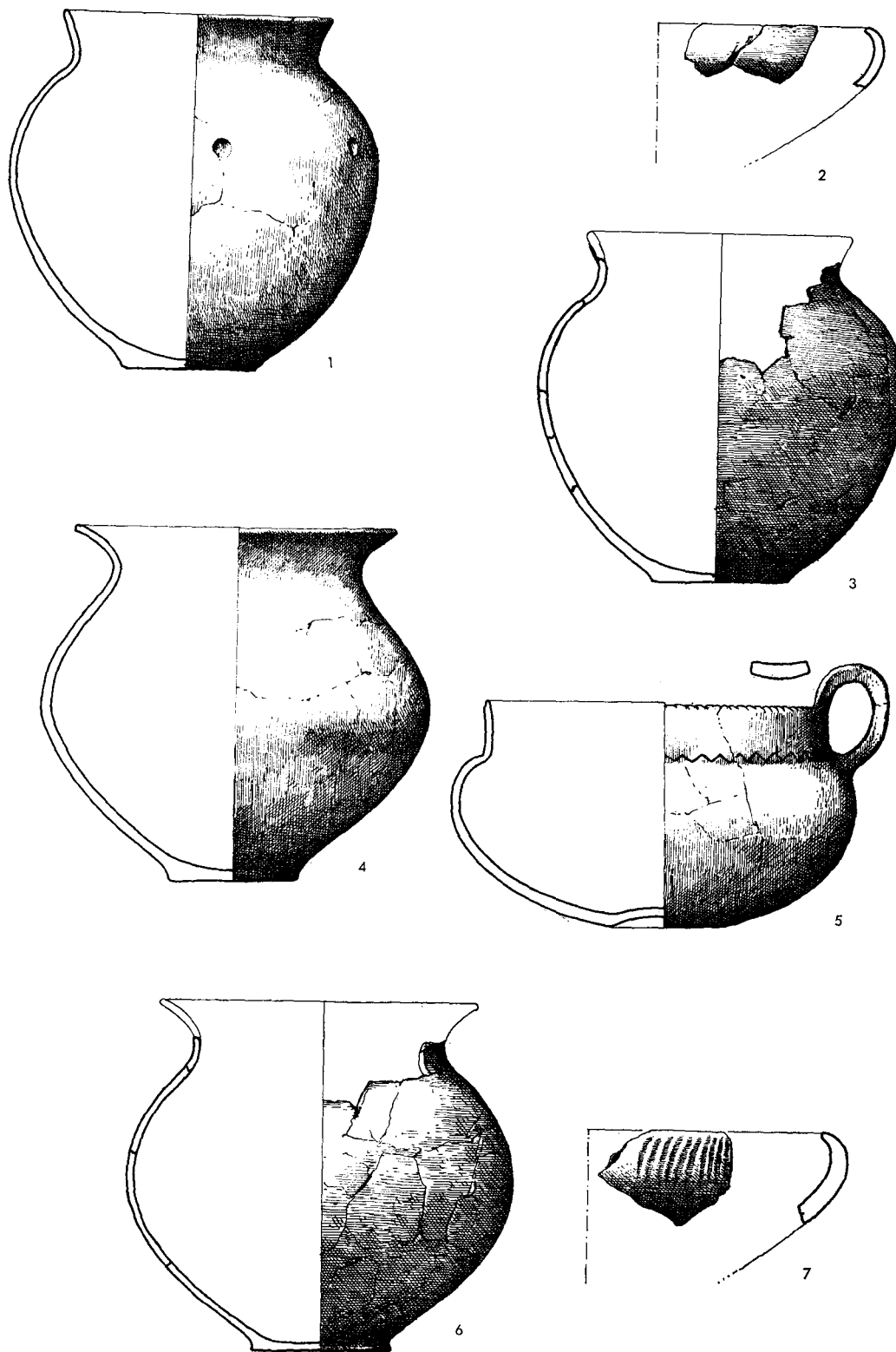
umfassen, ist das auch bei Schüsseln mit eingezogenem Rand zu finden. Dieser Form begegnet man vermutlich wegen ihrer Einfachheit und Funktionalität in allen Phasen der Urnenfelderkultur. Ihre Herkunft soll bei alten Vorbildern gesucht werden, wenn wir die Schüssel aus dem Grab 1 in Virovitica²² mit den Schüsseln aus dem Grab 2 (T. 1 : 2), dem Grab 5 (T. 2 : 3), dem Grab 6 (T. 2 : 6) und dem Grab in Žamarije (T. 4 : 1) vergleichen, so sind die Ähnlichkeiten evident. Man kann eine Analogie zwischen den Schüsseln aus Ozalj, denen aus Krupače²³ und Trešćerovac²⁴ und besonders mit jenen aus dem Grab 4 (T. 1 : 7), Grab 7 (T. 2 : 11) und Grab 8 (T. 3 : 4) ziehen, wie auch mit zahlreichen Exemplaren aus den Nekropolen im Save- und Draugebiet in Slowenien. Sie kommen auch auf den Nekropolen der jüngeren Zeit vor, was aber den Zeitrahmen Urnenfelderkultur überschreitet.

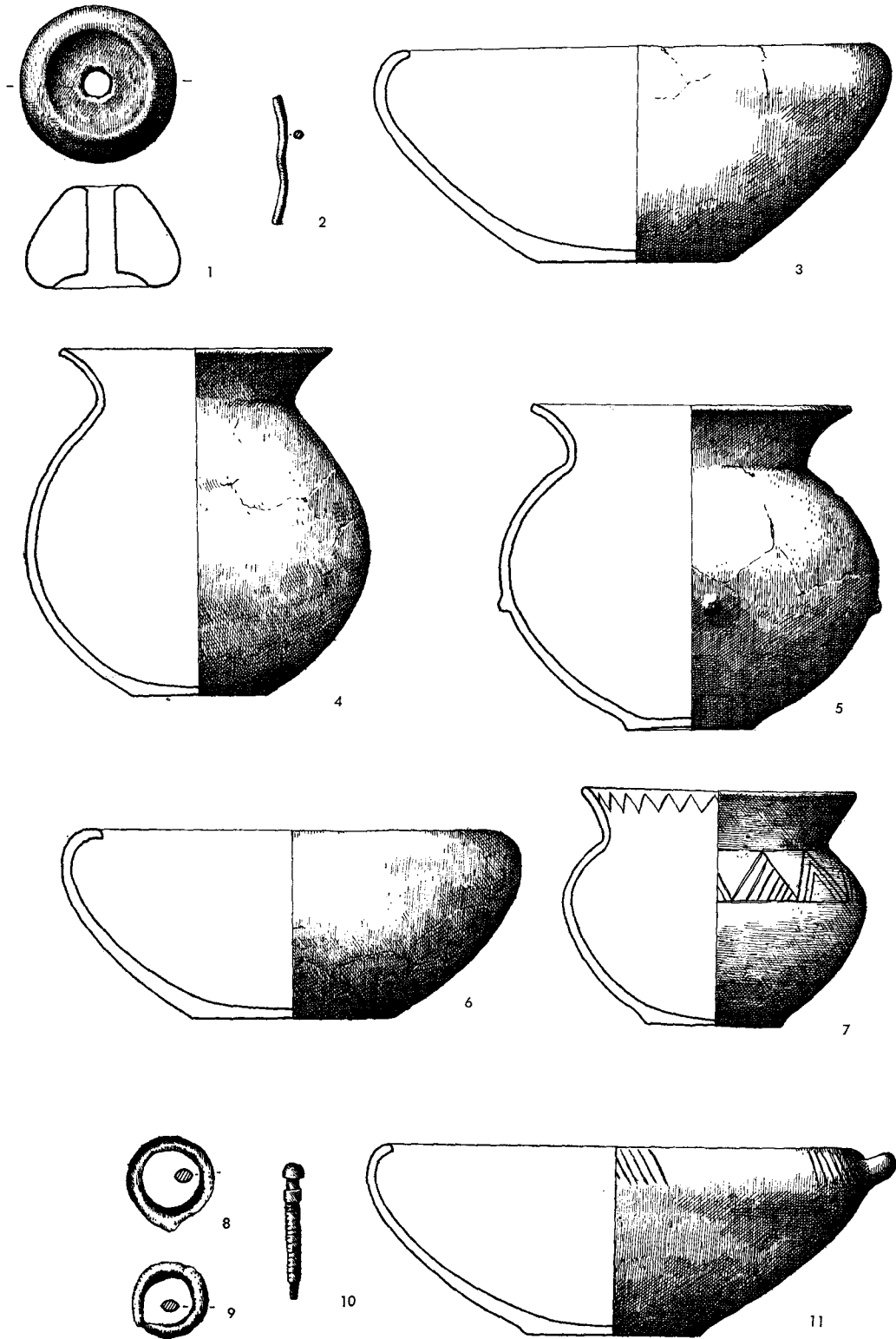
Die Nekropole in Ozalj, die leider teilweise nur erhalten ist, ist noch eine der Nekropolen in der westlichen Gruppe der jüngeren Urnenfelderkultur in Nordwestkroatien, bzw. im Gebiet zwischen der Save und der Drau. Der in Ozalj ausgegrabene Fundstoff und derjenige aus dem Grab in Žamarije enthalten typologische Formen des Ha B Horizontes, d. h. der Ha B1 und Ha B2 Stufe, bzw. des 10. und 9. Jahrhunderts.

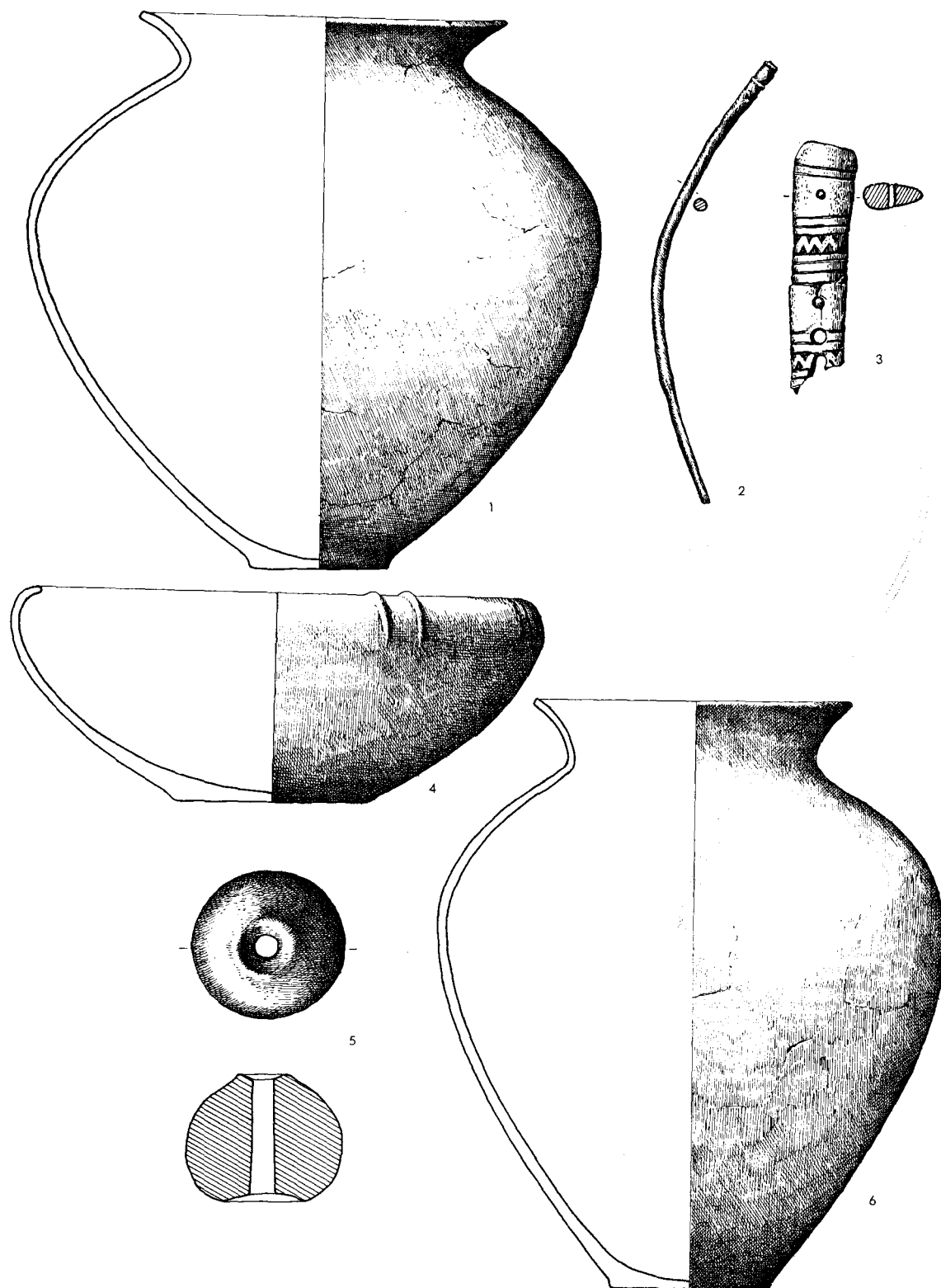
Vom Tumulus in Ozalj verfügen wir über keine weiteren Angaben,²⁶ abgesehen von Gegenständen, die während der Grabung im Jahre 1886 gefunden wurden und den von Ljubić angegebenen Dimensionen des Tumulus (50 m²). In der Prähistorischen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb sind 5 von den 13 erwähnten Gegenständen aufbewahrt, die vermutlich in mehreren zerstörten Gräbern gefunden wurden. Demzufolge bleibt uns nur die Möglichkeit ihrer typologischen Klassifikation.²⁷ Die Armspiralen aus Bronzedraht z. B. das Armband aus Ozalj (T. 4 : 6) kommen auf dem gesamten mitteleuropäischen Gebiet während der Bronze und auch Hallstattzeit in ihrer unveränderten Form vor; nur die Zahl der Gewinde variiert von Fall zu Fall, sie wurden aus Bronze- oder Eisendraht mit rundem Querschnitt ausgearbeitet.²⁸ Die Bronzenen Knöpfe (T. 4 : 8) waren ein Bestandteil der Tracht, deswegen erhielten sie sich auch länger im Gebrauch. Wir finden sie oft in Gräbern des Ha B und Ha C Horizontes auf dem Japodengebiet in der Lika.²⁹ Zu den Funden mit sichtlicher Tradition der Urnenfelderkultur gehören auch Nadeln. Dem Exemplar aus Ozalj (T. 4 : 5) ist die Nadel aus dem Grab 18 aus Metlika-Borštek und die aus dem Grab 28 der Nekropole in Beram verwandt, obwohl nicht indentisch. Das Inventar aus dem Grab 18 aus Metlika-Borštek gehört nach J. Dular dem ältesten Hallstatthorizont an; J. Dular bezeichnet dieses Inventar mit dem Begriff Podzemelj 1 und er datiert es in die zweite Hälfte des 8. Jahrhunderts.³⁰ V. Kučar vergleicht die Nadel aus dem Grab 28 aus Beram mit jener aus dem Grab 235 von Este-Ricovero, das nach Frey aus der ersten Hälfte des 7. Jahrhunderts, d. h. aus der Mitte der Phase Este II.³¹ Die zweischleifigen Bogenfibeln mit Knoten erscheinen nicht nur im grösseren Raum, sondern auch innerhalb eines längeren Zeitabschnitts. Die Typologie der zweischleifigen Bogenfibeln, mit und ohne Knoten, wurde von S. Gabrovec ausgearbeitet, auf Grund vergleichbarer Exemplare, nach seiner Einordnung, ist die Fibel von Ozalj (T. 4 : 9) nicht dem Kulturkreis des mittleren Donaauraums, sondern demjenigen des Südostalpenraums angehörig.³²

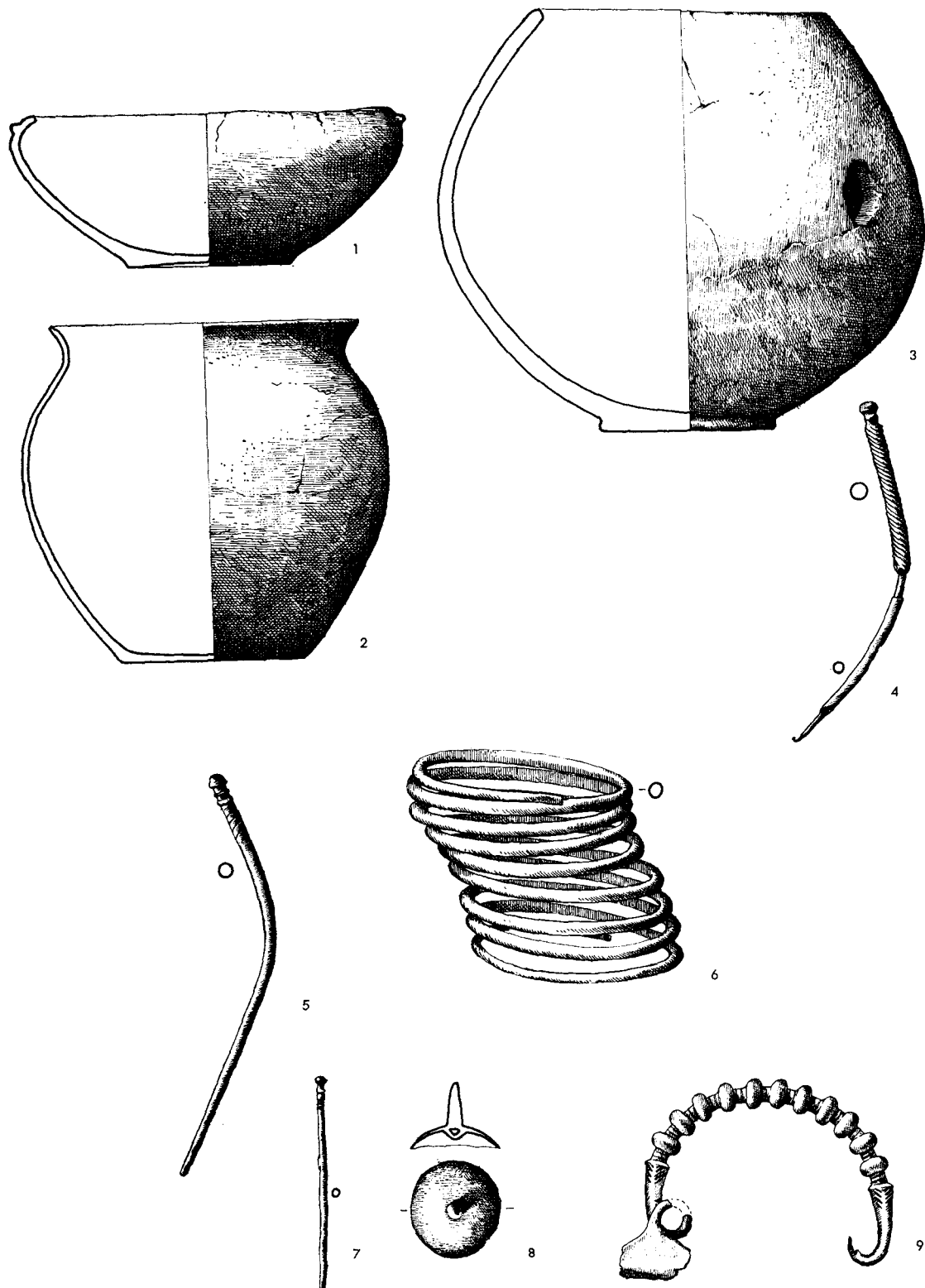
Vorläufigen verfügen wir über keine Angaben betreffs Tumulsfunde aus dem Bereich des Kupa-Flusses, abgesehen von denjenigen vom Fundort, Draganić, unweit von Ozalj.³³ Höchstwahrscheinlich stammt von dort das Schwert von Typ Mörigen, das in die Ha C1 Stufe bzw. in die erste Hälfte des 7. Jahrhunderts. Die Nekropole der Urnenfelderkultur, die hier vorgelegt wurde, gehört also in den Ha B1 und Ha B2 Stufe d. h. in das 10. und 9. Jahrhundert. Der Tumulus stammt aber, wie alle Indizien zeigen, aus einem anderen Kulturkreis, bzw. aus den Anfängen der älteren Eisenzeit auf diesem Gebiet. Dieser Tumulus wäre für die Bestimmung des ältestens Horizonts der frühen Eisenzeit in Nordwestkroatien, der chronologisch in den Zeitraum zwischen die zweite Hälfte des 8. und die erste des 7. Jahrhunderts fällt, von Bedeutung.

TIHOMILA TEŽAK-GREGL

Arheološki muzej u Zagrebu

CERTOSA FIBULE NA CENTRALNOM JAPODSKOM PODRUČJU

U sklopu japodskog materijala s različitih ličkih lokaliteta a koji se čuva u AMZ, nalazi se i veći broj certosa fibula. Ovaj članak pokušava analizom tih fibula predstaviti problem podrijetla i razvoja navedenog oblika halštatske nošnje na centralnom japodskom području, odnosno u Lici. Prema tipološkim i kronološkim značajkama razvrstane su ličke certosa fibule u 8 glavnih tipova. Najstariji oblici samo su sporadičan prodor iz susjednog slovenskog prostora, dok prevladavaju mlađi oblici iz druge pol. 5. i 4. st. Japodske certosa fibule karakterizira češća primjena trakastog luka umjesto punog, lijevanog. Posebnost je ovog područja i ukrašavanje luka s dva paralelna bradavičasta izdanka ili urezanim geometrijskim motivima. Treba istaknuti da u Lici i mlađi primjerci zadržavaju ranu izduljenu shemu luka s jasno naglašenim prijelazom na nožicu. Iz svega navedenog proizlazi da se certosa fibula nije samostalno razvila u japodskom svijetu Like, nego je njezin osnovni oblik preuzet izvana, najvjerojatnije iz Slovenije, a potom se ovdje postepeno formirale lokalne varijante, prilagođene ukusu i potrebi ovdašnjeg stanovništva.

Problem podrijetla, razvoja i širenja certosa fibula višestruko je i opširno tretiran u starijoj i novijoj arheološkoj literaturi, ponajprije u sklopu analize materijala mlađeg halštatskog razdoblja, dok u novije vrijeme raspolažemo i nekim sintetskim radovima posvećenim ovom tipu fibula.¹ No, certoška fibula, kao nosilac

¹ M. Primas, Zur Verbreitung und Zeitstellung der Certosafibeln, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz 14 Jhg. 1967.

B. Teržan, Certoška fibula, Arheološki vestnik XXVII, Ljubljana 1977.

P. G. Guzzo, Le fibule in Etruria dal VI al I secolo, Studi e materiali di etruscologia e antichita Italiane, Firenze 1972.

kasnog halštata i kao njegova direktna veza s počecima latena, ostaje i nadalje zanimljiva zbog svoje ogromne rasprostranjenosti i vremenske dugotrajnosti, što je neizostavno rezultiralo brojnim lokalnim preinakama i specifičnostima. Od osobitog je značaja za one naše krajeve u kojima halštatska kultura traje znatno dulje nego u srednjoevropskim razmjerima, pa se tako i certosa fibula uklapa u problem produljenog halštata.

Veći dio certosa fibula s područja Jugoslavije, posebice iz Slovenije, obuhvatila je B. Teržan u opsežnoj studiji, no kako su primjerci iz Like, odnosno s centralnog japodskog teritorija, mnogo brojniji i raznovrsniji, a većim dijelom nisu dosad objavljeni, barem ne sustavno, pokušat ćemo ovim radom dati nešto potpuniju sliku certosa fibula na spomenutom području. Na žalost, moramo odmah napomenuti da je veliki broj ovih fibula rezultat nestručnih iskopavanja japodskih nekropola krajem prošlog i početkom ovog stoljeća, kad su istraživanja uglavnom bila usmjeravana k stjecanju što više reprezentativnog materijala za muzejske vitrine, a ostali arheološki relevantni podaci zanemarivani. Stoga danas ne raspoložemo grobnim cjelinama što bi bilo veoma važno u postavljanju kronoloških odnosa. Jedino iz velike nekropole u Kopolju kod Otočca postoje sačuvane grobne cjeline, ali bez dostatnih stratigrafskih podataka.² Naime, ta nekropola ima više horizonata ukopavanja, kao po svoj prilici i druge ličke japodske nekropole. To su i potvrdila reviziona iskopavanja nekropola u Prozoru i Kopolju.³

Certosa fibula, nazvana tako prema eponimnom lokalitetu Certosa di Bologna (Italija), gdje je prvi put ustanovljen velik broj takvih fibula, datiranih pomoću antičke slikane keramike kratko prije i oko 500. g. pr. n. e.,⁴ odlikuje se asimetrično svedenom linijom luka čija je tjemena točka povučena prema glavi. S druge strane luk prelazi u listoliku, proširenu nožicu koja završava izdignutim kuglastim ili gljivastim pucetom. Trapezni držač igle, postavljen okomito ispod nožice može biti smješten točno u sredini (tzv. T-presjek) ili pomaknut u stranu (tzv. J-presjek). Iгла fibule izlazi iz opruge, koja je pretežno jednostrana, a sastoji se od 1—2 navoja (osim varijante sa samostrelnom oprugom). Ovo je samo ona osnovna, najprepoznatljivija shema certosa fibula. Vremensko i prostorno širenje donosi niz novih tipova, obogaćenih dodatnim dekorativnim ili funkcionalnim elementima koji više ili manje iskazuju ukus i modu, ali i podložnost lokalnim supstratima i tradiciji pojedinih geografskih i kulturnih regija. Ovdje ćemo se posvetiti isključivo onim ti-

² Materijal ličkih nekropola, iskopavan prije II svj. rata, nije dosad u potpunosti objelodanjen. Pojedini lokaliteti ili problemi tretirani su donekle u slijedećim radovima:

Š. Ljubić, Popis Arheološkog odjela Nar. Zem. Muzeja u Zagrebu, sv. I, Zagreb 1889.

R. Drechsler-Bižić, Les tombes des Iapodes préhistoriques a Kopolje, Inventaria archaeologica, Fasc. 9, Zagreb 1966.

V. Hoffiler, VHAD n. s. VIII, Zagreb 1905.

J. Brunšmid, VHAD n. s. V, Zagreb 1901.

V. Vejvoda, Japodske dvokrake igle, Vjesnik AMZ 3/II, Zgb. 1961.

F. lo Schiavo, Il gruppo liburnico-japodico, Atti della Accad. Naz. dei Lincei, classe di

scienze morali, stor. e filologiche, ser. VIII, vol XIV, fasc. 6, 1970.

³ Izvršila ih je R. Drechsler-Bižić, te rezultate objavila: Istraživanje nekropole preistorijskih Japoda u Kopolju, Arh. radovi i rasprave JAZU I, Zagreb 1959.

Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kopolju 1955—56, Vjesnik AMZ 3/II, Zagreb 1961.

Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca, Vjesnik AMZ 3/VI—VII, Zagreb 1972—73.

⁴ Zannoni, Gli Scavi della Certosa di Bologna 1876—84.

povima koje smo uspjeli registrirati unutar japodskih nekropola Like. Na osnovi različitih tipoloških obilježja i kronoloških pokazatelja svrstali smo ih u osam glavnih grupa.⁵

Tip 1

Prvu grupu certoških fibula odlikuje trakasti luk, često čunasto uvijen, a od igle ga odvaja diskasta pločica. Opruge nema. Obično je luk ukrašen uzdužnim žljebovima ili jednostavnim uzdužnim urezima. Nožica pokazuje kod nekih varijanti J-presjek, a kod većine T-presjek, dok je njezin gornji dio ukrašen ili poprečnim urezima ili žigosanim kružicama. Završetak nožice čini malo, izdignuto kuglasto puce. Čitavom svojom shemom, a osobito diskastom pločicom, pokazuje ovaj tip nepobitne genetske veze sa zmijolikim fibulama. Oblikuje ga dolensko-lucijski halštatski kulturni krug negdje u horizontu Sv. Lucija IIa s trajanjem i u IIb, što odgovara Este III srednje ili Ha D2 — D3. Ovu dataciju potvrđuju grobne cjeline u kojima se javljaju zajedno s bubnjastim fibulama, fibulama »a tre bottoni«, te mlađim zmijolikim.

Iz Like zasad poznamo samo jedan primjerak takve fibule i to iz Kompolja, grob 151 (T. 1 : 1). To je zapravo ulomak fibule s lukom ukrašenim uzdužnim urezima. Ustanovljena je u grobnoj cjelini s dvije tropetljaste fibule od brončane žice s jantarnim i staklenim zrnima na luku. Ovaj ličko-japodski specifikum utvrđen je u stratumu II nekropole u Kompolju, koji R. Drechsler stavlja u vrijeme Ha C—D.⁶ Ipak tip 1 certoške fibule očito nije uhvatio trajnog korijena u Lici, već se najvjerojatnije tu našao kao slučajni prodor iz slovenskog područja. Južnije je taj tip registriran s tri primjerka u Donjoj Dolini. Od toga dva pripadaju varijanti s ukrašenim lukom, bez opruge,⁷ a prema grobu datirani su po Čoviću u fazu Glasinac Va, a prema Mariću u fazu Donja Dolina IIc, što odgovara prijelazu iz 5. u 4. st. prije n. e.⁸ Treći primjerak pripada varijanti bez diskaste pločice, ali s oprugom, dok je i kod nje luk ukrašen uzdužnim urezima. Nađena je u grobu br. 26 (greda N. Šokića), zajedno s jednom mlađom zmijolikom fibulom, što zorno potkrepljuje tezu o razvoju ovog tipa certoške fibule iz zmijolike.⁹

U japodskim nekropolama Pounja dosad nije zabilježen niti jedan primjer ove vrste

Tip 2

Čine ga relativno velike fibule s izduljenim lukom koji je trakast ili zaobljeno-rombičnog presjeka. Iznad opruge raščlanjen je s nekoliko poprečnih, plastičnih

⁵ B. Teržan je u spomenutom radu (vidi bilj. 1) izvršila podjelu svih poznatih joj primjeraka certoške fibule u 13 vrsta, od kojih svaka opet ima čitav niz varijanti. Kako nam se ta dioba nije činila u potpunosti prihvatljivom za Liku, a smatrali smo da nije potrebno, ni opravdano izdvajati tako veliki broj varijanti, sveli smo broj tipova na 8 glavnih.

⁶ R. Drechsler-Bižić, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955—56., Vjesnik AMZ 3/II, Zgb. 1961, str. 81.

⁷ C. Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina, WMBH 9, Wien 1904 — grob 13 (T LXXIII 14), grob 9 (T XLIV 5).

⁸ B. Čović, Donja dolina, Inventaria arch. fasc. 3 — Yu 28.

Z. Marić, Donja Dolina, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu XIX, 1964.

⁹ C. Truhelka, o. c. — grob 26 (T LXV 9).

rebara. Nožica je ukrašena žigosanim kružićima i urezanim V-motivima. Nerijetko se žigosani kružići nalaze i na uzdignutom gljivastom završetku nožice. Kod ovog tipa susrećemo dvije varijante opruge, uobičajenu jednostranu od dva navoja ili samostrelnu koja nije odraz drugog vremenskog razdoblja, nego određenog geografskog prostora. Ta se naime varijanta susreće u lucijskoj i dolenjskoj grupi, te u Donjoj Dolini, dakle krajevima koji i inače njeguju princip samostrelne opruge. S primjerkom iz groba 175 u Kopolju (T. 1 : 6) možemo ovamo uvrstiti i lički prostor.

Primarno je i ova grupa fibula oblikovana u svetolucijskoj skupini i to u horizontu Sv. Lucija IIb, s trajanjem i u narednom horizontu. Oba lička primjerka potječu iz kopoljske nekropole. Varijanta sa samostrelnom oprugom iz groba 175 nađena je, na žalost, bez ikakvih drugih popratnih priloga. Ulomak druge srodne fibule potječe iz groba 10 (T. 1 : 5). Precizno ga ne možemo odrediti jer nedostaje osim igle, dio luka i kompletna opruga, te ne znamo kojoj je varijanti opruge pripadao. Pored ove fibule u istom grobu bila je priložena i jedna pločasta naočarasta fibula. Takva kombinacija fibula vrlo je česta u stratumu II kopoljske nekropole što odgovara Ha D2—D3.¹⁰ Pločaste naočaraste fibule daljnji su razvoj poznate spiralne naočaraste fibule od brončane žice s osmicom u sredini, koje se kod Japoda javljaju od faze Ha B2. Ovakav razvoj mlađih fibula u kojem se jedan uobičajeni oblik prenosi u drugu tehniku izrade — naime ove mlađe fibule izrađuju se od brončanog lima, a potom se urezanim krugovima oponašaju stariji uzori rađeni od spiralno uvijene brončane žice — karakteristika je ličkog japodskog kruga, a jedini donekle srodan oblik je glasinačka tzv. kolutasta fibula, koja je doduše po nastanku nešto starija (prvi put se pojavljuje u fazi Glasinac IVa), ali traje i kroz faze IVb i IVc, dakle istodobno s ličkim. Prema svemu iznesenom, pojava certosa fibula tipa 2 u Lici vremenski bi odgovarala njihovoj pojavi u Posočju i Dolenjskoj.

Tip 3

Fibule imaju luk koji je rombičnog, zaobljeno-rombičnog presjeka ili je trakast. Iznad opruge ili na sredini raščlanjen je s tri poprečna rebra od kojih je srednje obično šire. Nožica završava pločastim ili gljivastim pucetom. S obzirom na shemu luka, te ukrašenost nožice i luka izdvajamo nekoliko varijanti. To je osim tipa 4 najbrojnije zastupljena vrsta certoških fibula na centralnom japodskom području, što ne začuđuje jer je ona i inače najrasprostranjeniji oblik certosa fibule, počevši od same Bologne, preko čitave sjeverne Italije, alpskog prostora, sve do Like i sjeverne Bosne. Njezin početak u Sloveniji pada istovremeno s Bolognom i Este, u okviru skitskog horizonta (treći horizont Gabrovčeve periodizacije halštata Slovenije koji odgovara vremenu između 550. i 450. g prije n.e.), a nastavlja se u negovskom (četvrti horizont koji obuhvaća vrijeme između 450. i 300. g. prije n.e.). Najstariju varijantu čine relativno velike fibule s tjemenom točkom luka pomaknutom prema glavi — prema B. Teržan VIIa varijanta — dok u Liku dopijeva nešto mlađa varijanta, — Teržan VIIb — manjih dimenzija, uskog ovalnog presjeka luka i s malim plosnatim pucetom na izdignutom završetku nožice. Označili smo ih kao tip 3a. U grobovima svetolucijske skupine dolaze takvi oblici zajedno s onima tipa

¹⁰ R. Drechsler-Bižić, o. c., str. 84 i dalje.

4 u horizontu Sv. Lucija IIc, odnosno sredinom 5. st. prije n.e., time da traju i u mlađem vremenskom razdoblju.¹¹

Primjerak iz Drenovog Klanca (T. 1 : 7) nema sačuvanu grobnu cjelinu, no treba ga istaknuti jer mu je luk trakast, čunasto zaobljen. Ovamo pripada i fibula iz groba 4 u Vrepcu, koja je tu združena s certosa fibulom tipa 8, o čemu će biti govora nešto kasnije pri analizi ovog mlađeg tipa.

Tip 3b karakteriziraju masivnije fibule čiji je najviši dio luka pomaknut prema nožici. Primjerak iz Prozora ima nožicu ukrašenu urezanim dvostrukim V-motivom, dok su oni iz Kopolja i Vrepca ukrašeni tremolo urezima duž luka i nožice. Kopoljska fibula potječe iz groba 241 (T. 1 : 8) u kojem su još ustanovljene jedna tropetljasta i jedna dvopetljasta fibula od brončane žice s nizom zrna od staklene mase na luku, dakle s fibulama signifikantnim za stratum II Kopolja. Vrebački primjerak također je dio grobne cjeline — grob 13 — u kojoj je pored ove nađena i lučna fibula s dugom nogom, te privjesak u obliku alke ukrašene konjskim protomama. Fibule s dugom nogom i kuglastim završetkom posebno su brojne u liburnskom i japodskom svijetu i obično određuju vremenski period Ha C2—D1. Pojava ovakvih fibula konstatirana je i na drugoj obali Jadrana u Picenumu i to u fazi Piceno IV A.¹² Kako ih u Lici često nalazimo zajedno s certoškim fibulama, koje su mlađe, zaključujemo da se održavaju i tijekom Ha D2—D3 perioda. Privjeske s konjskim protomama, slične ovom iz Vrepca, identificirali smo u Vinici. Ložar viničke primjerke povezuje s pojavom keltskog utjecaja, te ih vremenski stavlja s fibulama »a tre bottoni«, »masken-fibulama« i certosa fibulama, odnosno u vrijeme oko 500. g. prije n.e.¹³

Najmlađa haštatska izvedba certoških fibula predstavljena je bogato ukrašenim fibulama tipa 3c. Luk im je obično zaobljeno-rombičnog presjeka ili je trakast, ali je uvijek na sredini rombično proširen i ukrašen polukružnim urezima koji djeluju poput očiju. Između tog ukrasa i opruge raščlanjen je s tri manje ili jače izražena poprečna rebra. Nožica završava gljivastim pucetom isto tako često ukrašenim urezanim polukrugovima ili trokutima. Iako su posljednji odraz halštatskog ukusa traju još i tokom čitavog srednjeg latena što potvrđuju zatvoreni grobni nalazi u kojima dolaze s tipičnim srednjolatenskim fibulama, kao npr. u Jezerinama, a u isti vremenski sklop datirana je i ostava iz Jagodnje Gornje.¹⁴ U Kopolju smo ih u grobu 5 (T. 1 : 11) registrirali zajedno s pločastom naočarastom fibulom, što govori o dugotrajnom održavanju mode kombinacije ova dva tipa fibula. Naime, upravo ovako složen par — certosa i pločasto naočarasta fibula — česta je pojava u japodskom svijetu Like.

Prema osnovnoj shemi ovom tipu pripada i nekoliko primjeraka koji inače pokazuju jaka lokalna obilježja izrade. Označili smo ih kao tip 3d (B. Teržan ih izdvaja kao varijantu VII i). Luk je uglavnom trakast, čunasto uvijen, ili je plitkog ovalnog presjeka. Iznad opruge nalazi se uobičajeno raščlanjenje u obliku tri po-

¹¹ B. Teržan — N. Trampuž, Prispjev h kronologiji svetolucijske skupine, Arheološki vestnik XXIV, Ljubljana 1975.

¹² D. G. Lollini, Sintesi della civiltà picena, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976.

¹³ R. Ložar, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg, Glasnik muz. društva za Slov., zv. 1—4, letnik XV, Ljubljana 1934., str. 62—64.

¹⁴ Š. Batović, Ostava iz Jagodnje Gornje, Diadora 7, Zadar 1974.

prečna rebra. Specifičnost je ličkih primjeraka kombinacija ukrasa urezanih ravnih ili cik-cak crta. Na nožici se ponavlja motiv urezanog dvostrukog V, dok komad iz Prozora ima još uočljiv i motiv žigosanih kružića (T. 1 : 12). Na žalost, svi ovi primjerci, osim kompoljskog, potječu iz nesačuvanih grobnih cjelina, te ne možemo ništa određenije reći o kronološkim odnosima.

Tip 4

Ovamo ubrajamo fibule poznate kao »klasične certosa« fibule. Odlikuje ih masivan luk, najčešće zaobljeno-rombičnog presjeka, kuglasto puca iznad opruge od dva navoja, široka nožica ukrašena urezanim V-motivom i izdignuti gljivasti završetak. Držac igle najčešće je smješten simetrično (T-presjek). Rasprostranjene su na vrlo širokom području, i alpskom i predalpskom, što je uvjetovalo čitav niz lokalno obojenih prerada osnovnog tipa. Lički prostor obiluje upravo takvim velikim klasičnim oblicima, koji se u Italiji javljaju s horizontom Este III kasno. U Posočju nastupaju u vremenu Sv. Lucije IIc, dok su u Dolenjskoj vodeći oblik negovskog horizonta (Ha D3). I upravo ovo područje dalo je poticaj za razvoj klasičnih certosa fibula istodobno i u centralnom japodskom. Međutim, tu ih oblikuju pretežno u varijanti s trakastim, čunasto uvijenim lukom, što se primjećuje uopće kod svih certoških vrsta u Lici. Osobito je bogato zastupljen ovaj tip u velikoj kompoljskoj nekropoli (14 primjeraka) i to podjednako oblici s kuglastim, okomito žlijebljenim pucetom, ili onim više spljoštenim (T. 1 : 13, 14; T. 2 : 1—10; T. 3 : 1—6). Brojni su fragmentirani i prilično oštećeni komadi na kojima se ne može točno utvrditi oblik puceta iznad opruge. Naime, jaki tragovi korozije, a kod nekih i sačuvani ulomci igle u držaču, pokazuju da su igla i opruga često bile izrađene od željeza, a ne od bronce kao čitava fibula. Kako je željezo podložnije koroziji i propadanju, događa se da je glavica fibule s oprugom i pucetom uništena ili veoma oštećena. Ipak i takve fibule svojim dimenzijama (duljina čitave fibule je između 9 i 14 cm, a visina luka od 3—3,5 cm) i shemom pokazuju da se očito radi o klasičnoj vrsti certoške fibule.

Prema nekoliko sigurnih grobnih cjelina ustanovili smo da ih Japodi rado nose u kombinaciji s tropetljastom fibulom od brončane žice s jantarnim ili staklenim zrnima na luku, ili s pločastim naočarastim fibulama (T. 3 : 8, 9). Kako i primjerci tog tipa potječu iz starih iskopavanja, nemamo stratigrafskih pokazatelja koji bi pomogli u njihovom točnijem kronološkom određenju.

Ovoj grupi pripadaju i velike fibule, izduljene sheme, ali bez puceta ili kakvog drugog raščlanjenja iznad opruge. Umjesto toga luk im je ukrašen urezanim cik-cak ili ravnim crtama. (T. 3 : 10).

Tip 5

Luk je ovih fibula rombičnog ili blago zaobljeno-rombičnog presjeka. Iznad opruge nalazi se pločasto kružno puca, obično višestruko uzdužno profilirano. Široka je nožica po običaju ukrašena urezanim dvostrukim V-motivom, a završava gljivastim pucetom, često ukrašenim urezanim koncentričnim krugovima. U Lici se osim opisane javlja još jedna varijanta koja na najvišem dijelu luka ima dva paralelna bradavačista izdanka.

U Sloveniji je ovaj tip zabilježen u kasnom negovskom horizontu i traje tokom čitavog kasnog halštata. No, dok u Dolenjskoj prevladavaju masivni oblici, lički su primjerci vitkiji, a luk im pokazuje više izduljenu shemu. Upravo tom shemom i pločastim pucetom iznad opruge podsjećaju na fibule tipa 1, što nas ponovo dovodi do genetske veze sa zmijolikim fibulama.

U Kopolju nalazimo ovakve fibule u dvjema sigurnim grobnim cjelinama. U skeletnom grobu 45 združena je sa certosa fibulom samostrelne varijante tipa 4 (T. 4 : 1), a u grobu 64 nalazimo je u uobičajenoj kombinaciji s lučnom fibulom s dugom nogom. Po svemu sudeći, njihova pojava u Lici vremenski odgovara njihovom nastupu u Sloveniji.

Tip 6

Fibule ovog tipa vrlo su bliske prethodnima. I njihov luk je rombičnog ili zaobljeno-rombičnog presjeka, dok je na najvišem dijelu obavezno raščlanjen parom bradavičastih izdanaka. Oni nisu uvijek plastično izraženi, već mogu biti samo naznačeni polukružnim urezima. Dio iznad opruge nosi veliko kuglasto puče. Luk je često ukrašen poprečnim urezima, a široka listolika nožica dvostrukim ili trostrukim V-motivima. Držać igle u većini slučajeva smješten je simetrično, s manjim odstupanjima. Nožica već po pravilu završava gljivastim pucetom, ponekad ukrašenim urezanim koncentričnim krugovima.

Ovaj tip rašireniji je u japodskom području negoli u slovenskom alpskom i predalpskom, i smatramo da je specifikum japodskog ukusa.

U Kopolju nalazimo ovakvu fibulu u grobu 87 zajedno s japodskom dvokrakom iglom, ulomkom tordiranog torquesa i spiralnim naočarastim privjeskom. Čitav taj sklop predmeta pokazuje još uvijek jaku halštatsku tradiciju. To potvrđuje i nalaz iz groba 72 gdje je certoška fibula ponovo u poznatoj kombinaciji s tropetljastom fibulom od brončane žice sa staklenim zrnima na luku. Međutim, u grobu 364 osim ove nalazi se i tipična ranolatenska fibula dux sheme starije varijante, iz vremena Lt B (T. 5 : 9, 10). Istodobno, odnosno u sredinu 4. st. prije n.e. datiran je i nalaz takve certoške fibule u grobu 95 iz Jezerina. Svakako da pojavu jedne tipične ranolatenske fibule ne treba shvatiti kao prodor Kelta u Liku, nego nam ona potvrđuje više puta isticanu činjenicu kako halštatska kultura u tim krajevima traje znatno dulje, s tek ponekim utjecajima iz već uznapredovale latenske.

Tip 7

Glavnu značajku ovog tipa čini samostrelna opruga od većeg broja navoja, čije krajeve spaja polukružna tetiva ispod luka. Luk je također polukružne sheme, okruglog ili ovalnog presjeka, iznad opruge ukrašen poprečnim rebrima. To je nešto izmijenjen osnovni oblik preuzet od starijih životinjskih, bubnjastih ili fibula s uzdignutom ukrasnom pločicom na nozi, dakle fibula svojstvenih alpskom prostoru. Pojava certosa fibula sa samostrelnom oprugom pada u vrijeme Este III srednje, odnosno Sv. Lucija IIb. Brojno su zastupljene u slovenskom području odakle se šire u susjedne krajeve, što opet rezultira različitim lokalnim preinakama. To se osobito očituje u panonsko-balkanskom krugu, gdje tako preoblikovane po-

staju glavna značajka kasnog halštata. Ponegdje su gotovo brojnije negoli fibule s običnom jednostranom oprugom (npr. nekropola Szentlőrinc u Panoniji ili Sanski Most u sjevernoj Bosni), pa je to dovelo do pretpostavki o ishodištu samostrelne konstrukcije u istočnoalpsko-panonskom svijetu. No, čini se da taj upliv nije ostavio naročitog traga u japodskom materijalu Like, gdje smo uspjeli zabilježiti samo jedan primjerak ove vrste — Kompolje grob 65 (T. 6 : 3, 4). Istina, poznato je nekoliko certoških fibula sa samostrelnom konstrukcijom iz Like — dapače to su atraktivniji komadi (T. 3 : 1; 4 : 1) — ali pogledamo li ih i proanaliziramo pažljivije, uočiti ćemo da čitavom svojom shemom odgovaraju zapravo tipu 4 velikih, klasičnih certosa fibula s narebrenim ili spljoštenim pucetom iznad opruge. Stoga ih i treba svrstati u tip 4, a primjena samostrela umjesto jednostrane opruge izraz je lokalnog ukusa i mode.

Tip 8

Bitna karakteristika ovog tipa fibula je polukružna shema luka koji je veličinom srazmjeran duljini nožice. Luk je trakast, ali čunasto zaobljen, i raščlanjen rebrastim ili gotovo kuglastim zadebljanjima. Prema obliku raščlanjenja lučimo tri varijante: jednu koju odlikuju po dva rebra iznad nožice i iznad opruge, drugu čiji je čitav luk ravnomjerno razdijeljen s tri kuglasta odebljanja, a treća po shemi sasvim odgovara prvim dvjema, no luk joj je potpuno neukrašen. S centralnog japodskog područja poznat je samo jedan primjerak ove posljednje — Prozor (T. 6 : 8), — dok je u nekropolama Pounja, i liburnskim grobovima češći. Nožica svih varijanti ima J-presjek, koji je u Italiji odraz mlađeg vremenskog razdoblja. Opruga se sastoji od 1—2 jednostrana navoja. Završetak nožice kod svih je varijanti u obliku bikoničnog puceta sa čepastim dodatkom ili kako neki navode u obliku boce. Čunasto uvijen luk, te rebrasti dekorativni elementi i njihov raspored na luku pokazuju određene genetske veze s mlađim čunastim fibulama. Stoga se pretpostavlja da je navedeni tip certoške fibule oblikovan u jugoistočno-alpskom području, upravo na osnovi mlađih čunastih fibula.¹⁵ Doduše alpske varijante nešto se razlikuju od ličkih. One, naime, imaju puni lijevani luk, ovalnog presjeka, i nožicu često ukrašenu žigosanim kružićima. Iz svog matičnog prostora utječu zatim na zapadnobalkanski gdje se transformiraju u tip specifičan za japodsko-liburnski krug. Pouzdano ne možemo tvrditi da li su one iz liburnskog kraja prešle u japodski, ili obrnuto jer brojčani pokazatelji nisu dostatan argument za bilo koju od ovih tvrdnji. Uostalom, brojčana zastupljenost podjednaka je u oba područja.

Što se vremenskog određenja tiče, Š. Batović ih na temelju ostave iz Jagodnje Gornje svrstava u svoju posljednju fazu liburnske kulture tj. VI A, a to bi odgovaralo 4. i 3. st. prije n.e.¹⁶ U Pounju ih Z. Marić smješta u svoju IV fazu, odnosno oko 250—110 g. prije n.e.¹⁷

Primjerci iz Vrepca (T. 6 : 6, 7) potječu iz ravnih grobova mlađe vrebачke nekropole »Velika njiva«, koju je čitavu R. Drechsler datirala između završnog Ha D

¹⁵ F. Stare, Prazgodovinske Vače, Ljubljana 1954.

¹⁶ Š. Batović, Ostava iz Jagodnje Gornje, Diadora 7, Zadar 1974.

¹⁷ Z. Marić, Japodske nekropole u dolini Une, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXIII, Sarajevo 1968.

i Lt II i III stupnja.¹⁸ Dva primjerka ustanovljena su u sigurnoj grobnoj cjelini (grob 4) zajedno s certoškom fibulom tipa 3a, te fibulom s rombično raskucanim lukom čija nožica ima oblik vrlo stilizirane ljudske glave. Ta fibula neodoljivo podsjeća na ranolatenske »masken-fibule«, samo je dakako, vrlo stilizirana. Ako i računamo s određenim vremenskim retardacijama u prodoru latenoidnih elemenata u Liku, ipak teško možemo ovu fibulu vući dalje od početka 4. st. Uostalom certosa fibule tipa 3a utvrđene su u horizontu Sv. Lucija IIc, što znači da se pojavljuju već negdje sredinom 5. st. prije n.e. Stoga bih vrebachi grob datirala negdje oko 400. g. prije n.e.

Dvije fibule iz Prozora (T. 6 : 8, 10), i primjerak iz Krbavice (T. 6 : 5), na žalost ne možemo preciznije kronološki odrediti jer nisu sačuvane grobne cjeline. Posljednja fibula ove vrste je ona iz Mazina, a sastavni je dio jedne ostave novca, te nekoliko ukrasnih brončanih predmeta. Kako su svi polomljeni i fragmentirani, očito je da su bili predodređeni za pretaljivanje. Stoga i ne možemo dataciju čitave ostave (2—1. st. prije n.e.) uzeti kao mjerodavnu za kronološko određivanje fibule koja je sigurno starija.¹⁹ Na temelju iznesenih datacija zaključujemo da ovaj tip certosa fibula traje u japodsko-liburnskom svijetu od samog početka 4. st. pa sve do u 2. st. prije n.e.

Z a k l j u č a k

Analiza certoških fibula s područja Like dovela nas je do nekih čvrstih i nepobitnih činjenica o njihovom nastanku i trajanju u navedenoj regiji, ali je ostavila otvorena neka kronološka pitanja. Naime, ako im pojavu i možemo sigurno odrediti, dug vijek trajanja onemogućuje da upravo one budu pokazatelj datacije, nego ih moramo precizirati pomoću popratnog materijala, što je opet teško izvedivo zbog nedostatka grobnih cjelina. Sigurno je jedno: certosa fibula na području Like, kao i u ostalom japodskom krugu, doživljava svojevrsan, samostalan razvoj koji se u mnogočemu razlikuje od razvoja iste fibule u njezinom matičnom području. Pitanje geneze ovih fibula različito je dosad tretirano u arheološkoj literaturi. Većina autora pretpostavlja da je certosa fibula najmlađi razvojni stupanj italske lučne fibule, nastao na tlu sjeverne Italije pod utjecajem nekih drugih onovremenih oblika.²⁰ Vrlo bliske i slične pogodnosti za razvoj ovog tipa fibula pokazuje u isto vrijeme i susjedno alpsko područje. Nema sumnje da je istočnoalpski prostor odigrao važnu ulogu u oblikovanju barem nekih poznatih varijanti, a ujedno je bio i onaj posredovni faktor koji je omogućio širenje certosa fibula na jug u Liku i Pounje, te na istok u panonski prostor.

Najstariji primjerci iz bolonjske nekropole, datiraju se krajem 6. st. i početkom 5. st. prije n.e., imaju asimetrično sveden luk, ovalnog presjeka, tjemena po-

¹⁸ R. Drechsler-Bižić, Naselje i grobovi preistorijskih Japoda u Vrepcu, Vjesnik AMZ 3/I, Zagreb 1958.

¹⁹ J. Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji, Viestnik HAD-a n. s. II 1896/1897.

²⁰ R. Beltz, Bronze und hallstattzeitliche Fibeln, Zeitschrift für Ethnologie 45, Berlin 1913.

maknutog prema glavi, bez ikakvih proširenja sredine luka. Opruga od dva navoja je jednostrana, a iznad nje su 1—3 narebrana plastična prstena ili zadebljanja. Nožica T-presjeka završava okruglim, plosnatim pucetom. Uz ovaj javljaju se i oblici bez ikakvih raščlanjenja, te fibule sa simetrično svedenim polukružnim lukom. Srodni certoški oblici dolaze u Este III srednje, također datirani grčkom keramikom na prijelazu 6. u 5. st. prije n.e., ali je njihova prava upotreba zapravo u narednom horizontu. Uočljivo je, dakle, da zasad ni u matičnom području nije izdvojen jedan jedinstveni rani oblik certoške fibule, za koji bismo mogli reći da je prethodnik svim ostalim. Prvi primjerci iz Slovenije stariji su od negovskog horizonta, a zastupljeni su dvjema varijantama: manji oblik s profiliranim pucetom na nozi, ovalnog presjeka luka i s jednostranom oprugom; veći oblik trakastog luka i s plosnatim neprofiliranim pucetom na nožici, te s jednostranom oprugom ili bez nje — umjesto toga dolazi diskasto puca. Kod svih ovih oblika čest je ukras na nožici u obliku žigosanih kružića što je inače omiljen motiv i na drugim metalnim predmetima.

Vremenski paralelan ranim certosa fibulama je i srodan tip lučne fibule s dugom nožicom i kuglastim završetkom, ali njezin držač igle tako je postavljen u odnosu na nožicu da čine C-presjek. Dugo vremena prevladavalo je mišljenje da su se iz ovog oblika, posebno brojnog i specifičnog za liburnsko-japodski svijet, razvile i japodske certosa fibule, pa su ih mnogi nazivali protocertoškim fibulama. Njihova pojava pada u horizontu Ha C2—D1, koji je shodno tome bio označivan kao predcertoški. Ove fibule osim u japodsko-liburnskom krugu kod nas, registrirane su još i u Picenumu, dakle na drugoj strani Jadrana, u jednoj regiji koja je otprije poznata po nesumnjivim vezama s Liburnima naše obale. U Picenumu se lučne fibule s dugom nogom javljaju u fazi IV A, dakle također u fazi koja prethodi certoškoj.²¹ Međutim, kako je uočeno na našoj obali, razvoj ovih fibula u liburnskom svijetu otišao je u sasvim drugom pravcu. U njima se naime lako nazire prototip kasnijih helenističkih lučnih fibula s dugom nožicom koja završava prema luku savijenim jezičkom. To je i logično jer te liburnske fibule potpuno zadržavaju osnovnu shemu luka i nožice onih ranijih. Nasuprot tome, certoške fibule pokazuju sasvim drugačiju shemu kao i tehnički princip ulaganja igle u ležište na nožici. Osim toga ne možemo kod lučnih fibula s dugom nogom ni kod najmlađih varijanti naći pobudu za oblikovanje nekih dekorativnih elemenata, toliko karakterističnih za certosa fibule. Mnogo uvjerljivija i argumentiranija je postavka F. Staréta o ulozi mlađih čunastih i zmijolikih fibula u genezi certosa fibula.²² No, ona odgovara za jugoistočnoalpsko i slovensko područje, gdje se starije varijante čunaste i zmijolike fibule javljaju već krajem horizonta Stična — Novo Mesto I (Ha C2), odnosno oko 600. g. prije n.e.²³ U Lici, međutim, pojava zmijolikih i čunastih fibula daleko je rjeđa i može se smatrati rezultatom utjecaja iz Slovenije, a to se isto može pretpostaviti i za certošku fibulu. Naime, najstarije registrirane varijante

²¹ Delia G. Lollini, *Sintesi della civiltà picena, Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb 1976.

²² F. Stare, *Prazgodovinske Vače*, Ljubljana 1954.

²³ S. Gabrovec, *Halštatska kultura v Sloveniji*, *Arheološki vestnik* 15—16, Ljubljana 1964/65., str. 34.

F. Stare, *K problemu najstarejših čolničastih fibul Slovenije*, *Arheološki vestnik* V/1, Ljubljana 1954.

certosa fibula iz Like dolaze samo pojedinačno i sporadično, te su i one zapravo import. Karakteristični i brojni primjerci datiraju se u mlađa, završna razdoblja halštatske kulture i ujedno su nosioci i obilježje njezinog produljenog trajanja u vremenu koje je u zapadnoevropskom i srednjoevropskom smislu već izrazito latensko. Iz svega proizlazi da se certoška fibula nije samosvojno razvila na japodsko-ličkom području, nego je pobuda za nju došla izvana, vjerojatno iz slovenskog kruga. Kad je jedamput usvojen osnovni princip i shema tog oblika fibule, japodski prostor ga je transformirao prema svojim mjerilima i ukusu, i tako oblikovanog zadržao kao vlastiti specifikum gotovo do kasnog latena.

Pogledajmo na kraju koja su to obilježja koja odlikuju japodske certoške fibule. Prije svega većina navedenih primjeraka preferira trakasti luk, često čunasto uvijen, umjesto punog, lijevanog, ovalnog ili kružnog presjeka. Taj se luk obično na sredini proširuje tako da odozgo gledan ima oblik izduljenog deltoida. I kod najbrojnijih fibula tipa 4, ukoliko i nije luk trakast, svojim vrlo plitkim rombičnim ili trokutastim presjekom pokazuje tendenciju k trakastom oblikovanju. Druga značajna odlika ličko-japodskog ukusa su polukružna, bradavičasta proširenja na luku, kao i bogato ukrašavanje luka po čitavoj njegovoj duljini kombiniranim urezima cik-cak i ravnih crta koje su osobito uočljive na fibulama iz prozorske nekropole.

Naglasili smo već da u Lici prevladavaju mlađi oblici, ali oni ovdje i dalje zadržavaju onu prepoznatljivu shemu, pri kojoj je prijelaz iz luka u nožicu jasno naglašen, a držač igle simetrično postavljen u odnosu na čitavu nožicu. Naprotiv, kod mlađih oblika u Italiji (tzv. tesinski tip) već koncem 5. st. prije n.e. gubi se izraženi prijelaz između luka i nožice, a držač igle obavezno je pomaknut u stranu.

Govoreći o tipu samostrelnih certoloških fibula, ustanovili smo da onih koje se inače izdvajaju u zasebnu kategoriju i nema (osim jednog izuzetka), već se ovdje sistem samostrelne opruge prenosi na druge varijante, posebice se udružuje s klasičnim tipom 4. Sličnu pojavu nismo uspjeli otkriti ni na kojem drugom području, tako da fibule iz kompoljskih grobova 45 i 65, te iz Prozora i nemaju direktnih analogija izvan centralnog japodskog kruga, tj. izvan Like.

1. KOMPOLJE — grob 151 Tabla 1 : 1—3
 Ulomak certosa fibule, bez igle i opruge. Trakast luk s diskastom pločicom.
 Bronca.
 Dim.: dulj. 7 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 1
 Ostali prilozi: 2 tropetljaste fibule od brončane žice s jantarnim i staklenim zrnima na luku, brončana alka, brončani salta leoni, 3 jantarna puceta.
2. KOMPOLJE — grob 175 Tabla 1 : 6
 Velika certosa fibula sa samostrelnom oprugom. Nožica ukrašena žigosanim kružićima. Luk ovalnog presjeka. Bronca.
 Dim.: dulj. 8 cm, vis. 2,5 cm.
 Tip 2
3. KOMPOLJE — grob 10 Tabla 1 : 4, 5
 Ulomak certosa fibule, bez igle, opruge i dijela luka. Luk trakast, nožica ukrašena žigosanim kružićima. Bronca. Inv. br. 18181.
 Tip 2
 Ostali prilozi: Pločasta naočarasta fibula. Inv. br. 18182.
4. DRENOV KLANAC — bez grobne cjeline Tabla 1 : 7
 Certosa fibula, kompletna, jako oštećena. Luk trakast, raščlanjen s tri rebra.
 Bronca.
 Dim.: dulj. 10 cm, vis. 2 cm
 Tip 3a
5. VREBAC — grob 4
 Certosa fibula, luk ovalnog presjeka, raščlanjen s dva poprečna rebra iznad opruge. Bez igle i dijela držača igle. Bronca.
 Dim.: dulj. 7 cm, vis. 2 cm
 Tip 3a
 Objavljena: Vjesnik AMZ 3/I, T. XI/86
 Ostali prilozi: Certosa fibula tipa 8a, certosa fibula tipa 8b, velika plosnata brončana alka, ulomak fibule rombičnog oblika s nožicom u obliku stilizirane ljudske glave, ogrlica od okruglih zrna jantara, veliko zrno jantara.
6. KOMPOLJE — grob 241 Tabla 1 : 8
 Ulomak certosa fibule, bez igle. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s tri poprečna rebra. Bronca.
 Dim.: dulj. 8 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 3b
 Ostali prilozi: tropetljasta fibula od brončane žice s 5 staklenih zrna na luku, dvopetljasta fibula od brončane žice s 5 staklenih zrna, ulomak brončanog lima, ulomci jantarnih perli.
7. PROZOR — bez grobne cjeline
 Ulomak certosa fibule, bez igle. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s tri poprečna rebra. Bronca.
 Tip 3b

8. PLITVICE (Mračna pećina) — bez grobne cjeline
Certosa fibula, luk zaobljeno-rombičnog presjeka, s dva rebra iznad opruge.
Bronca.
Tip 3b
9. VREBAC — grob 13
Certosa fibula, luk ovalnog presjeka, raščlanjen s tri rebra iznad opruge. Luk i nožica ukrašeni. Bez vrha igle i dijela držača igle. Bronca.
Tip 3b
Ostali prilozi: Lučna brončana fibula s dugom nogom, brončana alka ukrašena snopovima urezanih linija i konjskim protomama.
10. KRBAVICA — bez grobne cjeline Tabla 1 : 10
Ulomak certosa fibule, luk trakast, ukrašen urezima i polukružnim proširenjima. Bronca. Inv. br. 12030.
Dim.: dulj. 6 cm, vis. 1,5 cm
Tip 3c
11. KOMPOLJE — grob 5 Tabla 1 : 11
Certosa fibula, bez igle. Luk zaobljeno-rombičnog presjeka, raščlanjen s tri rebra iznad opruge, u središnjem dijelu rombično proširen i ukrašen polukružnim urezima. Bronca. Inv. br. 18156.
Dim.: dulj. 5 cm, vis. 2 cm
Tip 3c
Ostali prilozi: Pločasta naočarasta fibula.
12. MAZIN — ostava
Ulomak certosa fibule, bez igle, opruge i dijela luka. Luk rombičnog presjeka. Bronca. Inv. br. 16093.
Tip 3c
Objavljena: J. Brunšmid, VHAD n.s. II, 1896/97.
13. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 1 : 9
Certosa fibula, bez igle. Luk ovalnog presjeka, raščlanjen s tri rebra iznad opruge, na najvišem dijelu rombično raširen i ukrašen polukružnim urezima. Bronca. Inv. br. 13271.
Dim.: dulj. 7 cm, vis. 2 cm
Tip 3c
14. KOMPOLJE — grob 148
Certosa fibula, trakast luk, raščlanjen s tri rebra iznad opruge, ukrašen urezima. Bronca.
Dim.: dulj. 7,5 cm, vis. 2 cm
Tip 3d
Ostali prilozi: Ovalno zrno jantara na ulomku luka fibule, okrugla alka s nazubljenim obodom.
15. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 1 : 12
Certosa fibula, trakast luk s laganim zadebljanjem iznad opruge. Ukrašena urezanim geometrijskim motivima i žigosanim kružićima. Bronca.
Dim.: dulj. 8 cm, vis. 2,5 cm
Tip 3d

- Objavljena: Š. Ljubić, Popis, T XIX/69.
16. PROZOR — bez grobne cjeline
Certosa fibula, luk ovalnog presjeka, raščlanjen s tri rebra iznad opruge. Ukrašena urezanim geometrijskim motivima. Na igli visi ulomak privjeska u obliku kotača. Bronca.
Dim.: dulj. 9 cm, vis. 2,5 cm
Tip 3d
17. BRUŠANI — bez grobne cjeline Tabla 1 : 13
Certosa fibula, bez igle. Luk plitkog ovalnog presjeka. Iznad opruge kuglasto, žlijebljeno puce. Bronca. Inv. br. 11661.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3 cm
Tip 4a
Objavljena: Š. Ljubić, Popis, str. 65.
18. BRUŠANI — bez grobne cjeline Tabla 1 : 14
Certosa fibula u dva komada. Luk plitkog ovalnog presjeka, iznad opruge kuglasto puce, ukrašeno vodoravnim urezima. Bronca. Inv. br. 11662 i 11666.
Dim.: dulj. 14 cm, vis. 3,5 cm
Tip 4a
Objavljena: Š. Ljubić, Popis, T VIII/8.
19. DRENOV KLANAC — bez grobne cjeline Tabla 2 : 1
Certosa fibula, bez igle. Luk plitkog ovalnog presjeka, iznad opruge žlijebljeno kuglasto puce. Bronca.
Dim.: dulj. 9 cm, vis. 3,5 cm
Tip 4a
20. KOMPOLJE — grob 4
Certosa fibula, bez igle i opruge. Luk trokutastog presjeka. Bronca. Inv. br. 18154.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3 cm
Vjerojatno tip 4
Ostali prilozi: Tropetljasta fibula od brončane žice s tri staklena zrna na luku, zrno od staklene paste.
21. KOMPOLJE — grob 32 Tabla 2 : 2
Ulomak certosa fibule, bez opruge i igle. Luk trakast. Bronca. Inv. br. 18289.
Dim.: dulj. 14 cm, vis. 3 cm
Vjerojatno tip 4
Ostali prilozi: Pločasta naočarasta fibula.
22. KOMPOLJE — grob 69 Tabla 2 : 3
Ulomak certosa fibule, bez igle i opruge. Luk plitkog ovalnog presjeka, iznad opruge puce, vrlo korodirano. Bronca.
Dim.: dulj. 14,5 cm, vis. 3,5 cm
Tip 4a
Ostali prilozi: Ulomak jedraste fibule, ulomak naočarastog privjeska, disk od spiralno savijene brončane žice.
23. KOMPOLJE — grob 73 Tabla 2 : 5, 6
Certosa fibula, bez igle. Luk ovalnog presjeka, iznad opruge bikonično puce.

- Bronca.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 4 cm
Ostali prilozi: lučna fibula s dugom nogom.
24. KOMPOLJE — grob 98
Ulomak zaobljeno-rombičnog luka certosa fibule. Jako korodiran.
Vjerojatno tip 4.
Ostali prilozi: brončana lučna fibula s dugom nogom, privjesak u obliku brončanog štapića s velikom kuglicom na kraju, brončana naušnica, spiralna pločasta fibula.
25. KOMPOLJE — grob 119
Certosa fibula, luk ovalnog presjeka, iznad opruge bikonično, narebrano puce.
Bronca.
Dim.
Tip 4a
Ostali prilozi: pločasta naočarasta fibula.
26. KOMPOLJE — grob 150
Certosa fibula, bez igle, oštećena. Luk plitkog ovalnog presjeka, iznad opruge bikonično, narebrano puce. Bronca.
Dim.: dulj. 10 cm, vis. 3 cm
Tip 4a
Ostali prilozi: čunasta fibula, pločasta naočarasta fibula.
27. KOMPOLJE — grob 156 Tabla 2 : 4
Certosa fibula, bez opruge i igle. Luk trakast, neukrašen. Bronca. Inv. br. 14434.
Tip 4
Ostali prilozi: Ulomak antropomornog privjeska, ulomak 8 petlji japodske dvokrake ukrasne igle.
28. KOMPOLJE — grob 157 Tabla 2 : 7
Certosa fibula, luk zaobljeno-rombičnog presjeka, iznad opruge bikonično, narebreno puce. Bronca.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3,5 cm
Tip 4a
Ostali prilozi: Stilizirani, antropomorfni privjesak ukrašen žigosanim kružićima.
29. KOMPOLJE — grob 161 Tabla 2 : 8
Ulomak certosa fibule, bez igle i opruge. Luk trakast, lagano proširen na sredini. Iznad opruge vrlo korodiran, te se ne može ustanoviti oblik puceta.
Bronca.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3 cm
Tip 4a
Ostali prilozi: dva spiralna naočarasta privjeska, pločasto brončano puce s ušicom na donjoj strani, stilizirani antropomorfni privjesak, brončani privjesak od dva spojena prstena, spiralno savijena žica.
30. KOMPOLJE — grob 167 Tabla 2 : 9

- Certosa fibula, bez opruge i igle, oštećena. Luk trakast, iznad opruge vjerojatno puce, korodirano. Bronca.
Tip 4a
Ostali prilozi: spiralni naočarasti privjesak, salta leoni, jantarna zrna.
31. KOMPOLJE — grob 209 Tabla 3 : 1
Dva ulomka certosa fibule, te ulomak velike samostrelne opruge. Luk trakast. Bronca.
Tip 4
Ostali prilozi: Ulomak nožice velike certosa fibule, dva ulomka pločaste naočaraste fibule, ulomci jantarnih perli.
32. KOMPOLJE — grob 253 Tabla 2 : 10
Ulomak certosa fibule, bez opruge i igle. Luk trakast, neukrašen. Bronca.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3,5 cm
Tip 4
Ostali prilozi: Lučna fibula s dugom nogom, pločasta naočarasta fibula, spiralni naočarasti privjesak, dvije brončane alke, dva salta leone, mala brončana puceta.
33. KOMPOLJE — grob 280 Tabla 3 : 2, 2
Ulomak certosa fibule, bez opruge i igle. Luk trokutastog presjeka, iznad opruge vrlo korodiran. Bronca.
Dim.: 13 cm, vis. 3,5 cm
Tip 4
Ostali prilozi: Tordirani brončani torques, spiralno uvijena narukvica od brončane limene trake sa središnjim rebrom.
34. PLITVICE — bez grobne cjeline
Certosa fibula, trakast luk, iznad opruge oštećen. Bez igle. Bronca.
Tip 4a
35. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 3 : 4
Certosa fibula, bez igle. Luk zaobljeno-rombičnog presjeka. Iznad opruge kuglasto, narebrano puce. Bronca. Inv. br. 13723.
Dim.: dulj. 9 cm, vis. 2,5 cm
Tip 4a
36. TROŠMARIJA — bez grobne cjeline Tabla 3 : 6
Certosa fibula, bez igle. Luk ovalnog presjeka, iznad opruge veliko kuglasto puce. Bronca.
Dim.: dulj. 12 cm, vis. 3 cm
Tip 4a
37. TROŠMARIJA — bez grobne cjeline Tabla 3 : 7
Certosa fibula, bez opruge i igle. Luk rombičnog presjeka. Iznad opruge biko- nično puce, ukrašeno okomitim urezima. Bronca.
Dim.: dulj. 14 cm, vis. 3 cm
Tip 4a
38. TROŠMARIJA — bez grobne cjeline Tabla 3 : 5
Ulomak certosa fibule, odnosno nožica i dio luka. Bronca.
Vjerojatno tip 4

39. TROŠMARIJA — bez grobne cjeline
Ulomak certosa fibule, odnosno nožica i dio luka. Nožica ukrašena. Bronca.
Vjerojatno tip 4
40. KOMPOLJE — grob 90 Tabla 3 : 8, 9
Certosa fibula, trakast luk, ukrašen urezanim linijama. Bronca.
Dim.: dulj. 10 cm, vis. 2 cm
Tip 4b
Ostali prilozi: Tropetljasta fibula od brončane žice s tri zrna od tamnosmeđe staklene mase sa žutim očima na luku.
41. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 3 : 10
Certosa fibula, trakast luk, ukrašen urezanim cik-cak motivom. Bronca.
Dim.: dulj. 8 cm, vis. 2 cm
Tip 4b
Objavljena: Š. Ljubić, Popis, T XIX/63
42. KOMPOLJE — grob 45 Tabla 4 : 1
Certosa fibula sa samostrelnom konstrukcijom. Luk trokutastog presjeka, ukrašen urezanim motivom križa. Iznad samostrela narebrano puca. Bronca.
Dim.: dulj. 12 cm, vis. 3 cm
Tip 4c
Objavljena: R. Drechsler, Inventaria archaeologica, fasc. 9, Y86
Ostali prilozi: Certosa fibula tipa 5, veliki, na proboj rađen brončani privjesak, manji brončani privjesak od dvije kalote spojene zakovicom.
43. KOMPOLJE — grob 158 Tabla 4 : 2, 3
Ulomak certosa fibule sa samostrelnom konstrukcijom. Nedostaje dio luka, nožice i igla. Luk trakast, ukrašen s dva prstenasta zadebljanja iznad opruge. Bronca.
Tip 4
Ostali prilozi: Otvorena, narebrana brončana narukvica čiji su krajevi oblikovani poput stilizirane zmiје.
44. KOMPOLJE — grob 397
Ulomak certosa fibule, bez igle i opruge. Luk trokutastog presjeka. Bronca.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3 cm
Vjerojatno tip 4
45. KOMPOLJE — grob 55 Tabla 4 : 4
Ulomak certosa fibule, bez opruge i igle. Luk trakast, na sredini proširen. Bronca. Deformirana.
Dulj.: 14 cm
Vjerojatno tip 4
Objavljena: R. Drechsler, Inventaria archaeologica, Fasc. 9, Y87
Ostali prilozi: Japodska dvokraka ukrasna igla, pločasta naočarasta fibula, lučna fibula s dugom nogom, lučna fibula s dugom nogom tipa »Baška«, prsten od dvostruko savijene brončane žice, brončana karika.

46. PROZOR — bez grobne cjeline
Certosa fibula sa samostrelnom konstrukcijom. Luk ovalnog presjeka, iznad opruge narebreno puce. Bronca.
Tip 4
47. KOMPOLJE — grob 45 Tabla 4 : 5
Certosa fibula, bez opruge i igle. Luk zaobljeno-rombičnog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka. Iznad opruge okrugla, uzdužno profilirana pločica. Bronca.
Dim.: dulj. 12 cm, vis. 3 cm
Tip 5
Objavljena: R. Drechsler, Inventaria archaeologica, fasc. 9, Y86.
Ostali prilozi: vidi katalog br. 42.
48. KOMPOLJE — grob 49 Tabla 4 : 6
Certosa fibula, luk rombičnog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka, iznad opruge profilirana pločica. Inv. br. 18358.
Dim.: dulj. 12 cm, vis. 3,5 cm
Tip 5
49. KOMPOLJE — grob 64 (iskopavanje R. Drechsler) Tabla 4 : 7
Certosa fibula, bez igle. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s dva manja bradavičasta izdanka, iznad opruge profilirana pločica. Bronca. Inv. br. 15129.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3 cm
Tip 5
Objavljena: R. Drechsler, Vjesnik AMZ 3/II, T XV/2
Ostali prilozi: Ulomak lučne fibule s dugom nogom, naušnica od brončane žice s dva salta leone, 1 jantarnim zrnom i 1 zrnom od plave staklene mase, privjesak od dva kalotasta puceta, okrugla brončana alka, prelomljena ukrasna kriva igla, ulomak igle savijen u petlju.
50. KOMPOLJE — grob 313 Tabla 4 : 8
Certosa fibula, bez igle. Luk rombičnog presjeka, iznad opruge profilirana okrugla pločica. Bronca.
Dim.: dulj. 11 cm, vis. 4 cm
Tip 5
Ostali prilozi: nesigurno.
51. KOMPOLJE — grob 398 Tabla 4 : 9, 10
Ulomak certosa fibule, bez opruge i igle. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka. Iznad opruge okruglo pločasto puce, profilirano. Bronca.
Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3 cm
Tip 5
Ostali prilozi: Brončana figurica životinje na četiri noge s dvije petljice za vješanje na leđima.
52. KOMPOLJE — grob 402 Tabla 5 : 1
Certosa fibula, bez opruge i igle. Luk rombičnog presjeka, na sredini raščlanjen s dva bradavičasta izdanka. Iznad opruge okruglo, profilirano, pločasto puce.

- Bronca. Inv. br. 14431.
 Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3,5 cm
 Tip 5
 Ostali prilozi: Ulomak igle s više glavica, ulomak tordirane dvopetljaste igle.
53. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 5 : 3
 Certosa fibula, bez igle i opruge. Luk rombičnog presjeka, iznad opruge okrugla, profilirana pločica. Na sredini luka dva bradavičasta izdanka. Bronca.
 Dim.: dulj. 13 cm, vis. 3,5 cm
 Tip 5
 Objavljena: Š. Ljubić, Popis, T XX/95
54. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 5 : 2
 Certosa fibula, bez opruge i igle. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka, iznad opruge bikonično puce. Bronca. Inv. br. 13479.
 Dim.: dulj. 7 cm, vis. 2 cm
 Tip 5
55. PROZOR— bez grobne cjeline Tabla 5 : 5
 Ulomak certosa fibule, bez opruge i igle. Luk rombičnog presjeka, iznad opruge okruglo plastično puce. Bronca. Inv. br. 14029.
 Dim.: dulj. 10 cm, vis. 3 cm
 Tip 5
56. KOMPOLJE — grob 72 (iskopavanje R. Drechsler) Tabla 5 : 4
 Certosa fibula, bez igle i opruge. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka. Iznad opruge kuglasto puce. Bronca. Inv. br. 15207.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 3 cm
 Tip 6
 Objavljena: R. Drechsler, Vjesnik AMZ 3/II, T X/5
 Ostali prilozi: Ovalno zrno jantara, ulomak luka i opruge brončane fibule, s dvije petlje, ulomak tropetljaste fibule od brončane žice s jednim zrnom od staklene paste, tropetljasta fibula od brončane žice s dva zrna od staklene paste na luku, velika perla od staklene paste, brončana igla za šivanje, niz od 20 staklenih perli.
57. KOMPOLJE — grob 87
 Certosa fibula, bez igle i opruge. Luk zaobljeno-rombičnog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka, iznad opruge kuglasto puce. Bronca.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 6
 Objavljena: V. Vejevoda, Vjesnik AMZ 3/II, T III/8
 Ostali prilozi: Japodska dvokraka ukrasna igla, ulomak tordiranog torquesa, naočarasti privjesak.
58. KOMPOLJE — grob 117 Tabla 5 : 6
 Certosa fibula, luk trokutastog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka na sredini. Iznad opruge bikonično puce. Bronca.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 3 cm
 Tip 6

59. KOMPOLJE — grob 345 Tabla 5 : 7
 Certosa fibula, kompletna. Luk trakast, raščlanjen s dva bradavičasta izdanka.
 Iznad opruge polukuglasto puce. Bronca.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 6
 Ostali prilozi: nesigurno.
60. KOMPOLJE — grob 364 Tabla 5 : 9, 10
 Certosa fibula, bez opruge i igle. Luk rombičnog presjeka s dva vrlo izražena
 bradavičasta izdanka na sredini. Iznad opruge splošteno, kuglasto puce. Bronca.
 Inv. br. 14432.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 6
 Ostali prilozi: ranolatenska dux fibula
61. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 5 : 8
 Certosa fibula, bez igle. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s dva bradavičasta
 izdanka. Iznad opruge kuglasto puce. Bronca.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 6
62. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 6 : 2
 Certosa fibula, bez igle i opruge. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s dva
 bradavičasta izdanka. Iznad opruge kuglasto puce. Bronca.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 2 cm
 Tip 6
63. TROŠMARIJA — bez grobne cjeline Tabla 6 : 1
 Certosa fibula, bez igle i dijela držača. Luk rombičnog presjeka, raščlanjen s
 dvabradavičasta izdanka. Iznad opruge kuglasto puce. Bronca.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 3,5 cm
 Tip 6
64. KOMPOLJE — grob 65 Tabla 6 : 3, 4
 Certosa fibula sa samostrelnom konstrukcijom. Luk rombičnog presjeka,
 ukrašen urezima. Bronca.
 Dim.: dulj. 7 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 7
 Ostali prilozi: Ulomak brončane alke, ulomak željeznog nožića.
65. KRBAVICA — bez grobne cjeline Tabla 6 : 5
 Certosa fibula, bez igle. Trakast luk, ukrašen rebrastim zadebljanjima. Nožica
 završava pucetom u obliku boce. Bronca. Inv. br. 12037.
 Dim.: dulj. 10 cm, vis. 3 cm
 Tip 8a
66. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 6 : 8
 Certosa fibula, polukružan luk, ovalnog presjeka, neukrašen. Nožica završava
 pucetom u obliku boce. Bronca. Inv. br. 12837.
 Dim.: dulj. 4,5 cm, vis. 2,2 cm
 Tip 8a

67. VREBAC — grob 2 Tabla 6 : 6
 Certosa fibula, trakast luk, ukrašen poprečnim rebrima. Nožica završava pucetom u obliku boce. Bronca.
 Dim.: dulj. 9 cm, vis. 3,5 cm
 Tip 8a
 Objavljena: R. Drechsler, Vjesnik AMZ 3/I, T X/74
 Ostali prilozi: Brončana pinceta ukrašena duž ivica urezanom linijom, polovica brončane alke, okruglo probušeno zrno jantara.
68. VREBAC — grob 4 Tabla 6 : 7
 Certosa fibula, trakast luk, ukrašen poprečnim rebrima. Nožica završava pucetom u obliku boce. Bronca.
 Dim.: dulj. 10 cm, vis. 4 cm
 Tip 8a
 Objavljena: R. Drechsler, Vjesnik AMZ 3/I, T XI/84
 Ostali prilozi: Certosa fibula tipa 8b, Certosa fibula tipa 3a, velika plosnata brončana alka, ulomak brončane fibule rombičnog oblika s nožicom u obliku stilizirane ljudske glave, velika ogrlica od okruglih zrna jantara, veliko zrno jantara.
69. MAZIN — ostava Tabla 6 : 9
 Certosa fibula, bez igle i opruge. Polukružan luk raščlanjen s tri čvornata zadebljanja. Nožica završava pucetom u obliku boce. Bronca. Inv. br. 16092.
 Dim.: dulj. 5 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 8b
 Objavljena: J. Brunšmid, VHAD n.s. II, T 16/7
70. PROZOR — bez grobne cjeline Tabla 6 : 10
 Certosa fibula, prilično oštećena. Polukružan luk ovalnog presjeka, raščlanjen s tri čvornata zadebljanja. Nožica završava pucetom u obliku boce. Bronca.
 Dim.: dulj. 4 cm, vis. 2,5 cm
 Tip 8b
71. VREBAC — grob 4
 Certosa fibula, luk zaobljeno-rombičnog presjeka, raščlanjen s tri čvornata zadebljanja. Nožica završava pucetom u obliku boce. Bronca. Inv. br. 15441.
 Dim.: dulj. 4 cm, vis. 2 cm
 Tip 8b
 Objavljena: R. Drechsler, Vjesnik AMZ 3/I, T XI/85
 Ostali prilozi: vidi katalog br. 68

Napomena: Neke grobne cjeline nose oznaku »nesigurno«. Radi se o grobovima iz Kompolja kojih u AMZ ima preko 400, ali dosad nisu svi bili podvrgnuti reviziji. Revizija je naime provedena naknadno, pošto je otkriven dnevnik iskopavanja J. Brunšmida. Stoga takve grobne cjeline nismo uzimali u obzir, jedino smo naznačili da se ipak radi o određenim grobovima.

POPIS TABLI
TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1

Tafel 1

1—3, Kopolje, grob (Grab) 151. — 4—5, Kopolje, grob (Grab) 10. 6, Kopolje, grob 175. — 7, Drenov Klanac — 8, Kopolje, grob (Grab) 241. — 9, Prozor — 10, Krbavica — 11, Kopolje, grob (Grab) 5. — 12, Prozor — 13, Brušani — 14, Brušani.

Tabla 2

Tafel 2

1, Drenov Klanac — 2, Kopolje, grob (Grab) 32. — 3, Kopolje, grob (Grab) 69. — 4, Kopolje, grob (Grab) 156. — 5—6, Kopolje, grob (Grab) 73. — 7, Kopolje, grob (Grab) 157. — 8, Kopolje, grob (Grab) 161. — 9, Kopolje, grob (Grab) 167. — 10, Kopolje, grob (Grab) 253.

Tabla 3

Tafel 3

1, Kopolje, grob (Grab) 209. — 2—3, Kopolje, grob (Grab) 280. — 4, Prozor — 5, Trošmarija — 6, Trošmarija — 7, Trošmarija — 8—9, Kopolje, grob 90. — 10, Prozor.

Tabla 4

Tafel 4

1, Kopolje, grob (Grab) 45. — 2—3, Kopolje, grob (Grab) 158. — 4, Kopolje, grob (Grab) 55. — 5, Kopolje, grob (Grab) 45. — 6, Kopolje, grob (Grab) 49. — 7, Kopolje, grob (Grab) 64. — 8, Kopolje, grob (Grab) 313. — 9, 10, Kopolje, grob (Grab) 398.

Tabla 5

Tafel 5

1, Kopolje, grob (Grab) 402. — 2, Prozor — 3, Prozor — 4, Kopolje, grob (Grab) 72. — 5, Prozor — 6, Kopolje, grob (Grab) 117. — 7, Kopolje, grob 345. — 8, Prozor — 9, 10, Kopolje, grob (Grab) 364.

Tabla 6

Tafel 6

1, Trošmarija — 2, Prozor — 3,4, Kopolje, grob (Grab) 65. — 5, Krbavica — 6, Vrebac, grob (Grab) 2. — 7, Vrebac, grob (Grab) 4. — 8, Prozor — 9, Mazin — 10, Prozor.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE CERTOSAFIBELN IM JAPODISCHEN ZENTRALGEBIET VON LIKA

Das Problem der Herkunft, Entwicklung und Verbreitung der Certosafibeln ist oft in älterer und neuerer archäologischer Literatur behandelt worden, entweder im Gefüge mit der Analyse der jüngeren Hallstattzeit, oder als synthetische Werke die ausschliesslich dem angeführten Fibeltyp gewidmet waren.¹ Aber sie bleibt immer wieder interessant wegen ihres grossen Verbreitungsgebiets und langer Lebendauer, was viele lokale Umbildungen verursacht hat.

Dieser Artikel umfasst alle Exemplare an Certosafibeln aus dem Gebiet von Lika, die im Archäologischen Museum zu Zagreb aufbewahrt sind. Aufgrund typologisch-chronologischer Analyse wollen wir ein vollständigeres Bild dieses Fibeltyps im erwähnten Raum geben. Leider sind die meisten Fibelbeispiele Ergebnis der laienhaften und unsystematischen Ausgrabungen und Forschungen der japodischen Gräberfelder am Ende letztes und am Anfang dieses Jahrhunderts. Deshalb haben wir heute fast keine erhaltene Grabzusammenhänge und keine ausführlichere Fundumstände, was ein grosses Minus für die Chronologie darstellt. Das grosse Gräberfeld in Kopolje bei Otočac ist eine Ausnahme da dort die Grabeinheiten zumeist behalten sind, aber ohne stratigraphische Angaben.² Nämlich, dieses Gräberfeld hat mehrere Begräbnishorizonte gehabt, was der Fall bei allen anderen japodischen

Nekropolen in Lika gewesen zu sein scheint. Diese Vermutung wurde zum Teil durch die Revisionausgrabungen in Prozor und Kompolje bestätigt.³

Die Certosafibel, wie wir sie aus der namengebenden Fundstelle Certosa di Bologna kennen,⁴ ist durch räumlicher Verbreitung mit vielzähligen neuen Verzierungs- und Gebrauchselementen reicher geworden, wobei sich Geschmack und Mode einzelner Regionen, aber auch die Unterordnung dem Lokalen Substratum und lokaler Tradition widerspiegelt.

Alle bekannte Certosafibeln aus Lika haben wir aufgrund verschiedener typologischer und chronologischer Merkmalen in 8 Haupttypen eingeordnet.⁵

Typ 1 (Kompolje Grab 151 — Taf. 1 : 1) findet sich in Lika als zufälliger Durchbruch aus slowenischem Raum wo er zuerst im Horizont Sv. Lucija IIa festgestellt wurde, und dauert noch im Sv. Lucija IIb, was dem Este III-Mitte oder Ha D 2 — D 3 entspricht. Die typologisch-chronologische Analyse zeigt klare genetische Verbindungen mit den Schlangenfibeln. Grosse Fibeln mit gestrecktem bandförmigem Bügel vom *Typ 2* (Kompolje, Gräber 10 und 175 — Taf. 1 : 4—6) zeigen zwei Varianten: eine mit gewöhnlicher einseitiger Spirale und andere mit Armbrustkonstruktion. Die letztgenannte ist nicht Reflex einer anderen Zeit, sondern eines bestimmten geographischen Raums. In Kompolje kommt dieser Typ in Zusammenhang mit der Scheibenbrillenfibel vor, die eine jüngere Umbildung der bekannten Brillenfibeln aus Bronzedraht vorstellt. Die Scheibenbrillenfibeln sind bei Japoden für die Zeit Ha D 2 — D 3 kennzeichnend. Die meist vertretenen Certosafibeln bei Japoden in Lika sind diejenige vom Typ 3 und 4. *Typ 3* wird gekennzeichnet durch einen Bügel vom rhombischen Querschnitt und drei plastische Wülste über Spiralwindung. In Slowenien erscheint er in Skythenhorizont (laut Chronologie von S. Gabrovec, d. h. zwischen 550 und 450 J. v. u. Z.). Dagegen findet man in Lika etwas jüngere Varianten, charakteristisch für die Mitte und die zweite Hälfte des 5. Jhs. Die jüngsten sind die Fibeln, die wir als Typ 3c bezeichnet haben, deren Bügel in der Mitte rhombisch verbreitert und mit eingeritzten Halbkreisen verziert ist. Dem Typ 3d haben wir die Fibeln, deren ganzer Bügel mit eingeritzten geraden und zick-zak Linien verziert ist, zugezählt. *Den Typ 4* stellen die klassischen Certosafibeln dar, die einen massiven Bügel vom ovalen oder rhombischen Querschnitt haben, grossen oft gekerbten Kugelknopf über Spiralwindung und breite Fussplatte mit hoch aufgerichtetem Fussknopf. Nach einigen sicheren Grabeinheiten aus Kompolje, stellte man fest, dass die Japoden derartige klassische Fibeln gern in Kombination mit Dreischleifenfibeln aus Bronzedraht getragen haben. Solche Drahtfibeln, deren Bügel oft noch mit einer oder mehreren Perlen aus Bernstein oder Glaspaste versehen ist, gehören zu spezifisch japodischem Trachtzubehör. Die *Typen 5 und 6* sind einanderem sehr nahe weil die beiden flügelartig verbreiterte und verzierte Bügelmitte haben, und einen profilierten Scheiben- oder Kugelknopf über der Spiralwindung. In Slowenien kommen sie im späten Negauer Horizont vor (nach Gabrovec die Zeit zwischen 450 und 300 J.). Soeben soll man die Exemplare aus Lika etwa um die Mitte des 4. Jhs. datieren — eine solche Fibel wurde in Kompolje Grab 364 zusammen mit frühlatène Duxfibeln festgestellt. Der *Typ 7* der massiven Armbrustfibeln, anderenfalls sehr häufig in pannonisch-balkanischer Hallstattzeit, ist in Lika nur mit einem Beispiel vertreten (Kompolje Grab 65). Wir kennen doch

mehrere Certosafibeln mit Armbrustkonstruktion aus Lika, aber eine aufmerksamere Analyse wird zeigen, dass sie alle dem klassischen Typ 4 angehören, desto mehr weil sie über der Armbrust den gekerbten Kugelknopf behalten. Der jüngste *Typ 8* hat halbkreisförmigen Bügel, der in Grösse der Länge des Fusses entspricht. Der Bügel ist bandförmig, oft kahnförmig geschweift und mit Wülsten oder Kugelknöpfchen verteilt. Ausser in Lika erscheint er auch in liburnischer Gräberfeldern und japodischer Gräbern der Una-Ebene. Aufgrund der Grabeinheiten und Hortfunden ist dieser Typ zwischen 4. und 2. Jh. datiert.

Die Analyse der angeführten Certosafibeln aus Lika lässt uns beschliessen dass sie in japodischer Welt eine eigenartige Entwicklung erlebten, die sich von der in ihrem Entstehungsraum unterscheidet. Die meisten Autoren halten die Certosafibel für die jüngere Entwicklungsstufe der italischen Bogenfibel, die in Norditalien entstanden ist. Sehr ähnliche Entwicklungsbedingungen zeigt aber gleichzeitig auch benachbarter Alpenraum. Es gibt keine Zweifel, dass dieses Gebiet eine wichtige Rolle bei Bildung wenigstens einiger von Varianten gespielt hat. Gleichzeitig war es der Vermittler bei der Durchdringen der Certosafibeln nach Süden in Lika und Una-Ebene, und nach Osten in Pannonien. Eine Zeitlänge beherrschte die Meinung, dass die Bogenfibel mit langem Fuss und Fusszier als Prototyp der japodischen Certosafibel bezeichnet werden kann. Obwohl sie Spezifikum der japodisch-liburnischen Welt ist, ihre weitere Entwicklung zeigt, dass sie früher als Prototyp späterer hellenistischer Bogenfibel mit dem Fuss zugewendetem zungenförmigem Abschluss genommen werden kann. Bei den erwähnten Fibeln bleibt das Grundschema des Bügels und Fusses fast gleich wie bei den älteren. Dagegen erweist die Certosafibel eine ganz verschiedene Schema, sowie den technischen Prinzip des Nadelhalters. Mehr annehmbar ist die These von F. Starè über die Rolle der jüngeren Kahn- und Schlangenfibeln bei der Entstehung der Certosafibel.²² Das Ankommen der Schlangen- und Kahnfibeln ist aber in Lika viel seltener als in Slowenien und man kann es lieber als Import halten. Daraus folgt, dass sich die Certosafibel nicht selbst in Lika ausgebildet hat, sonst kommt der Antrieb dafür vom aussen, höchstwahrscheinlich aus dem slowenischen Hallstattkreis. Hat man einmal den Grundprinzip und Schema dieser Fibelform eingenommen, umbildet sie das japodische Gebiet nach seinem Geschmack, und so formiert behaltet bis zur Spätlatènezeit.

Sondern wir am Ende die wesentlichen Merkmalen der japodischen Certosafibeln aus. Vor allem ziehen sie den bandförmigen, oft kahnförmig geschweiften Bogen vor (statt des vollen, gegossenen Bügel vom ovalen oder runden Querschnitt). Die lokale Ausprägung wird auch durch die verbreiterte und verzierte Bügelmitte gekennzeichnet, sowie durch die reichlichen eingeritzten Verzierungen über die ganze Bügellänge. Wichtig zu betonen ist noch dass hier, obwohl die jüngeren Formen vorherrschen, die Certosafibeln behalten diejenige frühe gestreckte Form mit der Fussplatte deutlich von der Bügelwölbung getrennt, und mit dem symmetrischen Nadelhalter, was in Italien schon am Ende des 5. Jhs. verloren gegangen ist. (sogeannter Tessiner Typ). Das Ankommen der Armbrust bei den Fibeln des klassischen Typs 4 konnten wir ausser unseren Beispielen aus Kompolje und Prozor in keinem anderen Gebiet feststellen und deswegen halten wir es für das lokale Merkmal.

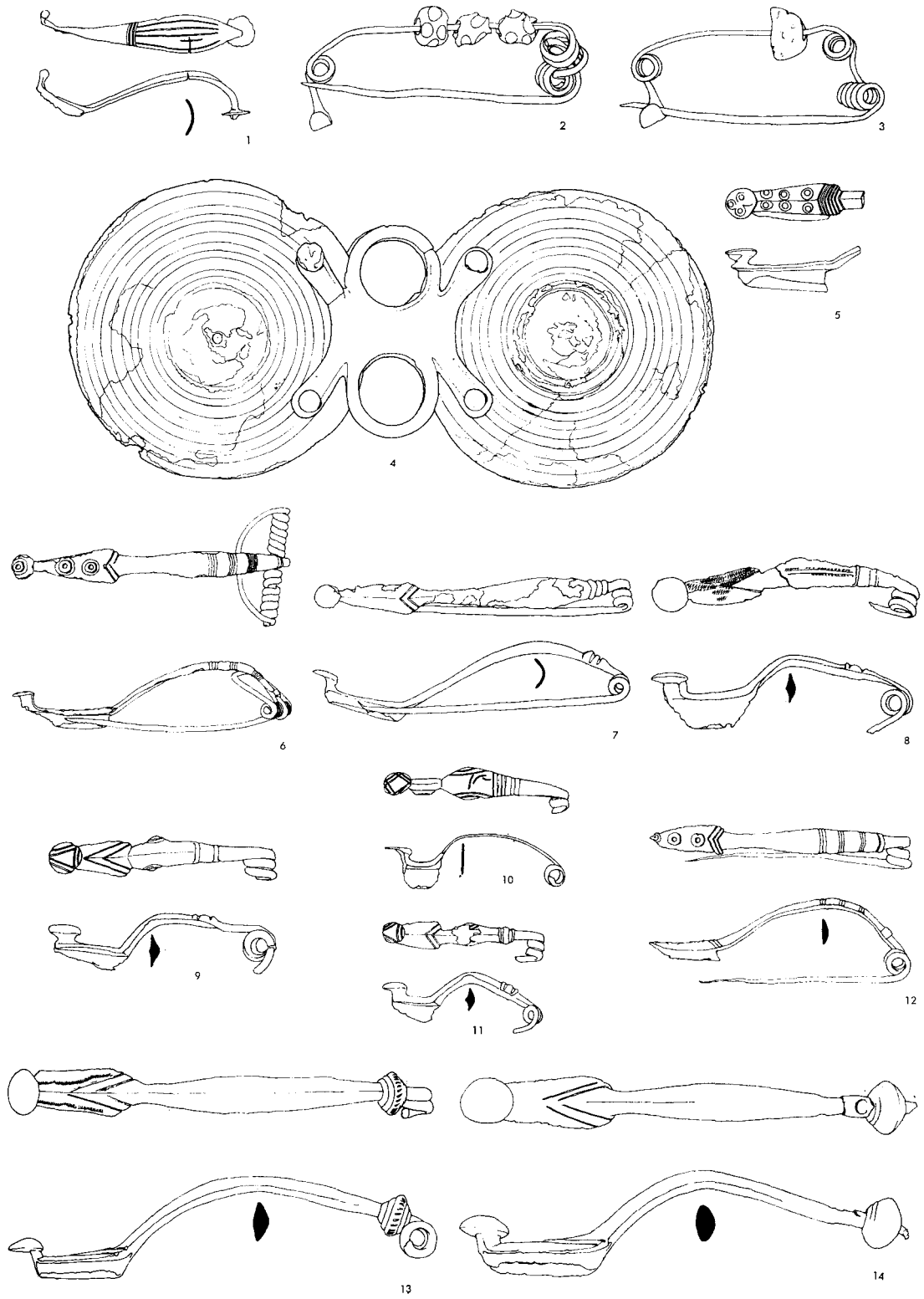
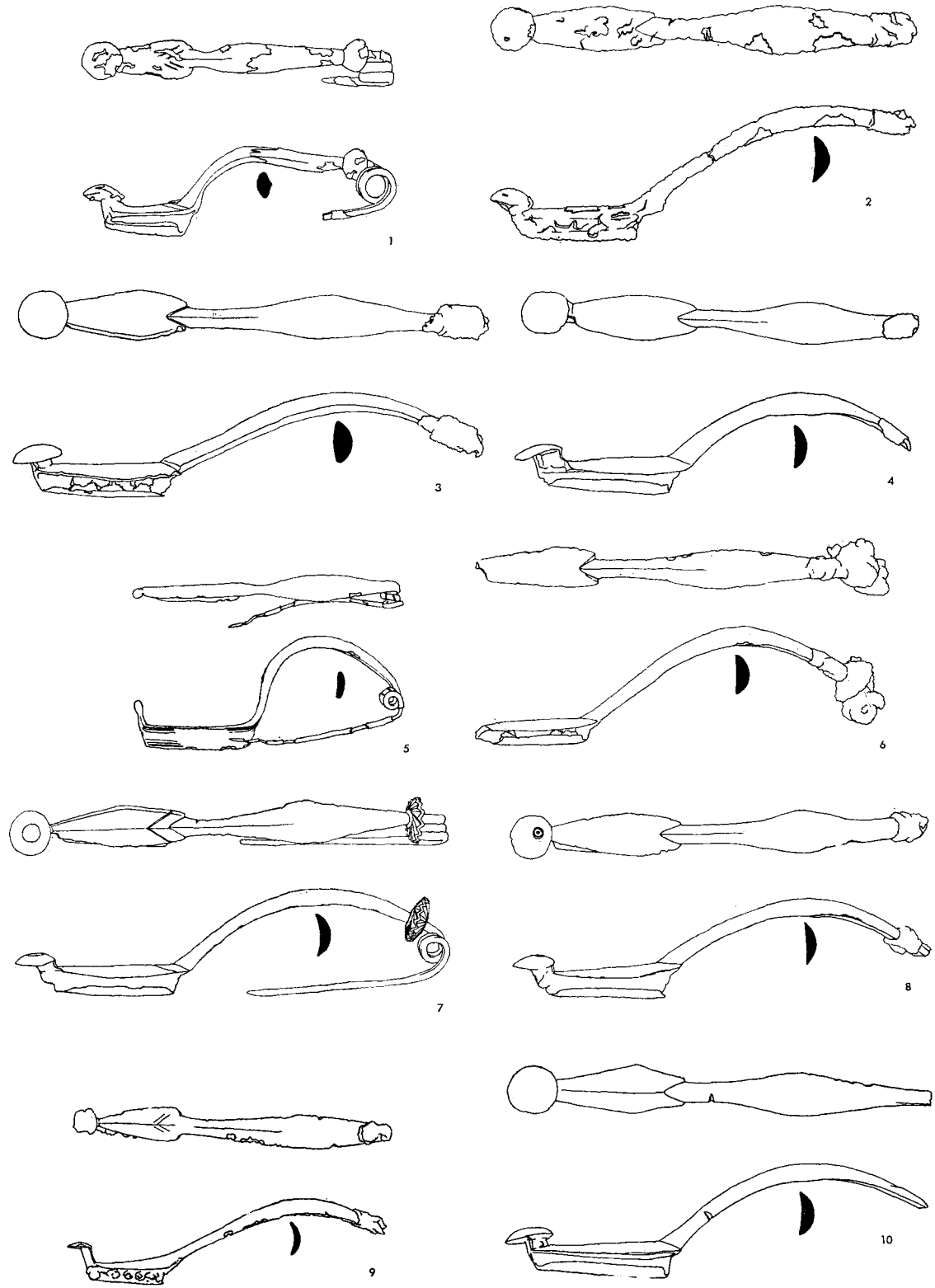
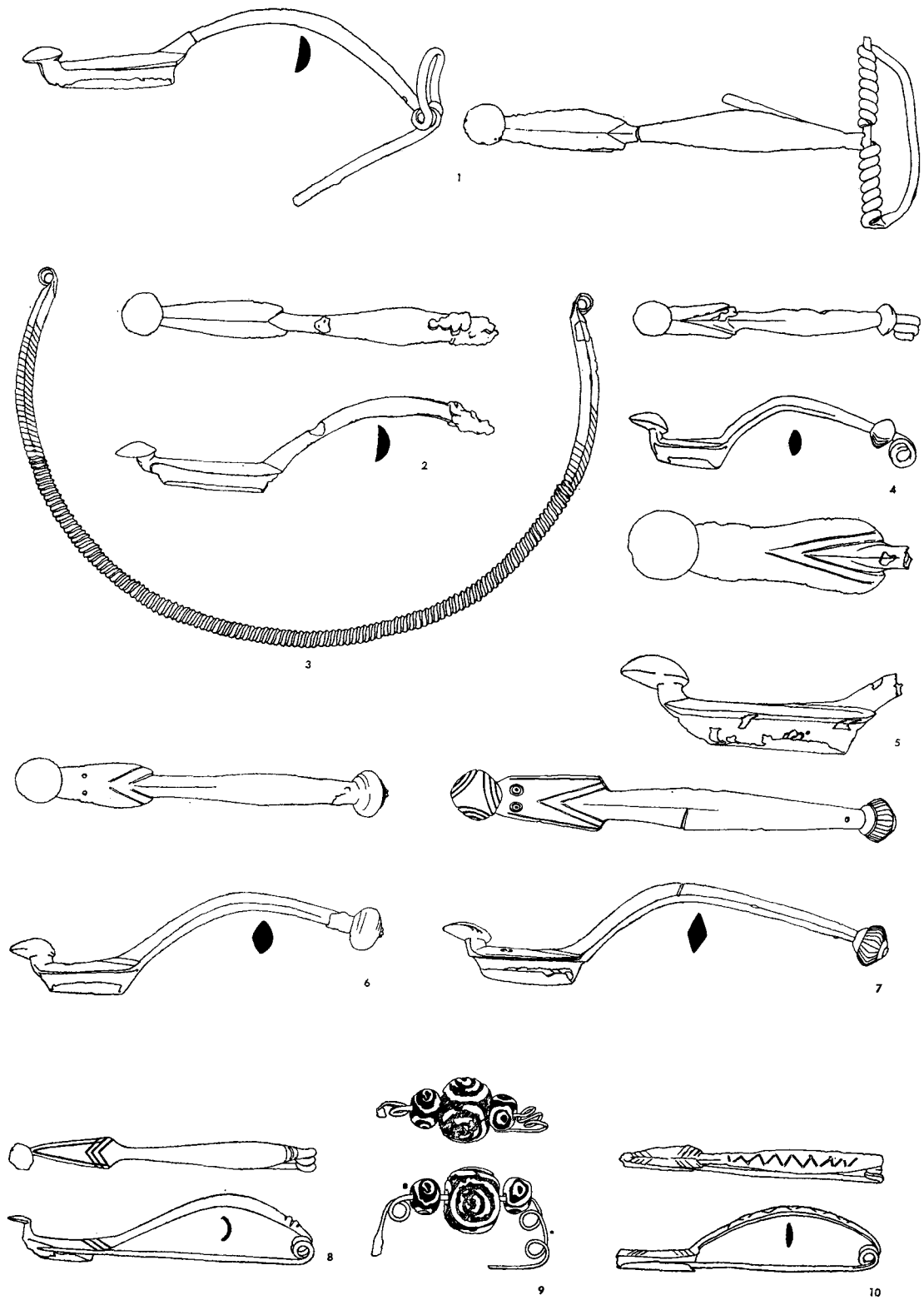
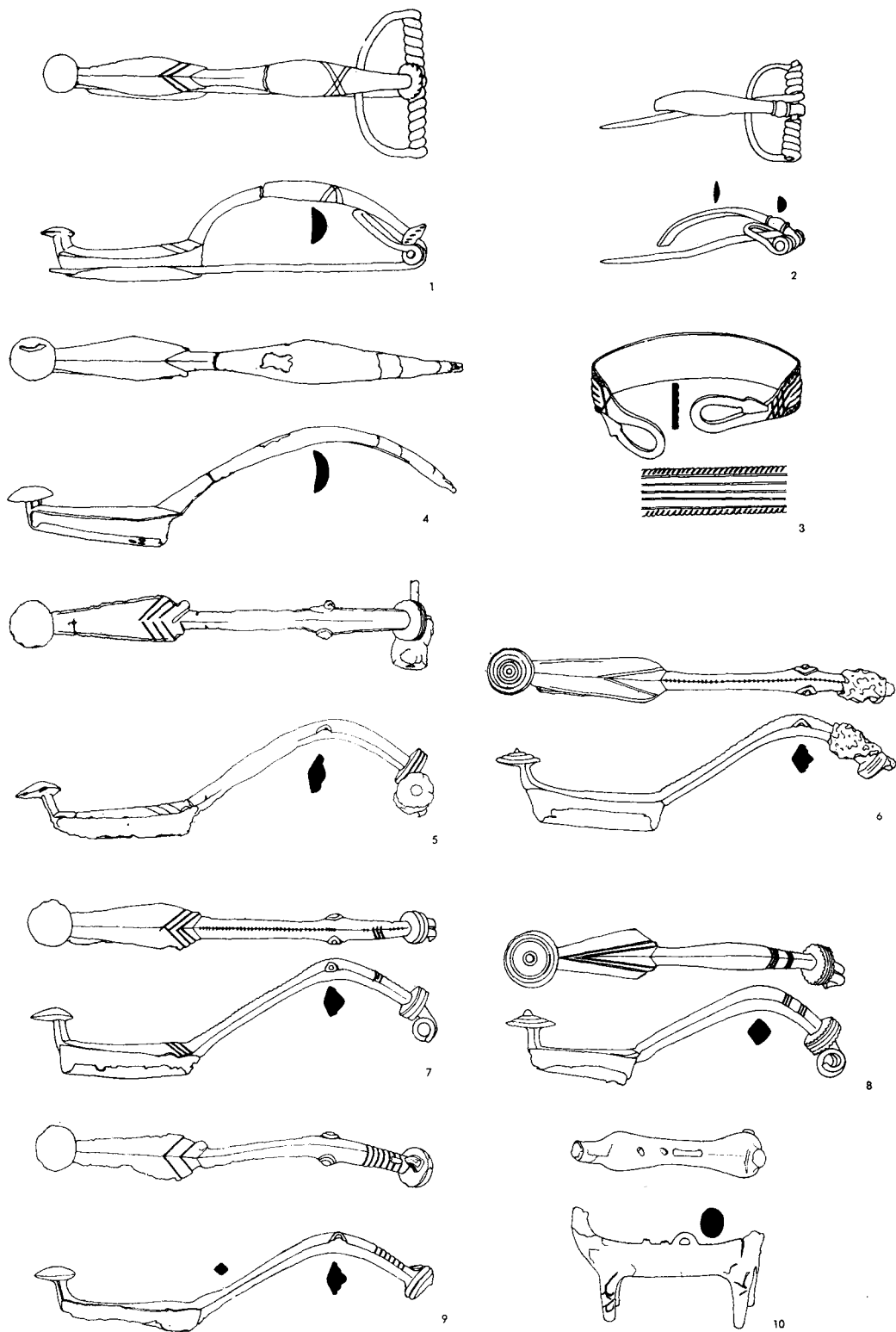
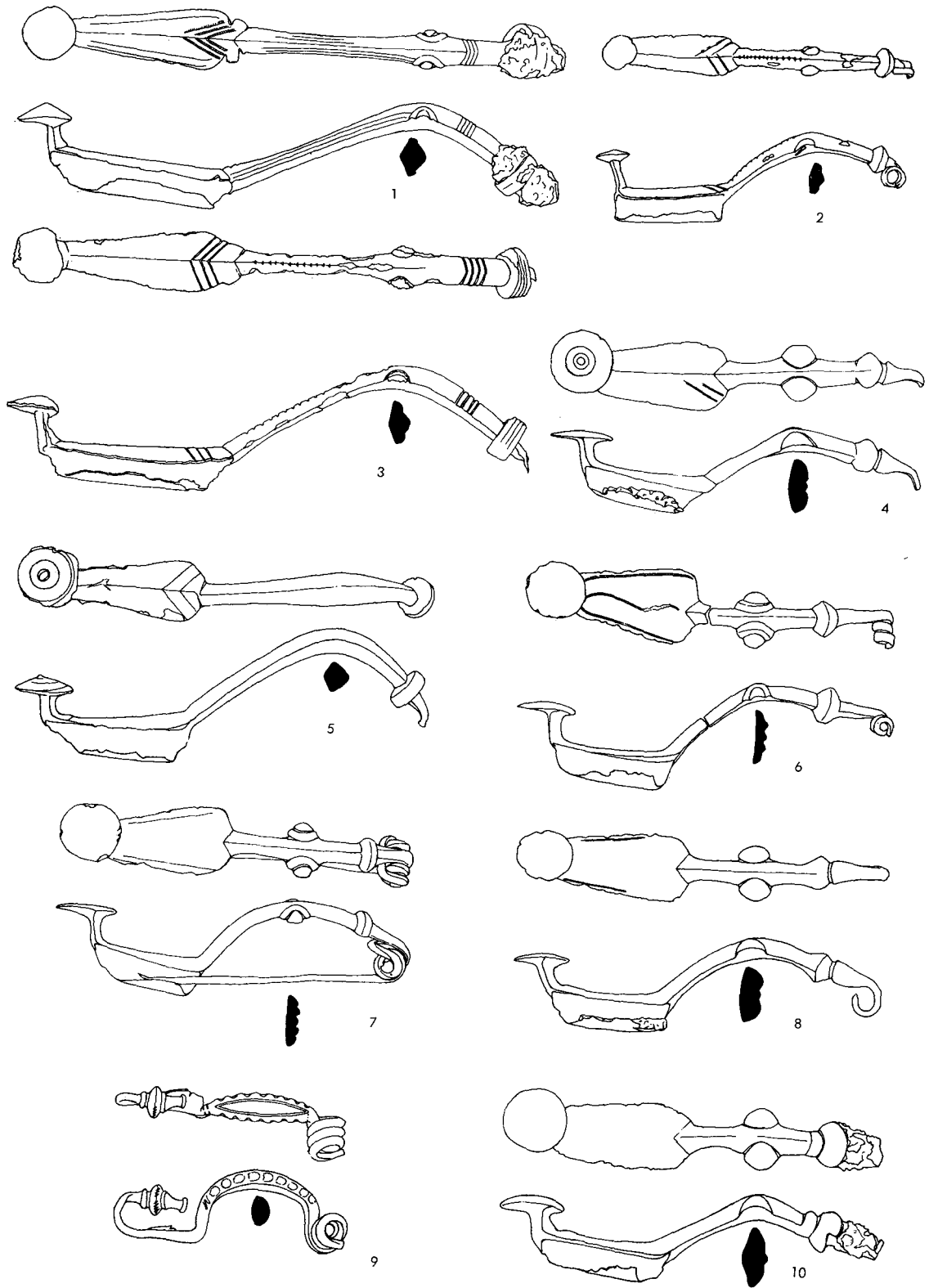

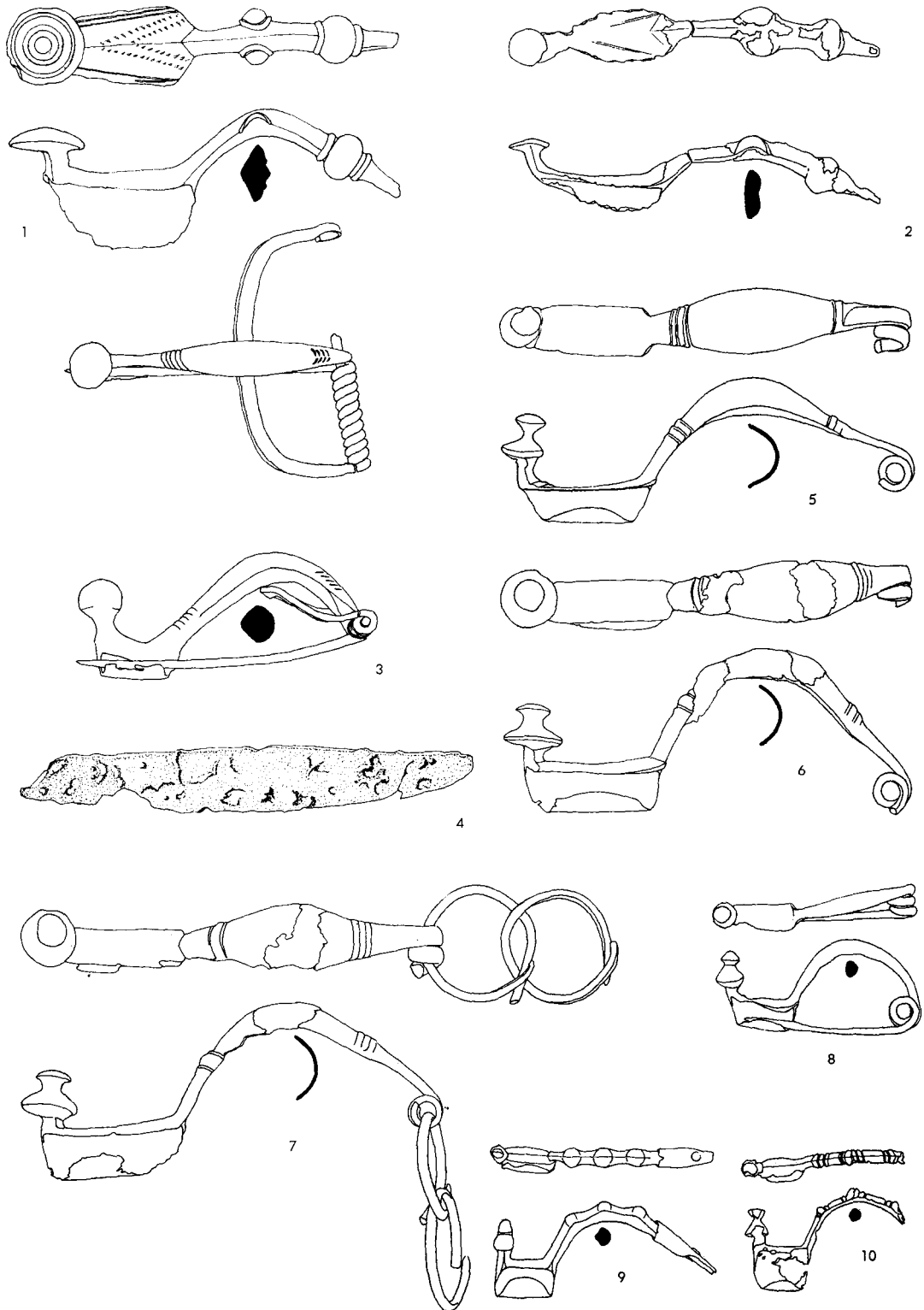
TABLA 2

RAJKA MAKJANIĆ

Centar za povijesne znanosti — Odjel za arheologiju
Sveučilišta u Zagrebu

RELJEFNE ŠALICE TIPA »SARIUS« IZ OSORA

U članku su obrađene četiri ranocarske šalice tipa Sarius iz Osora koje se čuvaju u muzejskoj zbirci. One su karakterističan proizvod sjevernoitalskih radionica Augustova i Tiberijeva vremena. Na jednoj je signatura HILARUS. Njihova pojava na području Liburnije upotpunjuje kartu rasprostranjenosti ovog ranog oblika rimskog stolnog posuđa.

Antička Liburnija dosad je privukla mnoge istraživače, jer je pokazala različite specifičnosti u odnosu na ostale krajeve starog Ilirika. Zanimljivi historijski i epigrafski izvori donijeli su nam čitav niz raznih vijesti o socijalnom i ekonomskom uređenju, te o religiji. Ova bi slika zacijelo bila mnogo kompleksnija i sveobuhvatnija da su se usporedo vodila i sistematska arheološka iskopavanja. Na žalost, ljepota i bogatstvo predmeta iz nekropola privukli su sakupljače već prije više od stotinu godina, tako da danas mnoge zbirke posjeduju pojedinačne predmete iz liburnskih grobova dobivene nasumce i bez preciznijih podataka. Tek sistematska istraživanja posljednjih godina na prostoru južne Liburnije¹ bacaju novo svjetlo na ovo područje u arheološkom smislu. Intenzivne veze sa susjednim područjima poznate su još od prehistorije, a nekropole u okolici Šibenika traju od 5. st. pr. n. e. s izrazitim helenističkim utjecajima.² Od samog početka rimske dominacije Liburni se uključuju u rimsku civilizaciju i odmah preuzimaju njezina glavna obilježja, kao npr. kremaciju pokojnika³. U grobove polažu predmete ital-

* Obradu osorskog keramičkog materijala prepustila mi je Jasminka Čus-Rukonić, kustos Creskog muzeja, na čemu joj i ovom prilikom zahvaljujem.

¹ Z. Brusić, Velika Mrdakovica, Zaton kod Šibenika, gradinski kompleks, Arheološki pregled 16/1975; isti, Gradinska naselja u šibenskom kraju, Materijali IX, IX kongres

arheologa Jugoslavije, Zadar 1976; isti, The Importation of Greek and Roman Relief Pottery into the Territory of Southern Liburnia, *Rei cretariae romanae fautorum Acta* 17/18, 1977 (=RCRF).

² Brusić, RCRF, str. 85.

³ Brusić, o. c. 86.

skog porijekla, kao i njihovi susjedi. Veliku većinu tih predmeta čini keramika, bilo kao posude u kojima je stajalo jelo za pokojnika, bilo kao sredstvo koje je služilo u ritualu nad grobom⁴.

Mala muzejska zbirka u Osoru sadrži niz vrijednih i zanimljivih predmeta. Većinu je sakupio Ivan Bolmarčić, koji je prije više od sto godina bio nadžupnik u Osoru i na svoj trošak iskopavao prehistorijsku i antičku nekropolu na lošinjskoj strani Osora⁵.

Među nalazima fine uvozne keramike, osim nekoliko primjeraka aretinske terra sigillate i glatke sjeveroitalske t.s., kao i nekoliko primjerka tzv. »istočne t.s.«, zbirka čuva i četiri komada reljefnih šalica tipa »Surus-Sarius«. To su šalice sastavljene od dva dijela, trbušasta oblika stegnuta po sredini. Redovito imaju dvije trakaste, žlijebljene drške i nisku prstenastu nogu s unutrašnjom profilacijom. Donji dio ovih šalica izrađen je u kalupu i nosi reljefnu dekoraciju. Ovaj je oblik specifičan za radionice sjeverne Italije koje su istovremeno proizvodile i glatku t.s., tzv. padansku, jer se pretpostavlja da su bile locirane u dolini Pada.

Ovakvo stezanje posude po sredini prvi se put javlja još na aretinskoj keramici (Haltern, oblik 11), no dodatak reljefne dekoracije i drški specifičnost su sjeveroitalskih radionica. Matrice za izradu reljefne dekoracije nađene su u Ravenni⁶, no nema sumnje da je postojao čitav niz manjih radionica koje su proizvele ovu vrstu robe.

Po fakturi su ove šalice vrlo slične glatkoj t.s. Pečene su od fino mljevene i pročišćene gline crvene ili narančaste boje svih nijansi. Osorski komadi su od meko pečene, kredaste i porozne gline. Preko nje je prevučena prevlaka narančaste do tamnocrvene boje. Ponekad su izrađene vrlo fino i odlikuju se kompaktnošću, dok kod nekih primjeraka prevlaka otpada i nestaje⁷.

Donji dio šalice izrađivan je posebno, u kalupu. On je bio u obliku glinene posude vrlo debelih stijenki u koju se s unutrašnje strane utiskivao motiv budućeg reljefa. Kalup se zatim pekao, a onda se u nj umetala glina, sve se stavljalo na kolo i lagano vrtilo. Kada se glina osušila, lagano se vadila iz kalupa⁸. Gornji dio posude, noga i drške stavljeni su naknadno, na kolu.

Reljefna je dekoracija uglavnom vegetabilna, veoma stilizirana. Tu su palmete, listići, cvjetići, ovuli, a često su ti vegetabilni ornamenti ukomponirani u geometrijske oblike: rombove, kvadrate, itd. Koji put se javljaju i figurativni elementi kao što su maske, ptice pjevice, žabe, ribe i druge životinje, umetnute između vegetabilnih ornamenata⁹. Ljudske figure također dolaze, npr. prikazi egipatskih i rimskih božanstava iz Giubasca¹⁰, borbe s Amazonkama iz Aquileie¹¹, itd. Nema

⁴ Ibidem.

⁵ Anton Ritter v. Klodić, Die Ausgrabungen auf Ossero, Mittheilungen der k. k. Central-Commission XI, 1885., II; Otto Benndorf, Ausgrabungen in Ossero, Archäologisch Epigraphische Mittheilungen 4, Wien 1880, 73.

⁶ Giovanna Bermond Montanari, Pozzi a sud ovest di Ravenna e nuove scoperte di officine ceramiche, I problemi della ceramica romana di Ravenna, della Valle padana e dell'alto Adriatico, Bologna 1972.

⁷ Franca Scotti Maselli, I vasi ad orlo alto di Aquileia, Aquileia nostra 43/1972, 3.

⁸ D. Brown, Pottery, u: Roman Crafts, London 1976, 78 i dalje.

⁹ F. Scotti Maselli, o. c. 3.

¹⁰ H. Klumbach, Eine Oberitalische Relieftasse aus Giubasco, Helvetia Antiqua, Festschrift Emil Vogt, Zürich 1966, 175.

¹¹ F. Scotti Maselli, o. c. 3.

sumnje da su se sjeveroitalski majstori inspirirali repertoarom aretinske reljefne keramike¹², dok sve zajedno odaje ranocarski ukus.

Iako je većina šalica nepotpisana, određen broj ipak nosi ime svog izvođača. Ime je u pravilu također na vanjskoj strani donjeg dijela, izvedeno reljefnim, is-pupčanim slovima. Dosad je poznato nekoliko majstora, a najpoznatiji je L. Sarius Surus po kojemu ih je J. Dechelette i nazvao¹³. L. Sarius Surus je bio najprije rob, a zatim oslobođenik L. Sariususa. U zadnje vrijeme se čini da najviše šalica pozna-jemo sa signaturom Clemensa, čiji su proizvodi najbrojniji u nekropolama kod Velike Mrdakovice i Gradine kod Dragišića¹⁴. Slijedi A. Terentius¹⁵, koji je poznat po velikoj proizvodnji glatke t.s.; Aescinus, Sipa i Hilarus¹⁶ se također potpisuju na ovoj robi.

Proizvodnja je počela u doba Augusta, i premda ne možemo točno utvrditi njezino trajanje, pretpostavlja se da ne prelazi polovicu 1. st. Iako kratkotrajna, proizvodnja je bila intenzivna, što potvrđuju nalazi s naše obale. Osim u sjevernoj Italiji, ove su šalice nađene i na zapadnoj jadranskoj obali¹⁷, na jugu čak na Malti¹⁸, a zanimljiva je njihova pojava u Etruriji¹⁹ (Volterra, Cortona), kad se zna da u isto vrijeme djeluje aretinska keramička industrija. Preko Alpi stigle su u vojnički logor Lorenzberg kod Epfacha²⁰. Kao i ostali proizvodi sjeveroitalskih radionica i ova je roba bila namijenjena izvozu u Norik i Panoniju. Međutim, dok je na Magdalenskoj gori nađeno više od 50 komada²¹, u ostalim nalazištima dolaze samo pojedinačno, kao u Ljubljani²², Drnovu²³ i Sisku²⁴. Iz Ljubljane i Siska potječu dva komada Clemensa, dok je iz Drnova L. ROI. VITALISA.

Donedavno, u literaturi potpuno zanemareno područje naše obale, odjednom pokazuje veliko bogatstvo ove robe. Primjerci Sarius šalica čuvaju se u Puli i Osoru; iz Velike Mrdakovice i Gradine kod Dragašića potječe dosad čak oko 90 komada²⁵; ima ih iz Zadra²⁶, dok su iskopavanja pretorija u Burnumu donijela na vidjelo četiri fragmenta²⁷. Ovi nalazi uvelike upotpunjavaju sliku rasprostranjenosti Sarius šalica i pokazuju da su stanovnici Liburnije bili ozbiljni i zahvalni kupci.

Trgovina, koja je sigurno išla kopnenim putem preko Akvileje u Norik i Panoniju, očito se kretala i morskim putem, a brodovi su se često zaustavljali na našoj obali.

¹² A. S. Fava, *Officine di sigillata nord-Italica, I problemi della ceramica romana . . .*, 148 i dalje.

¹³ J. Déchelette, *Les vases Céramiques ornées de la Gaule Romaine*, Paris 1904., 38—39.

¹⁴ Brusić, RCRF, 88.

¹⁵ F. Scotti Maselli, o. c., 3.

¹⁶ *Ibidem*, 2.

¹⁷ L. Mercado, *Recenti rinvenimenti nelle Marche di terra sigillata nord — italica, I problemi della ceramica romana . . .*, 203—211.

¹⁸ H. Klumbach, o. c., 182.

¹⁹ *Ibidem*, 178.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Lj. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, Ljubljana 1972, grob 900.

²³ S. Petru — P. Petru, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*, Ljubljana 1978, T. LXIX.

²⁴ B. Vikić-Belančić, *Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba*, *Arheološki vestnik* 19, Ljubljana 1968, 511, T. 1.

²⁵ Brusić, RCRF, 88.

²⁶ L. Mercado, o. c., 208.

²⁷ S. Zabehlicky-Scheffenegger, *Burnum I, Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Wien 1979, T. 3.

Iako nema bližih podataka o uvjetima nalaza osorskih komada, oni ipak svjedoče da se na prostoru sjeverne Liburnije romanizacija također odvijala vrlo brzo i da su njezini stanovnici duž obale istovremeno imali isti ukus kao i njihovi talijanski susjedi, a time i bili uključeni u prostor antičke civilizacije. Činjenica da su šalice iz Osora uglavnom sačuvane u cijelosti, govori da su nađene pod drukčijim okolnostima od onih iz južne Liburnije, gdje je gotovo sva reljefna keramika bila ritualno razbijana nad grobom²⁸.

1. Dvojna šalica potpuno sačuvana osim drški. Glina je fino mljevena, ciglaste boje, meko pečena; prevlaka je narančasto-crvena, na nekim mjestima otpala. U donjem dijelu teče reljefni ukras: dva dorska stupa na čijim kapitelima stoje bukrani međusobno povezani festonima; iznad festona četiri akantova lista ukomponirana da čine križ, lijevo i desno patere, ispod festona zec (?) u trku; iznad zeca pečat HILARI (T. 1 : 1 i T. 2 : 2). Isti motiv se ponavlja i s druge strane, samo bez Hilarijeva imena. (T. 1 : 2 i T. 2 : 1).

Dimenzije: 12,6 cm promjer na gornjem rubu, visina 10,6 cm, zapremina oko 1,17 l.

Za ovu šalicu sigurno znamo da potječe iz Bolmarčićevih iskopavanja. Još su ju 1896. opisali E. Nowotny i P. Sticotti²⁹, pa je tako ušla u CIL³⁰ i u Oxé — Comfortov Corpus³¹.

Hilarus je padanski lončar, možda rob radionice Sarius³². Fragmenti ovakvih šalica s njegovim potpisom potječu još iz Magdalensberga³³, i iz Bologne³⁴. Osorski komad je zasad jedini potpuno sačuvan. Ova vrsta dekoracije (bukrani i festoni) inspirirana je aretinskom reljefnom dekoracijom³⁵, a na šalici tipa Sarius nalazimo je i na jednom fragmentu iz Bologne³⁶.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 260/694

2. Dvojna šalica potpuno sačuvana osim manjeg dijela jedne ručke. Glina je meko pečena, ciglaste boje, prevlaka je narančasto-crvena, loše sačuvana, mjestimično potpuno otpala (T. 1 : 3 i T. 2 : 3).

Reljefan ukras teče u donje dvije trećine donjeg dijela posude. Ispod reda točaka slijedeća kompozicija: dva nasuprotno postavljena lista, između njih s gornje i donje strane po dvije grančice (?), u sredini po jedan tučak, sve ukomponirano da čini cvijet; između dva takva cvijeta iz cvjetića sa šest latica izlazi stilizirani list mediteranskog hrasta, sa lijeve i desne strane cvjetići sa šest latica (T. 1 : 4). Trakašte drške su postavljene malo ukoso i paralelne su, što bi pokazivalo da su predviđene za držanje samo jednom rukom. Isti je slučaj i sa šalicom br. 4, koja ima sačuvane drške. Dekoracija je uobičajena za repertoar sjeveroitalske reljefne keramike i predstavlja raniju fazu, jer je ukras organiziran i vegetabilan, nema geometrijskih elemenata ni rijetkih figura što je karakteristika kasnije faze ove proizvodnje³⁷.

²⁸ Brusić, RCRF, 86.

²⁹ E. Nowotny — P. Sticotti, *Aus Liburnien und Istrien*, Arch. Epigr. Mitt. 19/1896, 171.

³⁰ CIL III, 15121.

³¹ Oxé-Comfort, *Corpus vasorum arretinorum*, *Antiquitas* III/4, Bonn 1968, nr. 17.

³² Oxé-Comfort, nr. 1760.

³³ H. Klumbach, o. c., kat. nr. 14.

³⁴ A. S. Fava, o. c., nr. 48.

³⁵ H. Dragendorff, *Terra Sigillata*, *Bonner Jahrbücher*, H. XCVI u. XCVII, Bonn 1895, 76.

³⁶ A. S. Fava, o. c., nr. 499.

³⁷ A. S. Fava, o. c., 150.

Dimenzije: promjer gornjeg ruba 9 cm, visina 8,8 cm, zapremina 0,44 l.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 634

3. Tri fragmenta šalice: veliki fragment oboda do polovice donjeg trbuha posude, fragment dna i polovice donjeg trbuha i manji fragment oboda. Glina je meko pečena ciglaste boje, prevlaka narančasto-crvena, loše sačuvana. Čini se da je reljefni ukras bio čisto vegetabilan i da je tekao oko cijelog donjeg trbuha bez nekog određenog reda. Nazire se jedan list, a zbog oštećenosti se ne mogu utvrditi ostali ukrasi (T. 1 : 5 i T. 2 : 4).

Približne dimenzije: promjer gornjeg ruba 12,2 cm, visina 11,4 cm, zapremina 1,13 l.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 1359

4. Dvojna šalica potpuno sačuvana osim manjeg dijela gornjeg ruba. Glina je meko pečena ciglasto-crvene boje, prevlaka loše sačuvana, otpala, ostaci crvene boje. Reljefni ukras sastoji se od pet horizontalnih redova stiliziranih listića-ljuski u obliku šiljastih lukova sa srednjim rebrom, otisnutih jedan do drugog. U najgornjem redu između listića su bobice, ukomponirane da čine grozdove (T. 1 : 6 i T. 2 : 5).

Dimenzije: promjer ruba 12,4 cm, visina 10,4 cm, zapremina 1,07 l.

Ovo je možda šalica koju su vidjeli Nowotny i Sticotti u Osoru³⁸. Isti ornament nalazimo i na fragmentu iz Akvileje³⁹.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 191/625

OPIS TABLI PLATES

Tabla 1

Plate 1

1—2 Šalica s figuralnim ukrasom lončara Hilarus-a i detalj ornamenta

1—2 Cup with figural ornament from Hilarus' workshop and a detail of its ornament

3—4 Šalica s organiziranim vegetabilnim ukrasom i detalj ornamenta

3—4 Cup with organized floral decoration and a detail of its ornament

5 Rekonstrukcija šalice s vegetabilnim ukrasom

5 Reconstruction of a floral-decorated cup

6 Šalica s ljuskavim ornamentom

6 Cup with decoration of pointed arches

Tabla 2

Plate 2

1—2 Detalj i šalica lončara Hilarus-a

1—2 Detail and a cup from Hilarus' workshop

3 Šalica s organiziranim vegetabilnim ukrasom

3 Cup with organized floral decoration

4 Dva fragmenta vegetabilno ukrašene šalice

4 Two fragments of a cup with floral decoration

5 Šalica s ljuskavim ornamentom

5 Cup with decoration of pointed arches

³⁸ Nowotny — Sticotti, o. c. 171, 1.

³⁹ F. Scotti Maselli, o. c. kat. nr. 12.

SUMMARY

»SARIUS« CUPS WITH RELIEF DECORATION FROM OSOR

Osor (Roman Apsoros in ancient Liburnia) is a town which lies on the island of Cres and is connected with the island of Lošinj by bridge, in the north Adriatic Sea. Its small museum preserves a number of very interesting archaeological objects. Most of them have been dug out more than a century ago by Ivan Bolmarčić, who was in those days a parish priest of Osor. He was excavating prehistorical and Roman necropolis. Among Roman imported pottery, besides arretine terra sigillata, north Italian plain t.s. and a few fragments of Eastern t.s., there are also four cups of the Surus — Sarius type with relief decoration. It is the type of two-handled-cups, constricted around the middle. They have a small cylindrical foot with inner curve, and a relief decoration in the lower part. Decoration is made in special moulds, while the other parts were joined later, on the wheel⁸. These cups are recognized as specific forms produced by north Italian workshops, starting from the time of August and lasting not longer than the first half of the first century a.d. Although it is obvious that they are influenced by the arretine relief pottery (constriction around the middle is also known on the arretine cups of the type Haltern 11), they also show some original innovations, like the two fluted handles. So far these cups were found in northern Italy, Volterra and Cortona in Etruria¹⁹, on the west coast of the Adriatic¹⁷ and as south as Malta¹⁸; over the Alps they came to the military camp Lorenzberg bei Epfach²⁰; like the other products of north Italian workshops they were meant to be exported to Noricum and Pannonia — individually they were found in Ljubljana (Emona)²², Drnovo (Neviodunum)²³ and Sisak (Siscia)²⁴, while on Magdalensberg²¹ there are around 50 pieces.

For quite a long time territory of Yugoslav coast has been neglected in literature. Only for the past few years there are excavations going on in the territory of southern Liburnia, in the area of the town Šibenik¹. There were two necropolis' found, which belonged to old Liburnians. The material proves that the connections between this area and Italy, first established in prehistory, continues in Roman times. Moreover, necropolis' of Velika Mrdakovica and Gradina by Dragišić show enormous quantity of Italian import. So far they gave about 90 cups of the Sarius type²⁵. This proves that Liburnians were joined in the classical Roman civilization very early, and that they were serious consumers of the fashion pottery.

Unfortunately, there is no evidence of the circumstances in which the cups from Osor were found. Belonging to the territory of northern Liburnia, we should imagine that the situation was similar to its southern counterparts. However, the fact that all but one piece are preserved almost completely (no. 1 was broken years after it was found), shows that they were handled differently from the ones found in Velika Mrdakovica and Gradina, where all relief pottery was ritually broken over the grave²⁸.

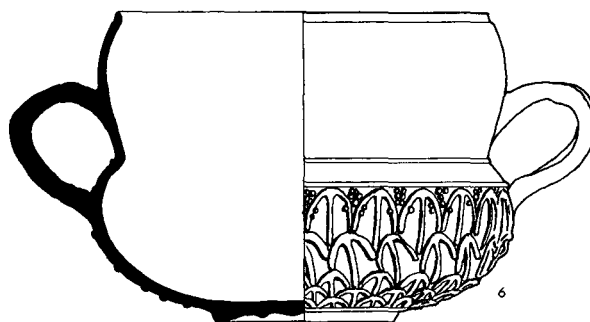
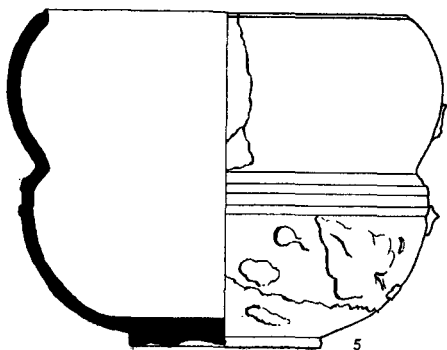
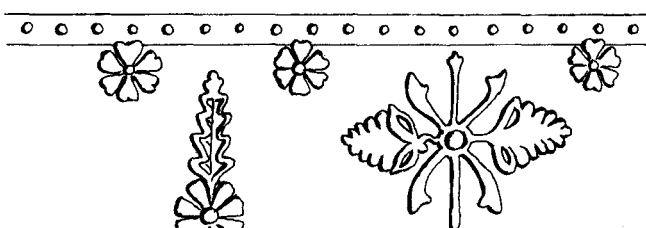
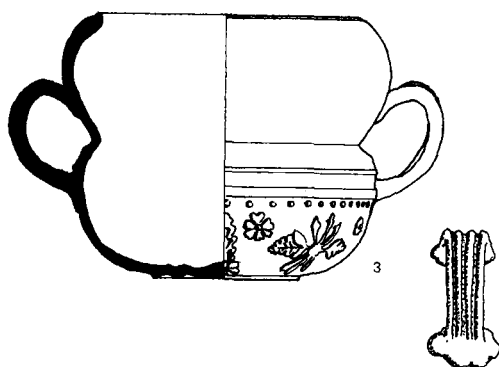
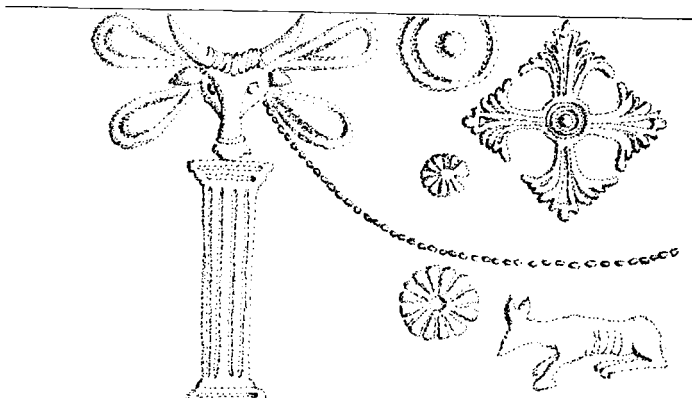
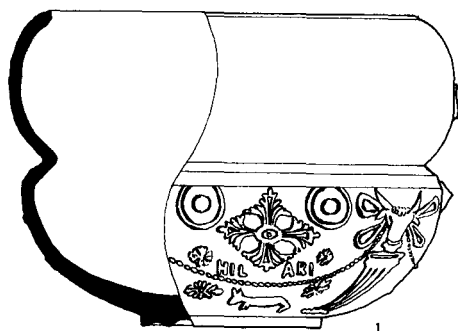
Other cups of this type can be found in the Archaeological museum in Pula, in Zadar²⁶, while excavations in Burnum, a first century military camp, brought four fragments²⁷.

It is obvious that commerce, which went from Aquileia to Noricum and Pannonia also went by sea, and Roman boats stopped frequently on our coast.

1. Cup preserved almost completely, except for the handles. Clay is soft, porous, yellow-orange in color; glaze is orange-red, and it peels off on some places. The decoration is in the arretine tradition, with doric columns, bucraniums, festoons, a running animal (rabbit?), etc. It is the only cup from Osor that has a name of its producer, HILARI. He might have been a slave of the Serius' workshop³². This is the only completely preserved »Sarius« cup made by him. Dimensions: diam. 12,6 cm, height 10,6 cm; (T. 1 : 1, 2; T. 2 : 1, 2).
2. Completely preserved cup of the same structure as no. 1. Decoration consists of flowers and leaves under a row of points. Dimensions: diam. 9 cm, height 8,8 cm; (T. 1 : 3, 4; T. 2 : 3).
3. Three fragments of a cup; structure and color of clay and glaze is similar to nos. 1 and 2, only the glaze is badly preserved. This is why from the decoration which was floral, only one big leaf can be identified. Dimensions: diam. 12,2 cm, height 11,4 cm; (T. 1 : 5; T. 2 : 4).
4. Completely preserved cup; clay is porous and soft, orange-red, more reddish than the others. Glaze is almost completely peeled off, red. Decoration is five horizontal rows of pointed arches with the middle rib. In between on the first row are stylized grapes. Dimensions: diam. 12,4 cm, height 10,4 cm; (T. 1 : 6; T. 2 : 5).

All these cups can be dated in Augustan or Tiberian times, and they show that the residents of north Liburnia had the same taste, at the same time, as their Italian neighbours.

1

3

2

4

5

ZORAN GREGL

Arheološki muzej u Zagrebu

URNE S CILINDRIČNIM VRATOM ŠIREG ZAGREBAČKOG PODRUČJA

Na osnovi dosadašnjeg stupnja istraženosti antičkih nekropola u ovom dijelu Hrvatske u članku se pokušava dati prikaz jednog od vidova lokalne keramoprodukcije. Urne s cilindričnim vratom karakteristični su produkt radionica u jugozapadnoj Panoniji i graničnim područjima Norika. Budući da na području »res publicae Andautoniensium« dosad nisu otkopane lončarske peći (što ni u kom slučaju ne isključuje mogućnost proizvodnje), za spomenute se urne može pretpostaviti da su na ovaj teritorij bile dopremane iz Neviodunuma. Na pet lokaliteta u Hrvatskoj: u Stenjevcu, Donjoj Lomnici, Velikoj Gorici, Ščitarjevu i Dumovcu pronađeno je ukupno devet primjeraka urni od kojih se jedan može datirati u I stoljeće (bikonična posuda s tri plastična rebra), a ostale potječu iz sredine II stoljeća (trbušaste posude s dva plastična rebra na cilindričnom vratu).

U prikazu tzv. »domaće« lončarske proizvodnje u prva dva stoljeća naše ere u jugozapadnoj Panoniji, kao jedan od najčešćih i tipoloških najraznovrsnijih oblika javljaju se urne s cilindričnim vratom. Najveći broj pronađen je u Dolenjskoj, slovenskom Posavju i području oko Celja, dok su na zagrebačkom području pronađene u Stenjevcu (pet komada), Donjoj Lomnici, Velikoj Gorici, Ščitarjevu i Dumovcu (po jedan komad). To su ujedno jedini dosad pronađeni primjerci u Hrvatskoj. Svi su pohranjeni u Arheološkom muzeju u Zagrebu, osim dumovečkog koji se nalazi

u Zavičajnom muzeju Prigorja u Sesvetama. Njihov tipološki razvitak u Sloveniji (s priloženom kartom rasprostranjenosti) dobro je obradio P. Petru.¹

U toku arheoloških iskopavanja nakon II svjetskog rata posebna se pažnja posvećivala intaktnosti grobnih cjelina i stratigrafskim podacima koji su za vremensku determinaciju arheološkog materijala ipak najmeritorniji. Na taj način, komparirajući novootkriveni materijal (sa svim popratnim podacima) i onaj raniji, koji je bio datiran isključivo na osnovi tipološke analize, dolazi se do točnijih podataka pa se sve češće osjeća potreba za revizijom ranije otkopanog materijala. Lokaliteti o kojima će ovdje biti riječi (osim Dumovca) otkopani su i tipološki vrednovani još prije I svjetskog rata pa će uz svaki od njih biti navedeno i nekoliko osnovnih podataka o samim nekropolama.

STENJEVEC

U zadnjem desetljeću prošlog stoljeća izvršena su u Stenjevcu iskopavanja koja su dala vrlo dobre rezultate. Posebno se ističe otkriće ranocarske nekropole na području jugoistočno od župne crkve Svih svetih. Istraživanjima, koja su vodili Josip Purić (1896. godine) i stenjevečki župnik Ljudevit Ivančan (1897—1898. godine), otkriveno je ukupno 128 grobova. Svoje izvještaje objavili su u »Viestniku Hrvatskoga arheološkoga društva« N. S. III/1898. i IV/1900 (dalje VHAD). Za sustavnu obradu cijele nekropole ti podaci nisu uvijek dovoljni, a situaciju otežava činjenica da dokumentacija s iskopavanja nije sačuvana. Viktor Hoffiller je u svom radu »Predmeti iz rimskog groblja u Stenjevcu« (VHAD N. S. VII/1903—1904) obuhvatio samo dio materijala i obradio ga prema tipološkom kriteriju, dok je korak dalje učinio Josip Klemenc (Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Zagreb, Beograd 1938), pokušavši rekonstruirati grobne cjeline. Na žalost, taj njegov rad nije popraćen odgovarajućom tehničkom dokumentacijom pa ne daje adekvatnu sliku nekropole, ali ipak predstavlja solidnu osnovu za daljnje proučavanje i sistematizaciju sačuvanog materijala i nalazišta u cjelini. Atribut najznačajnijeg nalazišta takve vrste u ovom dijelu Hrvatske, ne veže se uz spomenutu nekropolu samo zbog broja otkopanih grobova, već i zbog raznovrsnosti i podrijetla nalaza. Svi grobovi ove nekropole su paljevinski, a samo kod manjeg dijela (17,1 %) naišlo se na grobnu arhitekturu. Najčešće se radi o ukopu na samom garištu, a vrijeme pokapanja relativno je kratko — I stoljeće i prva polovica II stoljeća.

Kod keramike, koja je u inventaru ove nekropole najčešće zastupljena, javljaju se uglavnom oblici karakteristični za panonsko ili noričko-panonsko područje, a slično je i s fibulama. Dio materijala pokazuje više ili manje jasno izražene keltske (a nešto slabije i ilirske) utjecaje. Očito je da se u ovom slučaju radi o jakim domaćim tradicijama i ukusu koji nastavlja živjeti i u antici zadržavajući stare i prihvaćajući neke nove oblike i načine ukrašavanja. Prožimanjem starog i novog nastaju

¹ P. Petru, Poskus časovne rasporeditve lončenine iz rimskih grobov na Dolenjskem in Posavju, Razprave SAZU VI, Ljubljana 1969; Katalog razstave — Rimska keramika

u Sloveniji, Narodni muzej u Ljubljani, Ljubljana 1973; P. Petru, Die römerzeitliche keramische Produktion in Jugoslawien, Arheološki vestnik XXVII/1976, Ljubljana 1977.

osebujni oblici svojstveni samo ovom području i točnom se doima činjenica da im podrijetlo treba tražiti u lokalnim radioničkim centrima.

Od pet stenjevačkih primjeraka urni s cilindričnim vratom tri su pronađene u grobovima (br. 110, 113 i 127), a dvije izvan grobnih cjelina.

Grob 110

(Ukop na garištu ovalnog oblika, dubina 40 cm).

1. Trbušasta posuda crne boje s dvije okomito postavljene i profilirane ručke. Dno ravno, nešto uže. Visina 18,4 cm; promjer trbuha 16,5 cm; promjer vrata 9 cm. Inventarski broj R 223. (T. 1 : 1).
2. Urna svijetlosive boje. Rub zadebljan, vrat cilindričan s dva plastična rebra. Dno prstenasto. Visina 15,6 cm; promjer trbuha 15 cm; promjer vrata 10,5 cm. Inventarski broj R 224. (T. 1 : 2)
3. Trbušasta vaza tamnosive boje. Rub zadebljan na vanjskom obodu, dno prstenasto. Bez ukrasa. Visina 15,5 cm; promjer trbuha 14 cm. Inventarski broj R 225. (T. 1 : 3)
4. Šalica sive boje, zaobljenog profila, ispod gornjeg ruba ukrašena s dvije paralelne crte. Dno prstenasto. Visina 4,8 cm; promjer 7,8 cm. Inventarski broj R 226. (T. 1 : 5)
5. Bikonična šalica s ravnim rubom nešto ukošenim prema van. Bez ukrasa, dno pojačano. Visina 6 cm; promjer 9 cm. Inventarski broj R 227. (T. 1 : 4)
6. Peهار s naborima od zelenkastog stakla. (Izgubljen).
7. Tri željezna čavla četverokutnog presjeka. Visina 8,8 cm; 9,2 cm; 10 cm. Inventarski broj R 229. (T. 1 : 6—8)

Grob 113

(Ukop na garištu ovalnog oblika, dubina 40 cm).

1. Urna svijetlosive boje s tragovima crnog premaza. Rub zadebljan, neznatno nakošen prema van. Dva plastična rebra na vratu. Dno prstenasto. Visina 16,5 cm; promjer trbuha 15,8 cm; promjer vrata 9,5 cm. Inventarski broj R 234. (T. 2 : 5)
2. Ulomci ornamentirane posude.

Grob 127

(Ukop na garištu ovalnog oblika, dubina 50 cm).

1. Urna sive boje, vrat cilindričan s dva plastična rebra. Dno prstenasto. Visina 15,1 cm; promjer trbuha 14,5 cm; promjer vrata 9 cm. Inventarski broj R 245. (T. 2 : 1)
2. Tronožna posuda koljenastog profila sivocrne boje. Visina 8 cm; visina nogu 3,5 cm; promjer 13,3 cm. Inventarski broj R 246. (T. 2 : 2)
3. Trbušasta vaza sive boje s ravnom stajaćom plohom. Trakasti okomiti rub, ramena ukrašena s 8 nizova kratkih uboda izvedenih kotačićem. Visina 10,4 cm; promjer 10,6 cm. (T. 2 : 3)

4. Donji dio sivog lonca. Visina sačuvanog ulomka 4,5 cm. Ukrasi izvedeni tehnikom urezivanja. (T. 2 : 4)

Slijedeća dva primjerka već spominjanih urni također su pronađeni u Stejnecvu, no u muzej su dospjeli bez ikakvih podataka o okolnostima nalaza. Može se pretpostaviti da potječu iz grobova uništenih izoravanjem prije nego što je počelo iskopavanje same nekropole.

1. Bikonična urna sive boje s tri plastična rebra. Dno prstenasto. Visina 14 cm; promjer trbuha 14,7 cm; promjer vrata 9 cm. Inventarski broj R 320. (T. 2 : 6)
2. Urna sivosmeđe boje, vrat cilindričan s dva plastična rebra. Na sredini trbuha kao ukras dvije urezane paralelne crte. Dno prstenasto. Visina 16,7 cm; promjer trbuha 16,8 cm; promjer vrata 12,2 cm. Inventarski broj R 352. (T. 2 : 7)

DONJA LOMNICA

Na području ovog sela izoran je 1903. godine jedan paljevinski grob. Nalazište leži oko 1 km sjevernije od sela. Iako se pretpostavlja (što je i utvrđeno pokusima sa željeznom šipkom) da se tu nalazilo još nekoliko grobova, do sistematskog iskopavanja nikad nije došlo. Materijal je publicirao V. Hoffiller još 1904. godine ali bez popratnih crteža ili fotografija.² Grob je bio prekriven kamenim pločama, a inventar je bio slijedeći:

1. Siva urna cilindričnog vrata koji je bio ukrašen s dva plastična rebra. Dno ravno. Visina 20 cm; promjer trbuha 19,2 cm; promjer vrata 9,8 cm. (T. 3 : 5)
2. Ulomak sive zdjele ukrašen
Visina sačuvanog fragmenta 5,6 cm; dužina 11,3 cm. Širina ukrasne trake 1 cm. (T. 3 : 7)
3. Masivan željezni nož. Ukupna dužina 20,7 cm; dužina sječiva 13 cm. (T. 3 : 6)
4. FAVSTINA MAIOR (T. 3 : 2)
5. ANTONINVS PIVS (T. 3 : 3)
6. HADRIANVS (T. 3 : 4)
7. Četiri atipična ulomka keramike crvene boje.

ŠČITARJEVO

Iskopavanje antičke Andautonije još uvijek traje. Negdje s tog područja potječe ulomak sive urne s dva plastična rebra na vratu.³ Nalazio se u privatnoj zbirci, no danas mu se na žalost izgubio trag.

² V. Hoffiller, Otkriće rimskoga groba u Dol. Lomnici kod Vel. Gorice. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. VII/1903—1904, Zagreb 1904.

³ B. Vikić-Belančić, Neka obilježja rano-carske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar N. S. XIII—XIV, Beograd 1962—1963.

VELIKA GORICA

Na položaju Visoki brijeg u neposrednoj blizini stare velikogoričke bolnice, otkrivena je nekropola s kontinuitetom ukopa od prethistorije do ranog srednjeg vijeka. U Arheološki muzej materijal je dopreman u nekoliko navrata od 1908. do 1927. godine. Iskopavanja su izvodili V. Hoffiller (1908. god.) i tadašnji vlasnik zemljišta N. Hribar (u više kampanja), a dosta materijala koji je dospio u muzej kao slučajni nalaz bez ikakvih popratnih podataka, otkriveno je prilikom obrade zemljišta. Velikih zasluga za spašavanje ovog materijala ima i V. Tkalčić.

1. Siva urna pronađena izvan grobnih cjelina. Vrat stožast s dva plastična rebra. Dno prstenasto. Visina 19 cm; promjer trbuha 18,8 cm; promjer vrata 13,2 cm.⁴ (T. 3 : 1)

DUMOVEC

Iskopavanja na ovom lokalitetu vršena su tijekom 1977. i 1978. godine i tom prilikom otkopano je šest tumula. Nekropola se nalazi u šumarku južno od sela i željezničke pruge Zagreb—Beograd, a u blizini rimske ceste koja je sa sjeverne strane pratila tok rijeke Save prema panonskoj nizini. Tu je otkrivena skupina od 22 tumula, dok ih se u neposrednoj blizini nalazi raštrkano još desetak. Ovdje pronađena urna s cilindričnim vratom otkopana je u tumulu »C« čiji promjer iznosi 10 m, a sadašnja visina oko 1 m. U samom tumulu nalazila su se dva groba, i u ovom drugom (osim urne) pronađen je i jedan rimski, gotovo sasvim uništen i nečitak novac. Ulomci posude nalazili su se na garištu ovalnog oblika čiji je promjer iznosio 90 cm, a dubina 40 cm. Udaljenost od centra tumula bila je 2 m.⁵

1. Urna crvenkasto-sive boje. Vrat stožast s dva plastična rebra. Dno prstenasto. Visina 17 cm; promjer trbuha 21 cm; promjer vrata 14 cm. (T. 3 : 8)

Sve urne s cilindričnim vratom pronađene na zagrebačkom području izrađene su na lončarskom kolu od dobro pročišćene gline, sive su boje, a na jednoj su vidljivi i tragovi crnog premaza (Stenjevec, grob 113). Izuzetak čini dumovečki primjerak na kojem boja prelazi od sive do žućkasto-crvene. Visina im varira od 14,7—20 cm, promjer trbuha 14,5—21 cm, a promjer vrata od 9—14 cm. Kod svih primjeraka rub je zadebljan, dok je dno ravno ili prstenasto. Elegancija i skladnost oblika kojom se odlikuju ovi tipovi posuda dokaz su visokog stupnja umještosti i ukusa domaćih majstora. P. Petru, koji je obradio njihov tipološki razvoj, smatra na osnovi gustoće nalaza i otkopanih lončarskih peći da su se centri za proizvodnju najvjerojatnije nalazili u Neviodunumu (Drnovo kraj Krškog) i Celei (Celje),⁶ a datira ih u prva dva stoljeća n.e. Plovnost Save i dobra cestovna mreža u ovom

⁴ V. Hoffiller, Staro groblje u Velikoj Gorici, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N. S. X/1908—1909, Zagreb 1909.

⁵ Na dozvoli za objavu zahvaljujem kolegi V. Sokolu, direktoru Zavičajnog muzeja Prigorja u Sesvetama. Opširniji podaci o sa-

mom iskopavanju biti će objavljeni kod: V. Sokol, Najnovija arheološka istraživanja u Prigorju, Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 6, Zagreb 1981.

⁶ P. Petru, Poskus . . . , str. 209.

dijelu provincije Panonije dopuštaju pretpostavku da su navedeni primjerci do-
premani iz Neviodunuma. Petru navodi 17 lokaliteta u Sloveniji gdje su otkopane
urne s cilindričnim vratom, jedan u Mađarskoj te dva u Hrvatskoj — Stenjevec i
Velika Gorica.⁷ U novije vrijeme ovaj tip posuda pronađen je na slijedećim lokali-
tetima u Sloveniji: Borštka,⁸ Veliki Kamen,⁹ Novo Mesto — Beletov vrt,¹⁰ Stranska
vas pri Novem Mestu,¹¹ Pristava pri Trebnjem,¹² Rosalnice, Štrekljevec i Otok pri
Podzemlju.¹³ Tu treba pridodati i tri lokaliteta iz Hrvatske: Donja Lomnica, Šči-
tarjevo i Dumovec. Interesantno je spomenuti da se za sada ovaj oblik u Hrvatskoj
javlja samo na području »res publicae Andautoniensium«.

Najstariji oblik koji se javlja u prvoj polovici I. i traje tijekom cijelog stoljeća
bikonična je posuda sive boje s tri plastična rebra na vratu (Stenjevec, izvan grob-
nih cjelina). Slični primjerci pronađeni su u Dobovi (grobovi A 19, A 26 i A 37)¹⁴
i datiraju se u tiberijsko-klaudijevsko razdoblje te u Pristavi kod Trebnja
(grob 3)¹⁵ koji se datiraju u flavijevsko razdoblje (pronađeni zajedno s novcem
Domicijana). Za razliku od tih primjeraka stenjevečka urna interesantna je uto-
liko što umjesto dva ima tri plastična rebra na vratu (T. 2 : 6). Prisutnost novog
oblika, koji se javlja početkom II stoljeća kada se urne transformiraju u trbušaste
posude s cilindričnim vratom bez ikakvog ukrasa, na području Hrvatske još nije
utvrđena, što se može pripisati relativno slabom stupnju istraženosti. Polovicom
II stoljeća na cilindričnom vratu pojavljuju se kao ukras dva paralelna, plastična
rebra. U Stenjevcu su pronađena četiri takva komada: grob 110, 113, 127 i jedan
izvan grobnih cjelina (T. 1 : 2, 2 : 5, 1, 7). Slični su primjerci iz Donje Lomnice,
Velike Gorice i Dumovca (T. 3 : 1, 5, 8) ali je tu potrebno naglasiti da kod njih
vrat ima stožast oblik, tj. lagano se sužuje prema rubu. Između brojnih analogija¹⁶
izdvojit ćemo samo grob 9 iz Globodola,¹⁷ grob 3 iz Stranske vasi pri Novem
Mestu i grob 1 iz Rosalnice¹⁸ u kojima su pronađene urne s ukrasima i po truhu,
dok jedina ukrašena urna na našem području potječe iz Stenjeveca: dvije paralelne,
urezane crte na sredini trbuha (T. 2 : 7). Na osnovi analogija i činjenica da je lom-
nički primjerk datiran novcem Hadrijana, Antonina Pija i Faustine te da se ukop
na nekropoli u Stenjevcu vršio otprilike do Markomanskih ratova, navedene pri-
mjerke urni s cilindričnim vratom iz Stenjeveca, Donje Lomnice, Velike Gorice,
Ščitarjeva i Dumovca možemo datirati u sredinu II st.

⁷ P. Petru, Poskus . . . , bilj. 50

⁸ J. Dular, Rimski grobovi z Borštka v Metliki, Arheološki vestnik XXV/1974, Ljubljana 1976.

⁹ S. Ciglencečki, Veliki Kamen, Arheološki vestnik XXV/1974, Ljubljana 1976.

¹⁰ T. Knez, Novo Mesto — Beletov vrt, Varstvo spomenikov XXI, Ljubljana 1977.

¹¹ D. Breščak, Stranska vas pri Novem Mestu, Varstvo spomenikov XXI, Ljubljana 1977.

¹² J. Oman, Pristava pri Trebnjem, Varstvo spomenikov XVII—XIX/1, Ljubljana 1974.

¹³ A. Dular, Rimski grobovi iz Rosalnic, Štrekljevca in Otoka pri Podzemlju, Arheološki vestnik XXVII/1976, Ljubljana 1977.

¹⁴ P. Petru, Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi, Razprave SAZU VI, Ljubljana 1969.

¹⁵ T. Knez, Novi rimski grobovi na Dolenjskem, Razprave SAZU VI, Ljubljana 1969.

¹⁶ Vidi bilj. 7.

¹⁷ S. Petru, Rimski grobovi iz Globodola, Razprave SAZU VI, Ljubljana 1969.

¹⁸ Vidi bilj. 11 i 13.

POPIS I SADRŽAJ TABLI
TAFELNVERZEICHNIS

- Tabla 1
Tafel 1
1—8, Stenjevec, grob 110 (Grab 110).
Tabla 2
Tafel 2
1—4, Stenjevec, grob 127 (Grab 127); 5, Stenjevec, grob 113 (Grab 113); 6—7, Stenjevec, izvan grobnih cjelina (ausser Grabeinheiten)
Tabla 3
Tafel 3
1, Velika Gorica, izvan grobnih cjelina (ausser Grabeinheiten); 2—7, Donja Lomnica, pojedinačni grob (Einzelgrab); 8, Dumovec, tumul »C« (Tumulus »C«)
Tabla 4
Tafel 4
1, karta rasprostranjenosti urni s cilindričnim vratom u Hrvatskoj (Verbreitungskarte der Zylinderhalsurnen in Kroatien); 2, Dumovec, tumul »C« (Tumulus »C«)

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ZYLINDERHALSURNEN AUS DEM GEBIET DER STADT ZAGREB

In einheimischen Erzeugnis der ersten zwei Jahrhunderte in Südwestpannonien sind die Zylinderhalsurnen eine der häufigsten, und typologisch mannigfaltigsten Form. Der grösste Anzahl davon wurde in Slowenien gefunden¹ (Unterkrain, Slowenische Sava-Ebene und Gebiet um Städtchen Cili), während die Beispiele im Raum der Stadt Zagreb aus Stenjevec (5 Stücke), Donja Lomnica, Velika Gorica, Ščitarjevo und Dumovec (je 1 Stück) herkommen (siehe die Verbreitungskarte). Zur gleichen Zeit sind sie die einzigen, bis jetzt gefundenen Exemplare in Kroatien. Alle sind im Archäologischen Museum zu Zagreb aufbewahrt, ausser derjenigen aus Dumovec die sich im Museum zu Sesevete befindet.

Stenjevec

Hier wurde die grösste frühkaiserzeitliche Nekropole in diesem Teil Kroatiens ausgegraben (128 Gräber). Alle Gräber sind Brandgräber und nur ein kleinerer Teil (17,1 %) davon besass die Grabarchitektur. Es handelt sich zumeist um die Begräbnis direkt auf der Brandstelle und die Begräbniszeit ist relativ kurz — I und die erste Hälfte des II Jhs. Von 5 Beispielen an Zylinderhalsurnen wurden 3 in Gräbern gefunden (Gräber 110, 119, 127), während zwei andere nach Museum als Zufallsfunde ohne irgendwelchen Fundangaben gekommen sind.

Grab 110: Urne lichtgrauer Farbe, Rand verstärkt, Hals zylindrisch mit zwei plastischen Rippen. Standring. Höhe 15,6 cm; Bauchweite 15 cm; Halsweite 10,5 cm. Inventarnumer R 224. (T. 1 : 2)

Grab 113: Urne lichtgrauer Farbe mit Spuren schwarzes Aufstrichs, Rand verstärkt, zwei plastische Rippen am Halse. Standring. Höhe 16,5 cm; Bauchweite 15,8 cm; Halsweite 9,5 cm. Inventarnumer R 234. (T. 2 : 5)

Grab 127: Urne grauer Farbe, Hals zylindrisch mit zwei plastischen Rippen. Standring. Höhe 15,1 cm; Bauchweite 14,5 cm; Halsweite 9 cm. Inventarnumer R 245. (T. 2 : 1)

Ausser Grabeinheiten:

- Bikonische Urne grauer Farbe mit drei plastischen Rippen. Standring. Höhe 14 cm; Bauchweite 14,7 cm; Halsweite 9 cm. Inventarnumer R 320. (T. 2 : 6)
- Urne graubrauner Farbe, Zylinderhals mit zwei plastischen Rippen. Am Bauch zwei eingeschnittene Strichen als Verzierung. Standring. Höhe 16,7 cm; Bauchweite 16,8 cm; Halsweite 12,2 cm. Inventarnumer R 352. (T. 2 : 7)

Donja Lomnica

Im Jahre 1903. wurde hier ein Grab mit Steinplatten bedeckt gefunden: Zylinderhalsurne, grauer Farbe, mit zwei plastischen Rippen am Halse. Höhe 20 cm; Bauchweite 19,2 cm; Halsweite 9,8 cm.² (T. 3 : 1)

Šćitarjevo

Die Ausgrabungen antiker Andautonia sind noch immer im Laufe. Irgendwo aus diesem Dorf her stammt ein Fragment der grauen Urne mit zwei plastischen Rippen am Zylinderhalse. Er befand sich in Privatsammlung, aber heute gibt es kein Spur davon.

Velika Gorica

Die Nekropole erweist die Begräbniskontinuität von Urgeschichte bis zum frühen Mittelalter. Die Zylinderhalsurne wurde ausser Grabeinheit gefunden. Sie hat Kegelhals mit zwei plastischen Rippen, Standring. Höhe 19 cm; Bauchweite 18,8 cm; Halsweite 13,2 cm.⁴ (T. 3 : 1)

Dumovec

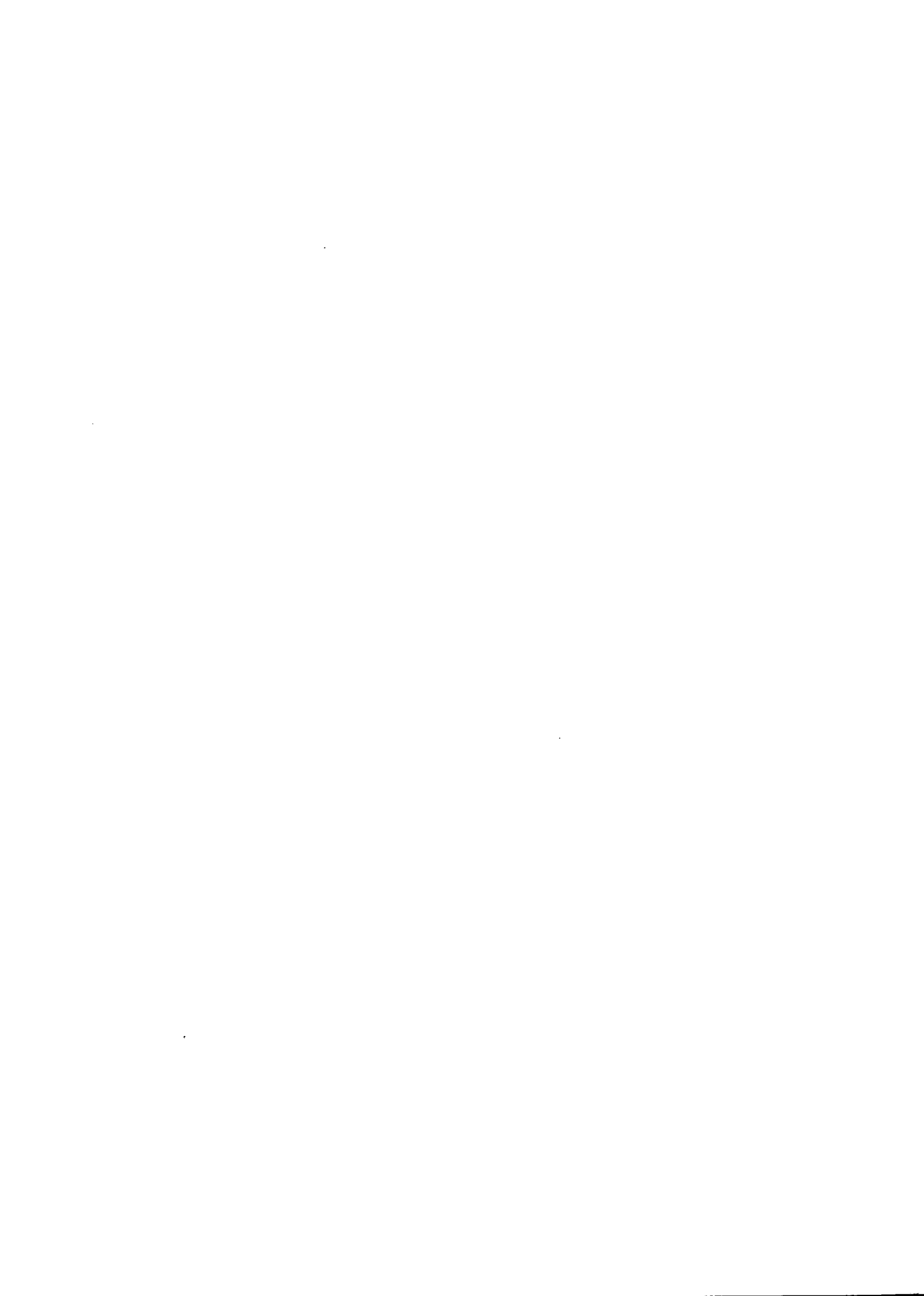
Die ganze Nekropole enthält etwa 30 Gräber. Im Tumulus »C« wurde eine Urne rötlichgrauer Farbe gefunden. Kegelhals mit zwei plastischen Rippen, Standring. Höhe 17 cm; Bauchweite 21 cm; Halsweite 14 cm. (T. 3 : 8)

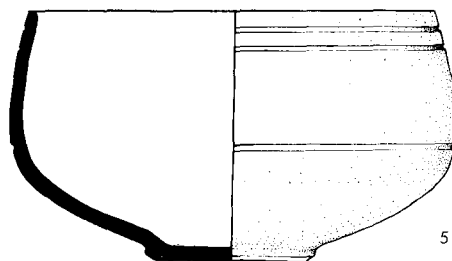
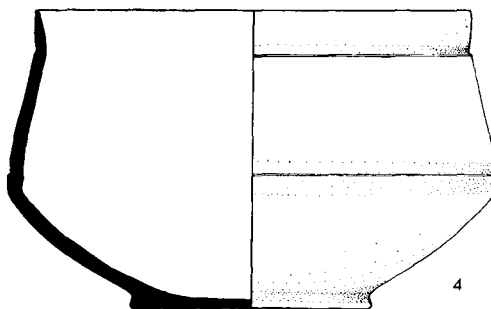
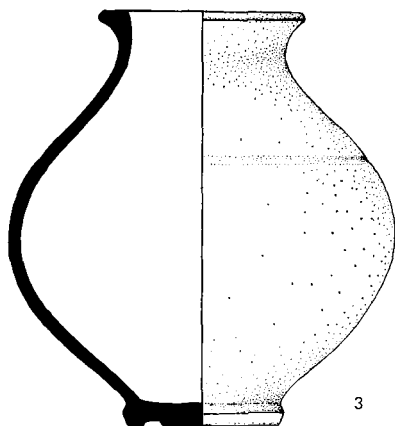
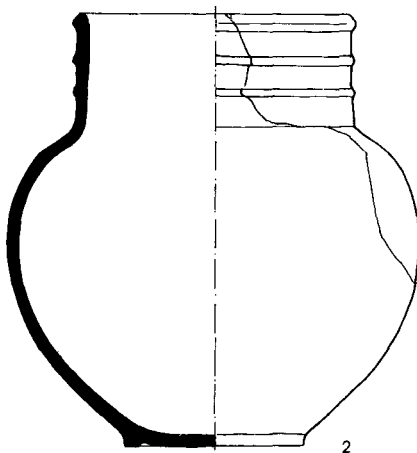
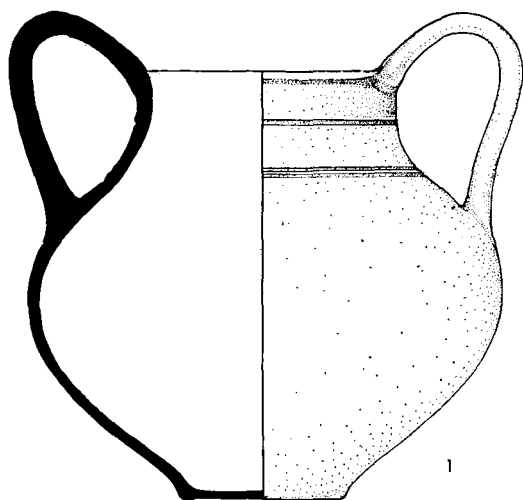
Alle Zylinderhalsurnen aus dem Gebiet der Stadt Zagreb wurden aus feingeschlammter Tonerde an Töpferscheibe gefertigt. Der Exemplar aus Dumovec der grauer bis gelblichroter Farbe ist, stellt eine Ausnahme vor. Die Höhe weicht zwischen 14,7 u. 20 cm ab, die Bauchweite zwischen 14,5 u. 21 cm und die Halsweite zwischen 9 u. 14 cm. Bei allen Exemplaren ist der Rand verstärkt während der Boden platten- oder ringartig ist. Eleganz und Übereinstimmung der Formen sind Beweis der hohen Erzeugnis- und Geschmackstufe der einheimischen Meister.

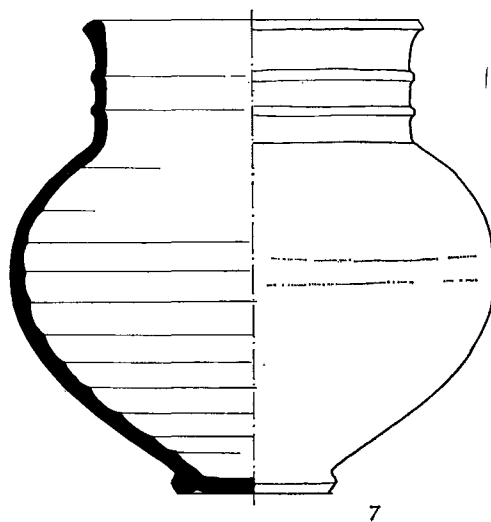
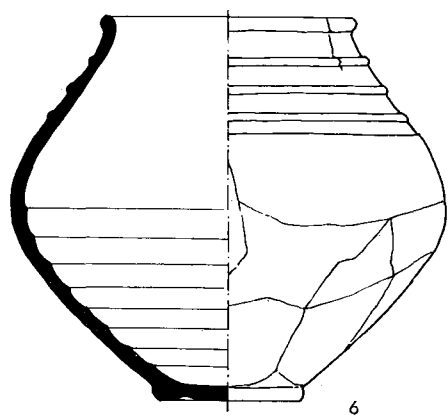
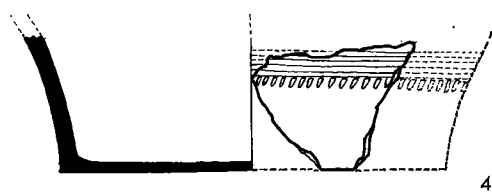
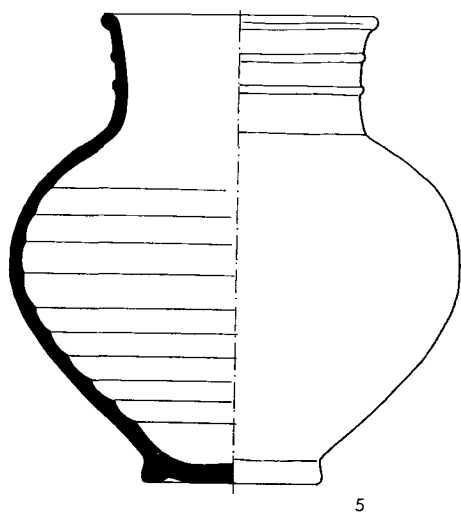
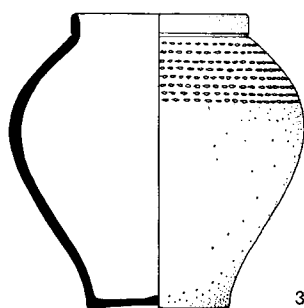
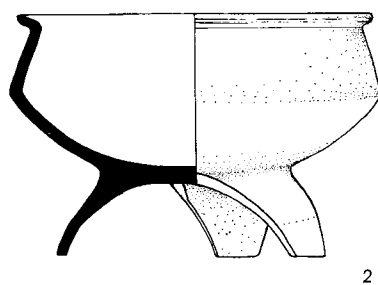
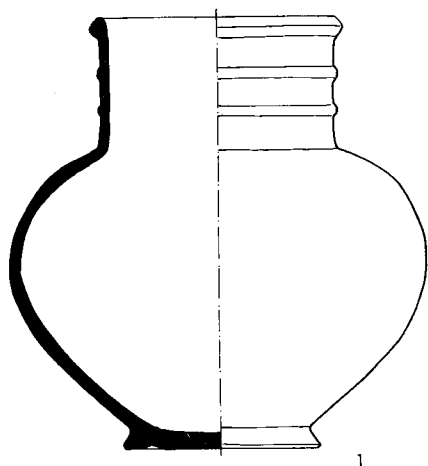
P. Petru der sich mit typologischer Entwicklung der Zylinderhalsurnen befasst hat, hält auf grund der Dichte der Funde und der ausgegrabenen keramischen Öfen dass sich die Erzeugniszentren in Nevioudunum (Drnovo bei Krško) und Celeia (Cili) befanden. Er datiert sie in zwei ersten Jahrhunderte.¹ Schiffbarkeit der Save und gutes Strassennetz in diesem Teil Pannoniens erlauben die Vermutung dass die erwähnten Beispiele aus Nevioudunum geliefert wurden.

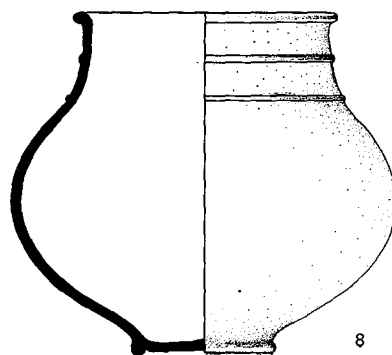
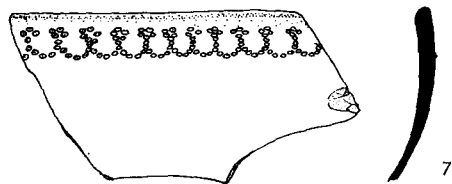
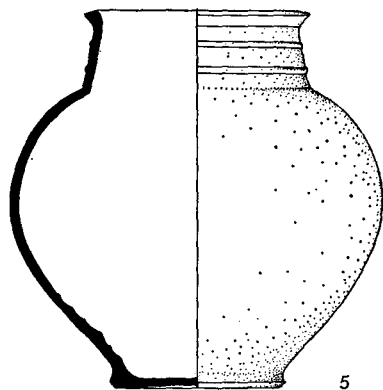
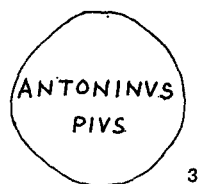
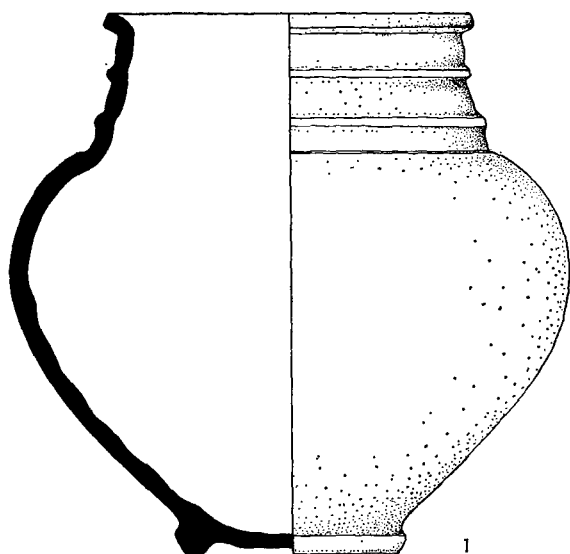
Die älteste Form aus erster Hälfte des I Jhs. ist bikonisches Gefäß grauer Farbe mit drei plastischen Rippen am Halse (Stenjevec, ausser Grabeinheit — T. 1 : 6). Ähnliche Beispiele wurden in Dobova (Gräber A 19, A 26 u. A 37) gefunden¹⁴ und im tiberisch-claudischen Zeitraum datiert, weiter in Pristava bei Trebnje¹⁵ (Grab 3, Flavianische Zeit). Die letzte wurde mit Domitianusmünze gefunden. Um die Mitte des II Jhs. erschienen als Verzierung auf dem Zylinderhalse zwei parallele plastische Rippen. In Stenjevec wurden davon vier Stücke gefunden: Grab 110, 113 u. 127 und ein ausser Grabeinheit (T. 1 : 2, 2 : 1, 5, 7). Ähnlich sind die Beispiele aus Donja Lomnica, Velika Gorica und Dumovec (T. 3 : 1, 5, 8). Hier soll man betonen dass der Hals kegelartig ist, d. h. er wird immer schmaler gegenüber den Rand.

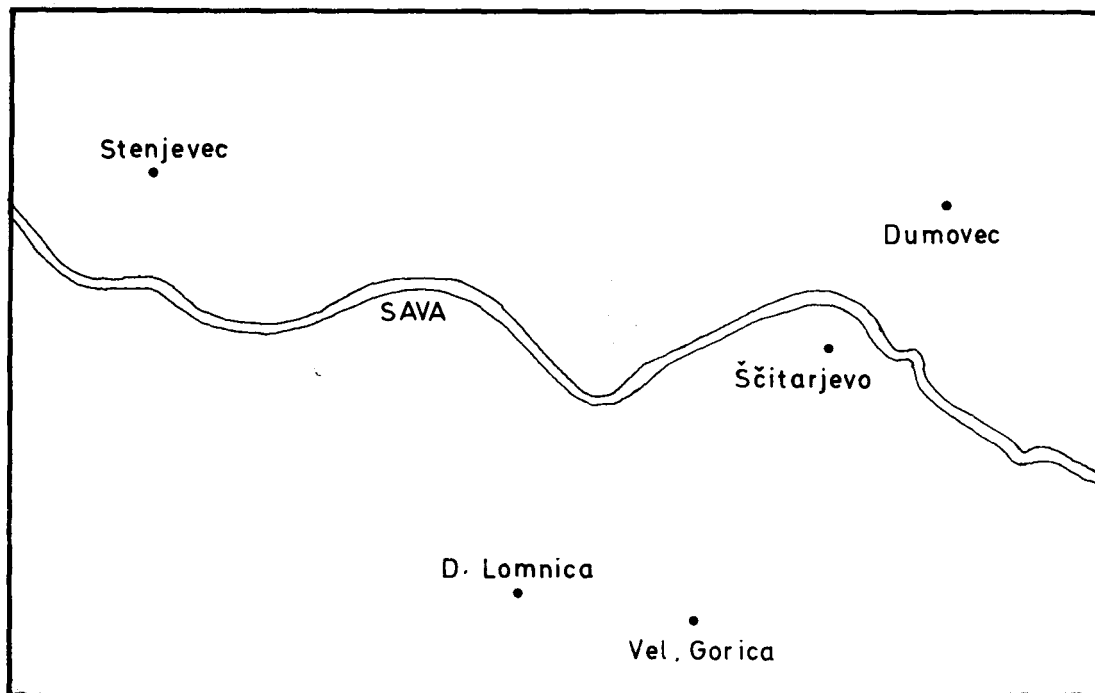
Auf Grund der Analogien und Tatsache dass das Beispiel aus Lomnica mit Hadrianus-, Antoninus Pius- und Faustina Münzen datiert wurde, und dass die Begräbnis innerhalb Nekropole im Stenjevec bis zu Markomanenkriegen dauerte, die erwähnten Beispiele an Zylinderhalsurnen aus Stenjevec, Donja Lomnica, Velika Gorica, Ščitarjevo und Dumovec sollen in die Mitte des II Jhs. datiert werden.

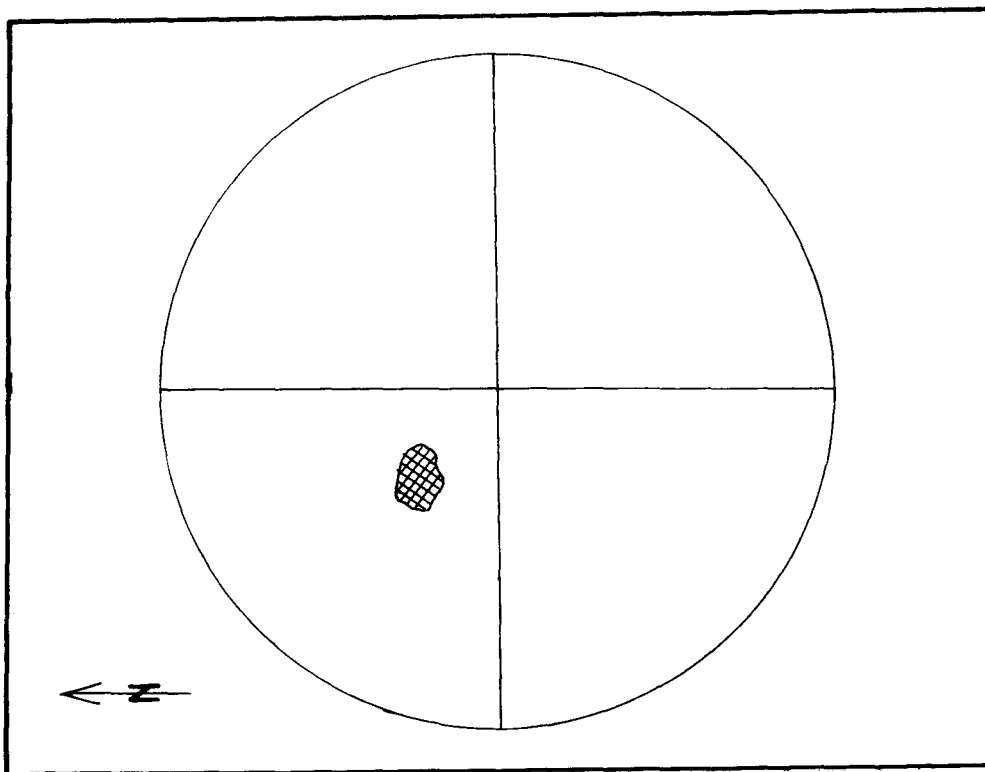

1

2

MARINA ŠARIĆ

Zavod za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

ŽRTVENIK LIBERA I LIBERE U TOPUSKOM

Žrtvena ara s posvetom božanskom paru Liberu i Liberi. Spomenik je prvi te vrste nađen u gornjopanonskom topličkom središtu, u današnjem Topuskom. Konzularni beneficijar, Gaj Katulin Firmo, rodom Italik, podiže žrtvenik italskom božanskom paru Liberu i Liberi, koji s obzirom na brojne spomenike kultova sličnoga karaktera, u ovom slučaju mogu potvrditi pojavu sinkretizma stranih božanstava (Liber — Libera i Silvanus — Diana) sa zatečenim autohtonim božanstvima Vidasusom i Thanom. Spomenik se datira u 2. st. n.e.

U bogatoj spomeničkoj baštini Topuskog nalazi se i nekoliko veoma zanimljivih antičkih spomenika koji su, začudo, ostali u samome mjestu nalaza. Mnogobrojni su naime, vrijedni slični spomenici iz Topuskog zauvijek nestali, uništeni ili razneseni, te je tim važnije značenje ovih, sačuvanih u prostoru u kojem su nastali i bili u funkciji. Među tim spomenicima izdvajamo jedan zavjetni žrtvenik (aru) s natpisom koji obogaćuje naša saznanja o antičkim kultovima u Iliriku, točnije u ondašnjoj provinciji Panoniji.

Spomenik je nađen na južnim obroncima Babićevog brda u Topuskom, kada su vršeni radovi pri proširivanju pogona tvornice željeznih opruga PIM, a danas se nalazi u mjesnom parku, na samom ulazu u Topusko. Iako je žrtvenik godinama izložen na otvorenom prostoru, nije ranije potakao pažnju stručnjaka te su podaci o okolnostima nalaza nažalost veoma oskudni.¹ (Sl. 1 i Tab. I)

Ara je izrađena iz sivog, domaćeg vapnenca, veoma meke i zrnate strukture, te je poput drugih kamenih spomenika s istog područja dosta propala. Većih je dimenzija (visina joj iznosi 1,30 m) i pripada poznatom tipu antičkih žrtvenih spomenika s masivnom, širokom, višeslojno profiliranom bazom, užim, skladno dimenzio-

¹ Topusko je inače arheološki izuzetno plodno područje, i upravo kod ovih radova nađeni su i neki drugi kameni spomenici, vjerojatno također iz rimskog vremena. Međutim kako je tijekom godina nekad bogata muzejska zbirka stjecajem okolnosti selila na različita mjesta, velik dio materijala je

pri tom nestao, a i dokumentacija je nepotpuna i zagubljena. Stoga se na usmenim podacima o nalazu ovog spomenika zahvaljujemo prof. Mariji Abramović iz O. Š. »Vladimir Nazor«, koja je sa đacima te škole nešto od te zbirke sačuvala i pohranila u samoj školi.

niranim trupom i širokim profiliranim kruništem sa žrtvenikom na vrhu. Sve četiri strane trupa obrubljene su dvostrukom profilacijom, a samo na jednoj strani are urezan je natpis. Oostale strane su grubo otklesane i nisu bile obrađene kao natpisna polja.²

Natpis je izveden u lijepoj, pravilnoj kapitali i sastoji se od šest redova koji su natpisno polje u cijelosti ispunili.³ Tekst natpisa je potpuno sačuvan i glasi:

LIBERO ET
LIBERAE
SACR
C CATVLLINVS
⁵ FIRMVS BF COS
V S

Libero et / Liberae / sacr(um). / C(aius) Catullinus / ⁵ Firmus, b(ene)f(iciarius) co(n)-s(ularis). / V(otum) s(olvit).

Žrtvenik je podigao konzularni beneficijar Gaj Katulin Firmo i posvetio ga italском božanskom paru, Liberu i Liberi.

Topuski je žrtvenik još jedan u nizu spomenika koji potvrđuju pojavu i rasprostranjenost kulta ovih prastarih italških božanstava u našim provincijama. Posvete ili zavjeti, kako epigrafski tako i sa prikazima dvaju božanstava, česti su ne samo u ovome dijelu Panonije, već ih kod nas nalazimo u velikom broju i u rimskoj provinciji Dalmaciji, a nekolicina ih je dosada zabilježena i u našem dijelu Mezije. Brojne potvrde ovoga kulta nalazimo u Daciji i Trakiji, te u ostalim balkanskim područjima gdje je kult Bakha-Dioniza omogućio uvjete za nastanak kulta Libera i Libere.⁴ Na tim se spomenicima najčešće javlja Liber sam, veoma rijetko Libera sama, a često se božanski par spominje ili prikazuje zajedno. U Panoniji je od 27 dosada poznatih spomenika koji govore o tom kultu, 11 posvećeno Liberu i Liberi zajedno, što je osjetno više nego u drugim provincijama.⁵ Upravo se u dunavskim provincijama, osobito u zapadnoj Panoniji, Libera često pridružuje svom paredru Liberu, i zajedno s njime štuje među vojnicima rimskih legija.⁶ Već je Domaszewski

² Spomenik je oštećen u donjem lijevom dijelu baze i na rubovima one strane na kojoj se nalazi natpis. Visina žrtvenika je 130 cm, a širina i debljina 74 cm. Natpisno polje visoko je 120 cm, a široko 62 cm.

³ Visina slova je nejednaka u pojedinim redovima: r. 1: 7,5 cm, r. 2: 6,5–7 cm, r. 3: 6 cm, r. 4: 5–5,5 cm, r. 5: 5 cm, r. 6: 4,5 cm. — Distinkcije između riječi nema. — Ligatura se javlja u prvom redu — *et.* i u četvrtom redu, gdje su u obliku izduženog L spojena slova L i I.

⁴ A. Bruhl, *Liber Pater, origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*. Paris 1953., str. 212 i dalje; za Panoniju vidi A. Mocsy, *PWRE Suppl. IX 732*; za Daciju vidi A. Bodor, *Der Liber- und Libera Kult. Ein Beitrag zur Fortdauer der bodenständigen Bevölkerung in römerzeitlichen Dazien, Dacia NS VII/1963.*, str. 211–

241; za Dalmaciju vidi B. Gabričević, *Deus Laetus, VHAD LVI—LIX/1954—57.*, str. 136, M. Zaninović, *Tri antička reljefa sa Hvara, Opuscula archaeologica VI, Zagreb 1966.*, str. 18, K. Patsch, *Novi spomenici iz Županjca, GZM 9/1897.*, str. 232, V. Paškvalin, *Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine, GZM, NS 18/1963.*, str. 137, 142; za Meziju vidi *Inscriptions de la Mésie Supérieure I*, Beograd 1976., str. 52, 53, isto *IV*, Beograd 1979., str. 79, 121.

⁵ A. Bruhl, *sp. dj.* str. 215. i d. U Dalmaciji npr. na otprilike tridesetak natpisa koji govore o kultu Libera i Libere tek dva spominju taj božanski par zajedno. Razlog treba možda tražiti u tome što su tradicije štovanja »dionizijskih« božanstava starije i drukčije nego one u podunavskim krajevima.

⁶ A. Bruhl, *sp. dj.*, str. 216; *CIL III 3267, 3329, 3464, 8485* itd.

iznio pretpostavku da se u većini dedikacija radi o pojavi preslojavanja nekih zatečenih domaćih božanstava božanstvima koja su rimski vojnici štovali u starom zavičaju. Zbog sličnosti u karakteru samoga kulta nije bilo neobično domaća božanstva plodnosti i vegetacije, osobito poljoprivrede i vinogradarstva, poistovjetiti s božanstvima italskoga panteona, kojima su često u vojnim logorima žrtvenici ravnopravno stajali uz one vrhovnih rimskih božanstava.⁷

U istočnom dijelu Panonije taj je kult također zadržao prvotna obilježja veza na uz štovanje božanstava agrarnog karaktera ali nije uvršten među službene rimske kultove. Tu su u rimskoj interpretaciji zadržani elementi bliži dionizijačkom duhu tračkoga boga Bakha, kao zaštitnika vinograda i općenito plodnosti.⁸

Naš je žrtvenik jedini do sada pronađeni spomenik Liberovog kulta u Topuskom. I njega je, kao što je vidljivo iz dedikacije, podigao vojnik iz neke rimske legije koja je boravila u tome kraju. Gaj Katulin Firmo po svemu je sudeći Italik koji je u provinciji obavljao svoju vojničku službu kao konzularni beneficijar. Njegov gentilicij, *Catullinus*,⁹ ovdje se prvi put javlja na jednom spomeniku iz Panonije. Kao gentilicij nije čest niti na antičkim spomenicima iz Italije (CIL V, 6868 *C. Catullinus Carinus*). Nešto se češće javljao kao kognomen (CIL II 2635, CIL VI 1780, CIL V 2409) pa ga u tom obliku nosi i ugledni Rimljanin, *Flavius Aco Catullinus Philomathus*, konzul iz 349. godine.¹⁰ U onomastičkoj shemi dedikanta sa spomenika u Topuskom nedostaje filijacija, te nam to može biti indicij da spomenik okvirno datiramo u 2. stoljeće n.e.

U ovom je dijelu zapadne Panonije boravilo tijekom gotovo tri stoljeća nekoliko rimskih legija koje su zajedno sa svojim različitim manjim jedinicama sačinjavale obrambeni sustav dunavsko-panonskog limesa. Brojni konzularni beneficijari uređivali su kao vojna milicija u važnijim središtima provincije. S obzirom da su vojnici raznih panonskih legija i drugih pomoćnih četa dulje vremena boravili u tome području, s pravom su sudjelovali i u duhovnom životu stanovništva toga kraja. U jednom takvom središtu, poznatom gornjopanonskom lječilištu, koje je ujedno bilo i vojnoadministrativno središte, današnjem Topuskom (*Ad Finnes?*), posebno je bio štovan kult Silvana i Dijane (?). Kao dedikanti brojnih zavjetnih ara posvećenih Silvanovom kultu javljaju se vojnici legija XIV *Geminae*, X *Geminae*, i I *Adiutricis*, mahom Italici, koji se tako približuju kultu iskonskih domaćih božanstava, tradicionalno štovanih u tome starome jasijskom svetištu.¹² Tu

⁷ A.v. Domaszewski, *Die Religion des Römischen Heeres*, *Westdeutsche Zeitschrift* XIV, 1895., str. 54. Do sličnih je zaključaka došao i Patsch prilikom objave nekih Liberovih spomenika u Dalmaciji, vidi Patsch, sp. dj. str. 233.

⁸ Usp. J. Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskoga Narodnoga muzeja u Zagrebu*, *VHAD*, NS IX/1906/7., br. 233; CIL III 12572 — *Liber pater et Libera mater*.

⁹ Ovaj latinski nomen u svom korjenu sadržava etrurski oblik *catu* — koji se upotrebljavao kako za tvorbu nomina tako i za

tvorbu kognomina. Usp. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, *Neue Folge*, Bd V, 5, Berlin 1933., str. 407.

¹⁰ A. E. Samuel, *Greek and Roman Chronology*, München 1972., str. 275.

¹¹ O rasprostranjenosti legija u dunavskim provincijama vidi A. Mocsy u *PWRE*, suppl. IX/1962., str. 615 i d.

¹² Hoffiler — Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938., dalje u tekstu AIJ, br. 508 do 514.

su se od davnine štovala domaća božanstva šumá, vodâ i toplih izvora, s domaćim imenima Vidasus i Thana.¹³

Gaj Katulin Firmo podigao je žrtvenik Liberu i Liberi, očito povezujući sličnosti u značaju Silvanovog i Liberovog kulta. Na brojnim se spomenicima s predstavom Silvana on ikonografski približuje nekim drugim božanstvima iz različitih kulturnih sustava i u različitim interpretacijama, među kojima je za nas najzanimljivija upravo pojava poistovjećivanja s elementima Liberovog kulta.¹⁴ Kao direktnu potvrdu takvog povezivanja dvaju kultova navodimo jedan epigrafski spomenik iz nedaleke Siscije, gdje konzularni beneficijar Aurelije Kvinto podiže zavjetni spomenik *Liberu patri et Silvano Dom(esticu)* (CIL III 3957). Da li se epitet *domesticus* odnosi na neko bliže određenje Silvana kao »kućnog« boga (usp. epitet *silvester*,¹⁵ *vilicus*,¹⁶ *torcle(n)sis*,¹⁷ itd.) ne možemo sigurno tvrditi, ali možemo pretpostaviti da se pod tim nazivom krije i podatak o postojanju nekog starog, izvornog »ilirskog« božanstva u rimskoj interpretaciji. I Liber i Silvan stara su italska božanstva poljâ i plodova i lako je među njima moglo doći do poistovjećivanja, tim više što i jedno i drugo božanstvo imaju i svoj ženski poredar — Liberu, odnosno Dijanu. Često se na našim spomenicima nalaze prikazani ili spominjani Silvan i Dijana zajedno,¹⁸ a kao što smo već spomenuli, naročito se u dunavskim provincijama podižu zavjetni žrtvenici božanskom paru Liberu i Liberi.¹⁹

U tome bi smislu, s obzirom na zanimljivu kulturnu situaciju u Topuskom, ovaj naš spomenik mogao svjedočiti o dvostrukoj rimskoj interpretaciji domaćeg panonskog božanskog para Vidasusa i Thane, jednom u varijanti Silvana i Dijane, a drugi put kao Liber i Libera. Skloni smo dakle pretpostaviti da brojni spomenici Silvanovog kulta u ovom dijelu Panonije ne svjedoče samo o štovanju Silvana ili Libera kao službenog vojničkog božanstva, već i da odražavaju duboko uvriježena starija vjerovanja i tradicije koje su postojale u ovome plodnome topličkome kraju, nekada vjerojatno okružene gustim šumama i bogatim vinogradima. Stoga nije neobično da su nedavno u Topuskom u jednom rimskom grobu nađeni i bogati prilozima izrazite dionizijačke simbolike.²⁰

Naš je beneficijar iz zahvalnosti — možda zbog uspješnog liječenja u toplicama — postavio žrtvenik Liberu i Liberi, potaknut prirodnim ambijentom i duhovnim tradicijama koje su ga nesumnjivo podsjetile na rodni kraj. Na taj je način vrlo lijepo uskladio svoja vlastita vjerovanja, i kao Italika i kao vojnika, s običajima kraja u kojemu je služio vojsku.

¹³ A. Mayer, Die illyrischen Götter Vidasus und Thana, Glotta 31, Göttingen 1951., str. 235 i d.; AIJ 516—518; D. Rendić-Miočević, Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Dalmata, GZM, NS 10/1955., str. 8, 16.

¹⁴ D. Rendić-Miočević, sp. dj., str. 16; usp. CIL IX 3603, CIL XI 6317, CIL XII 3132.

¹⁵ CIL III 3277, 6304, 10035, 10459, 10846, 11004, 11177, 13438 itd.

¹⁶ D. Rendić-Miočević, sp. dj., str. 21.

¹⁷ CIL III 3093

¹⁸ Prikazi Silvana i Dijane brojni su osobito u provinciji Dalmaciji. Kako se Topu-

ska nalazi upravo u graničnom prostoru između Panonije i Dalmacije, vjerojatno je dolazilo do utjecaja istovjetnih ikonografskih predstava u obim provincijama. Usp. D. Rendić-Miočević, sp. dj., str. 28 i d.

¹⁹ A. Bruhl, sp. dj., str. 216.

²⁰ M. Šarić, Rimski grob u Topuskom, VAMZ 3/XII—XIII, Zagreb 1979—1980., str. 125.

²¹ Spomenik je snimio prof. I. Šarić, a crtež izradio K. Rončević na čemu im obojici najljepše zahvaljujemo.

RÉSUMÉ

L'AUTEL DE LIBER ET LIBERA A TOPUSKO

Le riche héritage des monuments à Topusko relève un certain nombre de monuments antiques très intéressants restés, chose étrange, à l'endroit même de découverte. Parmi ces monuments nous distinguons un autel votif dont l'inscription enrichit nos connaissances sur les cultes antiques dans les provinces illyriennes, plus précisément dans la Pannonie antique romaine. Le monument est découvert sur le versant sud de la colline »Babićevo brdo« à Topusko.

Aujourd'hui nous pouvons le trouver dans le parc local, exposé depuis des années en plein air. (Photo no. 1, et tableau no. I).

L'autel est travaillé en calcaire gris du pays (les dimensions: 130 × 74 × 74 cm), a une base massive et large, profilée de plusieurs couches, un tronc moins large aux dimensions proportionnelles et un large couronnement profilé avec la partie supérieure d'autel. L'inscription est conservée entièrement.

Caius Catullinus Firmus, le bénéficiaire consulaire, a fait élever l'autel et l'avait dédié au couple divin italique, à Liber et à sa parèdre Libera.

Les dédicaces ou les vœux prononcés à ces vieux divinités italiques de caractère agraire sont fréquents tant en Pannonie qu'en provinces romaines de Dalmatie et de Mésie Supérieure. Dans les provinces danubiennes, particulièrement en Pannonie de l'Ouest on joint Libera souvent à son parèdre Liber et tous les deux sont honorés ensemble par des légionnaires, ce qui permet de supposer que certains dieux domestiques trouvés sur place furent identifiés par similitudes des divinités honorés dans leur ancien pays natal.

Cet autel lui-aussi, unique monument du culte de Liber découvert jusqu'à présent à Topusko fut élevé par un légionnaire italique qui faisait son service militaire dans une station thermale connue en Pannonie Supérieure, ayant en même temps la fonction du centre militaire et administratif (*Ad Fines?*) de la Pannonie. Dans cette région les cultes de Silvain et Diane furent particulièrement honorés, tandis que les dédicants de nombreux autels votifs à ces divinités furent les soldats des plusieurs légions romaines demeurant en Pannonie de l'Ouest. Comme cette région était depuis des anciens temps l'endroit où l'on honorait des dieux domestiques des forêts, des eaux, des sources thermales ayant les noms indigènes: Vidasus et Thana, iconographiquement proches des dieux Silvain et Diane, c'est-à-dire de Liber et Libera, nous estimons que ce monument de chez nous pourrait témoigner d'une double interprétation romaine du couple divin domestique pannonien des champs et de la fertilité, Vidasus et Thana, une fois vu dans la variante de Silvain et Diane, et une autre fois comme Liber et Libera.

Nous pourrions donc supposer que de nombreux monuments du culte de Silvain trouvés dans cette partie de la Pannonie ne sont pas les témoignages des cultes de Silvain et de Liber honorés comme les divinités légionnaires officiels, mais, plutôt,

qu'ils reflètent de profondes croyances et anciennes traditions existant dans cette région fertile. Dans ce contexte l'autel à Liber et Libera fut élevé par notre bénéficiaire du 2nd siècle de n.e., et de cette manière il a bien concilié ses croyances étant Italique et militaire à la fois, avec des coutumes du pays où il faisait son service militaire.

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu

MRAMORNA STATUA DIJANE IZ SISKA

U obitelji pok. M. Pavletića iz Zagreba čuva se manji mramorni torzo božice Dijane (Artemide), nađen iza prvog svjetskog rata blizu željezničke stanice u Sisku. Riječ je o tipu tzv. Dijane lovkinje koji je ikonografski oblikovan u doba helenizma, a zatim je mnogo puta repliciran u kasnijoj, rimskoj umjetnosti. Od mnogih sličnih prikaza Dijane sisačka se statua razlikuje po realistički prikazanoj lavljoj koži ovijenoj oko božićina struka. Prema stilskim i oblikovanim karakteristikama statua se može datirati oko kraja 1. ili početkom 2. st. n.e., a u Sisciju je importirana, vjerojatno za potrebe nekog svetišta.

U vrlo zanimljivoj i brižno sastavljenoj zbirci pok. M. Pavletića iz Zagreba, među raznolikim arheološkim materijalom koji je prikupljan dugi niz godina s interesom i uz mnogo odricanja, čuva se i manja kolekcija rimske figuralne plastike.¹ Sa stručnog stanovišta značajno je da čitava kolekcija potječe sa sisačkog područja i o njoj se može govoriti kao o jednoj cjelini. Vrijedno je naglasiti da je vlasnik, kad god je bilo moguće, o svakom predmetu vodio skromnu dokumentaciju koja je i nama poslužila kao izvor osnovnih podataka o spomeniku što ćemo ga ovdje obraditi. Dio te kolekcije, keramičku plastiku objelodanio je i interpretirao M. Šeper,² dok sitna brončana figuralna plastika nije do danas objavljena.³ Od kamene figuralne plastike u Pavletićevoj kolekciji nalazi se samo jedan spome-

¹ Najveći dio materijala pok. M. Pavletić je pribavio u toku dugogodišnjeg službovanja u Sisku. Danas je zbirka pohranjena u stanu njegove obitelji u Zagrebu.

² Usp. M. Šeper, Jedan nalaz keramike iz Siska, Arheološki vestnik, V/2, Ljubljana 1954, str. 305—320.

³ Među figuralnom brončanom plastikom najbrojnije su i najzanimljivije kultne statuete. Susretljivošću vlasnika zbirke njih

ćemo obraditi u narednim brojevima Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu, što će, na neki način, biti dopuna Brunšmidovu katalogu brončanih predmeta iz antičke zbirke muzeja, u kojoj su, kako je poznato, najbrojniji upravo spomenici s područja antičke Siscije (usp. J. Brunšmid, Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, VHAD, n.s. sv. XIII, 1913 i 1914, Zagreb 1914, str. 207—269).

nik, manji mramorni torzo Dijane (Artemide). Lik toga božanstva bio je veoma popularan u svim sredinama antičkog svijeta, a kao zaštitnica šuma i lova te gospodarica životinja Dijana se često identificirala i s nekim domaćim, lokalnim božanstvima, pa se o njoj može govoriti i kao o vrlo važnom epihorskom božanstvu. Njezin lik je stoga vrlo česta tema u antičkoj umjetnosti, pa začuđuje da se među sisačkim spomenicima susreće vjerojatno samo u jednoj prilici,⁴ a sasvim su rijetki prikazi toga božanstva i na širem području Gornje Panonije. Može se reći da su spomenici s Dijaninim likom na području naše zemlje u cjelini relativno slabo zastupljeni, ako se izuzmu njezini reljefni prikazi s karakteristikama romaniziranog božanstva epihorskog porijekla (*Thana*). U tome prednjači teritorij Delmata gdje se Dijana vrlo često javlja i u specifičnoj kulturnoj zajednici, kao partner vodećeg ilirskog božanstva Silvana.⁵ No, njezina rijetka pojava na području Gornje Panonije nije jedini motiv koji nas je potakao da ovaj spomenik obradimo zasebno i izvan konteksta brončane figuralne plastike iz Pavletićeve zbirke. Nije, naime, riječ samo o tome da smo u prilici prikazati vrlo rijedak primjerak kamene skulpture s likom toga božanstva. Više od toga motivirani smo činjenicom što je to spomenik koji solidnošću izrade i zavidnim likovno-estetskim kvalitetama obogaćuje fond antičke skulpture iz Siska, a ujedno pridonosi razjašnjavanju nekih još nedovoljno proučenih problema koji se nameću u vezi s razvojem antičkih kultova na području tog istaknutog gornjopanonskog središta. Time se, međutim, ne iscrpljuje značaj što smo ga pripisali toj skulpturi. Iako je u osnovi riječ o jednom od tipološki najčešćih prikaza Dijane koji je i u našim krajevima, uz sasvim rijetke izuzetke,⁶ prihvaćen kao kanon u likovnoj obradi njezina lika, valja upozoriti da neki ikonografski detalji daju toj sisačkoj skulpturi izuzetno obilježje, jer su svojevrsan fenomen za koji nismo našli pravu analogiju među nama poznatim prikazima Dijane. Sve te okolnosti čine ovu sisačku skulpturu izuzetno zanimljivim spomenikom, pa ga je vrijedno detaljnije upoznati.

Prema podacima što ih je nalaznik spomenika saopćio kasnijem vlasniku,⁷ skulptura je nađena neposredno poslije prvog svjetskog rata prilikom kopanja temelja za gradnju obiteljske kuće trgovca Tome Janušića, u blizini željezničke stanice u Sisku. Izrađena je od vrlo kvalitetnog bijelog mramora čije nam porijeklo nije poznato. Skulptura nažalost nije sačuvana čitava, jer na njoj nedostaje glava

⁴ Brunšmid je pretpostavio da se glava ženskog lika, sačuvana na jednom ulomku reljefa iz Siska, vjerojatno odnosi na Artemidu (usp. J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Antikni spomenici, Zagreb 1904—1911*, str. 331, br. 735).

⁵ O rasprostranjenosti Dijaninih prikaza na spomenicima Silvanove kultne zajednice na teritoriju Delmata literatura je dosta opsežna i teško ju je sabrati u jednoj bilješci. Ističemo zbog toga samo raspravu D. Rendića-Miočevića, *Ilirske pretstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Dalmata*, GZM, n.s. sv. X, Sarajevo 1955, u ko-

joj se na sintetski način obrađuje problem epihorskih kultova na tom području.

⁶ Usp. ulomak statue tzv. Efeške Artemide iz Arheološkog muzeja u Splitu, koji je objavio M. Abramić (*Antike Kopien griechischer Skulpturen in Dalmatien, Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte, Band I, Festschrift für Rudolf Egger, Klagenfurt 1952*, str. 315—317).

⁷ Koristim priliku da se iskreno zahvalim obitelji Pavletić na spremnosti da mi povjere obradu ove skulpture. Posebnu zahvalnost dugujem pok. M. Pavletiću, tvorcu čitave zbirke, koji me je, također, obavijestio o okolnostima i mjestu nalaza Dijanine statue.

s dijelom vrata, obje ruke, dijelovi nogu od koljena naniže i vjerojatno baza uz koju je stojeća figura božice morala biti fiksirana. Gotovo je sigurno da nedostaju neki od karakterističnih atributa (luk, pas, košuta?) za koje se, sudeći po brojnim analogijama, može pretpostaviti da ih je božica posjedovala. Visina torza ili, da budemo precizniji, visina sačuvanog dijela statue iznosi oko 26 cm, računajući raspon od linije loma na vratu do linije loma na desnoj nozi. U predjelu struka širina iznosi samo oko 5,5 cm, a pri dnu zalepršanog kratkog hitona oko 11 cm. Po dimenzijama sačuvanog dijela torza može se pretpostaviti da je visina čitave statue, uključujući i dijelove koji sada nedostaju, iznosila približno 35 cm. Takav omjer dimenzija stvara donekle privid izduženosti figure, ali treba imati na umu da je ta relativna izduženost bila dobrim dijelom kompenzirana rukama koje sada nedostaju, a svakako su cijeloj kompoziciji davale drukčiji ton, osiguravajući približnu usklađenost proporcija. Treba, međutim, računati i s tim da je kipar svijesno težio za elegancijom Dijanina lika, jer takav koncept vrlo dobro odgovara predodžbi o Dijani kao žustroj lovkini, uvijek spremnoj da odapne strijelu prema progonjenoj divljači. Takvoj njezinoj specifikaciji primjerena je i odjeća koju ima na sebi. Odjevena je, naime, u praktični kratki dorski hiton (tuniku), bez rukava i sa širokim otvorom pod pazuhom, kako bi ruke bile što slobodnije za obavljanje predviđenih zadataka. Iz istih razloga haljina na prednjoj strani nije zatvorena sve do vrata, već je krojena s dubokim izrezom u obliku slova »V«. Paralelno s linijama tog izreza prislonjeno je remenje kojim je pričvršćen tobolac na leđima. Gornji dio hitona profiliran je razmjerno gustim i dosta plitkim naborima koji više dolaze do izražaja na leđnoj strani i pod pazuhom. Nabori su prilagođeni tjelesnoj građi i oko struka ovijenoj lavljoj koži, pa su sukladno tome oblikovani kosim ili vertikalnim rebrima i žljebovima. Sprijeda, na plastično oblikovanim grudima, nabori gotovo nestaju zategnuti nabrekli volumenom dojki. Taj gornji dio hitona mnogo je uži od donjeg dijela, te je usprkos plitkim naborima došla do izražaja anatomska građa Dijanina tijela. Spomenuli smo da je oko hitona, u predjelu struka, ovijen debeo sloj lavlje kože. Na neki način oderana koža zvijeri, osim što prekriva veći dio haljine, dijeli hiton na dva dijela, dva sasvim različito tretirana pojasa. Za razliku od većine sličnih interpretacija Dijanine lovačke odjeće, donji dio hitona prelazi preko koljena i lepezasto se širi prema donjem rubu haljine. Prirodan pad materijala od kojega je haljina satkana narušen je pokretom božičina tijela. Draperija više nije gusto naborana, već se u nepravilnom ritmu smjenjuju duboki nabori s ravnim plohamama. Rebra i žljebovi što oblikuju te nabore formiraju se oko ruba pritegnute lavlje kože i zatim se u raznim smjerovima, poneseni povjetarcem što ga uzrokuje nagli pokret tijela, razilaze u smjeru donjeg ruba haljine. Zbog siline pokreta uskomješao se i taj donji rub hitona koji je oblikovan nepravilnom valovitom linijom. Isti trenutni napor uzrokovan trzajem Dijanina tijela u trenutku kada ona, kako pretpostavljamo, desnicom vadi strijelu iz svoga tobolca, očituje se i u nabrekli volumenu nogu. U tome prednjači lijeva noga koja se vrlo plastično i sa svim anatomske detaljima ocrta pod transparentnom strukturom tkanine. Značajno je da je sa svih strana skulptura tretirana jednako brižno i s istom akribijom i studioznošću, o čemu će kasnije još biti riječi. To je nesumnjivo dokaz razmjerno visoke likovne kvalitete ove sisačke skulpture.

Ranije smo već naglasili da je kratki hiton karakteristična odjeća Dijane (Artemide) u ulozi lovkinja. Stoga nije rijedak slučaj da se tim naoko sporednim detaljem ponekad rješavaju problemi vezani uz atribuciju nekih teže oštećenih spomenika, na kojima se nisu sačuvali drugi tipični Dijanini atributi. Dijanin kratki hiton gotovo je uvijek jednom, ili češće dva puta, pod prsima i oko bokova, potpisan remenom ili uskim pojasom tkanine. Vrlo često gornji remen fiksirao je i ogrtač kojim je Dijana ponekad bila zaogrnut, a koji bi joj, da nije nečim pričvršćen, smetao pri kretanju.⁸ Sisačka Dijana ne posjeduje takav ogrtač, a »potpasivanje« hitona, umjesto remenom, izvršeno je široko prostrtom jako stegnutom lavljom kožom, ovijenom nekoliko puta oko struka. Rubovi te kože na neki način preuzimaju funkciju remena, pa je vizualni i funkcionalni učinak sličan učinku »klasičnog« načina potpasivanja. Pri površinskoj modelaciji kože vodilo se računa o građi Dijanina tijela, pa se, na primjer, koža uzdiže penjući se prema grudima i spuštajući se jednim dijelom niz bokove. Obli volumeni trbušnih mišića i kukova jasno se profiliraju pod glatkom teksturom pritegnute kože, a na koži se također raspoznaju i neki karakteristični detalji lavljeg tijela. Na prednjoj strani, u osi lijeve Dijanine noge, ovijena koža završava prednjim dijelom lavljeg tijela. U prvom planu ističe se reljefno oblikovana lavlja glava, prikazana u profilu, s njuškom okrenutom udesno i prislonjenom uz Dijanin trbuh. Na njuški se raspoznaju lijevo oko i usta, a osobito je markantna velika gusta kovrčava griva koja seže gotovo do gornjeg ruba kože. Do koje je mjere kipar vodio računa o svakom detalju svjedoči remen ovijen preko kože oko struka, kojemu je namijenjena dvostruka uloga. S jedne strane on priteže kožu da se ne rastvori i tako sklizne niz tijelo, dok s druge strane, budući da priteže i najviše dijelove grive, remen očito ima i zadatak da drži pramenove grive uspravnim i urednim. Sličan smisao za obradu detalja kipar je pokazao prateći taj isti remen na leđima božice, provlačeći ga ispod tobolca koji visi obješen o desno rame. Ništa, prema tome, nije prikazano površno ili prepušteno slučaju, već je sve unaprijed isplanirano. Takav pristup obradi ove skulpture legitimira autora ove statue kao sposobnog i školovanog kipara koji je u potpunosti ovladao tajnama svog zanata. Osim lavlje glave reljefno su oblikovane i dvije lavlje šape. Na leđnoj strani, u osi lijeve Dijanine noge, proviruje ispod ovijene kože završetak jedne od stražnjih šapa predložen s tri kratka okomita rebra. Ta šapa nema organsku vezu sa zadebljanim rubom vanjskog navoja kože, pa i to može poslužiti kao indicija da je koža više puta ovijena oko tijela. S prednje strane, ispod lavlje glave, u plitkom reljefu ocrta se vrat i istureni grudni koš onemoćale zvijeri, a zatim i prednja lijeva šapa koja slobodno visi prislonjena uz nabrekle mišiće butina Dijanine lijeve noge. Realizam kao sredstvo likovnog izražavanja prisutan je u oblikovanju svakog i najmanjeg detalja ovog izuzetno zanimljivog i u ikonografskom pogledu neobičnog Dijaninog atributa.

Noge, odnosno sačuvani ostaci Dijaninih nogu dosta su razmaknuti, a lijeva noga je uz to još i neznatno iskoračila naprijed. Desna noga nešto je duža od lijeve pa je na njoj još ostao sačuvan trag proširenog ruba čizme. Na osnovi tog skro-

⁸ Usp., na primjer, manju mramornu statu Dijane iz Saint-Georges de Montagne u Francuskoj (É. Espérandieu, Recueil général

des bas-reliefs de la Gaule romaine II, Paris 1908, str. 221, br. 1243).

mnog ostatka njezine obuće može se zaključiti da je Dijana (Artemida) imala na nogama visoke lovačke čizme (endromides), koje su je štatile od povreda dok je loveći tragala za životinjama. Detalj ruba čizme površinski je, na žalost, dosta oštećen, pa je možda i to razlog što se dobiva utisak da je u ovoj prilici izostala fina završna glazura i preciznost u profiliranju detalja koje smo stalno naglašavali opisujući ovaj spomenik.

Od Dijanine glave nije se sačuvao ni najmanji trag. Ruke također nedostaju, a odlomljene su sasvim blizu pazuha i ramena. Njihovi skromni ostaci pružaju ipak neke elemente koji mogu biti osnova za moguću rekonstrukciju tog dijela spomenika. U tom pogledu indikativna je perforacija vidljiva u presjeku sačuvanog dijela desne ruke, a koja jasno skreće pažnju na činjenicu da je nestali dio ekstremiteta bio pomoću metalne šipke spojen s monolitnim dijelom statue. To praktično znači da je ruka obavljala neku složenu operaciju, koja se nije mogla funkcionalno riješiti u sklopu bloka od kojega je isklesan preostali dio statute. Na osnovi čitavog niza analognih prikaza Dijane može se zaključiti da je ta ruka bila usmjerena prema tobolcu koji visi privezan o desno rame, ili da budemo precizniji, za očekivati je da je ruka bila ravno ispružena do lakta, a zatim pod velikim kutom svinuta i pružena u pravcu strijelica koje vire iz otvora na tobolcu. Takav ikonografski koncept vrlo je karakterističan za tip Dijane lovkinje, i uz rijetke izuzetke redovito se susreće na spomenicima koji Dijanu prikazuju u sceni lova. U presjeku lijeve ruke nije se sačuvao trag slične perforacije, pa nema sumnje da je čitava ruka ili — što nam se čini vjerojatnijim — samo gornji dio ruke od ramena do lakta, bio organski vezan uz sačuvani dio torza. Time smo na neki način već odredili položaj te ruke, koja je, po našem mišljenju, bila do lakta spuštena paralelno s linijom tijela, a u laktu vjerojatno blago savinuta. Budući da u sličnim situacijama Dijana većinom drži u lijevoj ruci luk, nema razloga da taj isti koncept ne pretpostavimo i za našu sisačku Dijanu.

Na leđima božice ističe se dugački tobolac prepun strijela koji je Artemida (Dijana) odmah po rođenju zatražila od svog oca Zeusa, zajedno s drugim lovačkim rekvizitima, lukom i prikladnim lovačkim odijelom.⁹ Tobolac je čitavim volumenom oblikovan kao zasebno tijelo prislonjeno uz božičina leđa. Cijevastog je oblika s proširenjem uz otvor i pri dnu, dok mu je površina valovito strukturirana, kako bi se što vjernije odrazila savitljivost i mekoća materijala (koža) od kojega je u naravi bio načinjen. Iz otvora na tobolcu proviruje snop strijelica, koje, međutim, nisu precizno profilirane. Poput većine sličnih kompozicija tobolac se i ovom prilikom nalazi obješen o desno Dijanino rame odakle se dijagonalno spušta prema struku u osi suprotnog, lijevog ramena. Tako položen, s otvorom iskrenutim udesno, omogućavao je bržu i jednostavniju manipulaciju kod vađenja strijelica, a uz to je manje smetao božici pri hodu. Uz tijelo je privezan plastično profiliranim remenjem koje je prekriženo na prsima i privezano u čvor ili zakačeno kopčom među grudima.¹⁰ Jedan krak remena do leđa stiže prebačen preko desnog ramena, gdje je

⁹ Vidi Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* II, Paris 1892, str. 143, s.v. Diana.

¹⁰ U jednostavnom ovalnom ispupčenju ne može se razabrati da li je riječ o običnom čvoru ili kopči kroz koju je provučeno remenje.

najprije provučen ispod proširenog otvora na tobolcu, a potom pored njega, uzdužno, spušten približno do polovice njegove dužine. Otuda se oblim obodom tobolca prebacuje na suprotnu stranu te nastavlja put ispod lijevog pazuha i lijeve dojke do čvorišta (kopče) na grudima. Drugi krak remena može se pratiti samo od čvorišta do lijevog ramena, gdje mu se trag gubi među naborima što se oblikuju prirodnom padom tkanine na božičnim leđima. Pedantnost u zapažanju svakog detalja, harmoničnost proporcija i ritmička usklađenost karakteriziraju obradu toga dijela statue, što je nesumnjivo posljedica prostudirane kompozicije koja ne ostavlja prostor slučajju i improvizaciji.

Od atributa koji su tipični za tip Dijane lovkinje na sisačkoj statui sačuvan je samo tobolac sa strijelama i, dakako, odijelo i čizme koji su karakteristični lovački rekviziti. Uz to smo pretpostavili još i luk koji je vrlo vjerojatno Dijana držala u spuštenuj lijevoj ruci. U takvoj ikonografskoj shemi uz Dijanu se često prikazuju životinje kojima je bila osobito privržena, najčešće pas kao njezin vjerni pratilac u lovu,¹¹ a u nešto manjoj mjeri košuta ili jelen koji su bili česta meta njezinih ubojitih strijela.¹² Osim u scenama lova, iste životinje običavaju se susretati i u još nekim situacijama u kojima se Dijana prikazuje u akciji. Riječ je najčešće o temama uzetim iz grčke mitologije među kojima se ističe prikaz Artemidine (Dijanine) borbe s gigantima.¹³ Da li je do nogu sisačke statue bila prikazana neka od spomenutih životinja, ili možda neki drugi predstavnik životinjskog svijeta koji se mogao sadržajno i ikonografski uklopiti u takvu temu, na primjer lav, pantera ili ris, pitanje je na koje je nemoguće dati odgovor, budući da baza spomenika nije sačuvana.

Kako smo već više puta naglasili, statua Dijane iz Siska izraziti je primjer tipa tzv. Dijane (Artemide) lovkinje.¹⁴ Među brojnim Dijaninim atribucijama svakako je najraširenija upravo ona koja Dijanu karakterizira kao božicu lova i zaštitnicu životinja, planina i šuma. U grčkom svijetu takva specifikacija Artemidina kulta bila je neobično popularna, a tome u prilog govore brojna svetišta podignuta u Artemidinu čast, u kojima se ona štuje s nizom epiteta što aludiraju na njezin lovački karakter i patronatski odnos prema životinjama.¹⁵ Shodno tome sasvim je logično što je lik Artemide lovkinje najbrojnije zastupljen u svim vidovima umjetničkog izražavanja. U literaturi i u likovnoj umjetnosti osmišljen je prikladan ikonografski koncept, koji, međutim, nije uvijek i posvuda bio jednak. To se najbolje primjećuje u izboru atributa koji nisu u svakoj prilici »klasični« lovački rekviziti, već mogu biti preuzeti iz ikonografskog arsenala drugih Artemidinih atribucija.¹⁶ U nekim slučajevima taj koncept je uvjetovan osobitostima pojedinih regija,¹⁷ ali je u još većoj

¹¹ Usp. Daremberg-Saglio, sp. djelo, str. 144.

¹² Isti, sp. djelo, str. 142—143.

¹³ Usp. W. H. Roscher, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* I, 1, st. 608, s.v. Artemis.

¹⁴ U označavanju takvog tipa Dijane (Artemide) koristili smo se terminom kojim je ona označena u Rječniku Daremberg-Saglio-a (*Artémis chasseresse*).

¹⁵ Većinom su to epiteta koji Artemidu karakteriziraju kao zaštitnicu, odnosno lov-

kinju na jelene. U literaturi se vrlo često njezinom imenu pridodaju i epiteta koji ističu vrstu oružja kojom se služila u lovu. (usp. Daremberg-Saglio, str. 142—143).

¹⁶ Vidi Daremberg-Saglio, str. 142 i d. Kao Dijanini atributi susreću se također koplja, zatim baklje, mjesec i dr.

¹⁷ U nekim sredinama Artemida se ponekad javlja s osobinama karakterističnim za neka orientalna božanstva, pa se, na primjer, prikazuje s lavovima, grifonima i sl. Usp. Daremberg-Saglio, str. 143.

Sl. 1

mjeri on definiran postupnom likovnom preobrazbom Artemidina lika, koji će u helenizmu, djelovanjem velikih kipara toga doba, Skopasa, Praksitela, Timoteja i osobito Leoharesa, poprimiti konačne, kanonske forme.¹⁸ U umjetnosti rimskog doba Dijana se potpuno identificira s grčkom Artemidom s kojom je i oficijelno bila izjednačena u kultu.¹⁹ Asimiliranjem autohtonih obilježja Dijanina kulta i ikonografije, na način koji podsjeća na heleniziranje nekih Artemidi srodnih azijskih božanstava,²⁰ prihvaćeni su i grčki (helenistički) ikonografski obrasci u interpretaciji njezina lika. Istim duhom prožeti su i likovni prikazi Dijane iz naših krajeva, neovisno o njihovom porijeklu ili vrsti spomenika. U jednakoj mjeri to se odnosi na brojne i po likovno-estetskim dometima skromne reljefne kompozicije s naglašenim epihorskim karakteristikama,²¹ kao i na ne tako brojne primjerke kamene ili brončane plastike koji pripadaju službenom rimskom kultu, a dosežu više kriterije umjetničkog izražavanja. Statua Dijane iz Siska nije u tome izuzetak, jer je i ona rađena prema helenističkom predlošku koji je u rimskoj umjetnosti, bez sumnje, najčešće repliciran. Lik Artemide nije, naime, bio inspirativan istaknutim kiparima klasičnog doba. Tek su helenistički kipari afirmirali Artemidin lik, stvorivši svojevrsni arhetip koji, međutim, nije od samog početka imao sve karakteristike tipične Artemidine ikonografije. U tom pogledu su indikativne statue što ih je Praksitel izradio za neka Artemidina svetišta, na primjer statua Brauronske Artemide rađena za hram na atenskoj Akropoli²² ili druga statua koju je Praksitel izradio za svetište u Megari.²³ U oba slučaja Artemida je prikazana u haljini (peplos ili hiton) koja seže do stopala, što inače nije karakteristično za Artemidinu ikonografiju kad je u pitanju tip koji božicu prikazuje u pokretu.²⁴

Tip sisačke Dijane koncipiran je, kako rekosmo, prema helenističkom kanonu koji je likovno uobličen u skladu s Artemidinim pridjevkom Ἄγροτέρα (koja lovi plijen) što je zabilježen još u homerskim pjesmama.²⁵ Smatra se da je pravi prototip Dijane lovkinja (Agrotera), u ikonografiji koja je kasnije u rimskoj umjetnosti bezbroj puta replicirana, poznata skulptura tzv. Versajske Dijane (Dijana iz Versaillesa) koja se danas čuva u Louvru, a izvorno je, čini se, pristajala uz isto tako poznatu statuu Apolona Belvederskog koja se danas čuva u Vatikanu.²⁶ Obje skulpture rađene su prema originalima koji se na osnovi komparativne stilske analize pripisuju Leoharesu, jednom iz plejade značajnih helenističkih skulptora, čija se aktivnost veže uz drugu polovicu 4. st. pr. n. e.²⁷ Zna se na primjer da je upravo

¹⁸ Isti, sp. djelo, str. 156.

¹⁹ Isti, sp. mjesto. Dijana je službeno postovječena s grčkom Artemidom na velikom lektisterniju 399. god. pr. n.e.

²⁰ Tipičan je primjer tzv. Perzijska Artemida koja se obično prikazuje s krilima i u društvu lavova, a isto se može reći i za neka druga božanstva štovana u Maloj Aziji pod imenom Artemide. Opširnije o tome vidi Daremberg-Saglio, sp. djelo, str. 152—154.

²¹ Usp. bilješku 5.

²² Usp. M. Bieber, *The sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1955., str. 21. Kopijom Artemide Brauronske smatra se

njezina statua iz Gabija koja se danas čuva u Louvru.

²³ Među odjevenim figurama prikaz Artemidina lika je Praksitelu bila osobito privlačna tema. Tip Megarske Artemide mnogo je puta kopiran, a najbolja sačuvana kopija je tzv. Drezdenska Artemida. Vidi također kod M. Bieber, sp. mjesto.

²⁴ Usp. Daremberg-Saglio, sp. djelo, str. 146.

²⁵ Isti, sp. djelo, str. 142.

²⁶ Usp. M. Bieber, sp. djelo, str. 63.

²⁷ Isti, sp. mjesto. Vidi također S. Perowne, *Roman mythology*, Verona 1969, str. 60.

tom kiparu Filip II, nakon Heronejske bitke, povjerio izradu hriselefantinskih statua članova svoje obitelji za Filipeion u Olimpiji, a također je poznato da je na nekim projektima radio zajedno sa Skopasom.²⁸ Sve svoje likove, pa tako i Versajsku Dijanu, Leohares je oblikovao kao vitke i visoke figure, u vehementnom pokretu i nabijene dramatskom napetošću. U stanovitoj mjeri i sisačka Dijana prožeta je istom stilskom slojevitosti. Versajska Dijana prikazana je s tobovcem obješenim o desno rame iz kojega upravo pokušava desnom rukom doseći strijelu, dok je u lijevoj spuštenoj ruci vjerojatno bio prikazan luk. Glavu je okrenula udesno (prema Apolonu), a težina tijela je na lijevoj, iskoračenoj nozi. Uz nju je, čini se, nekoć bio prikazan pas.²⁹ Odjevena je u kratku dvostruko potpasanu haljinu bez rukava, uznemirenu naglim pokretom tijela, a oko struka ovijen je čvrsto stegnuti haljetak u obliku šala. Zanimljivo je upozoriti na činjenicu da ponekad replike ovog tipa umjesto haljetka imaju oko struka ovijenu nebridu,³⁰ koja je na Dijaninoj statui iz Siska substituirana lavljom kožom. Također je zanimljivo napomenuti da ni na jednoj od brojnih replika Versajske Dijane nije, koliko je nama poznato, prikazana lavlja koža koja umjesto remena potpasuje božičinu kratku haljinu.³¹ To, međutim, ne mora značiti da o tom detalju treba razmišljati kao o nekom Dijani neprimjerenom ikonografskom znaku. Lav je, naime, često prikazivan u ranijoj ikonografiji Artemide,³² pa nije neobično što je autor sisačke skulpture umjesto za jelenjom kožom, nebridom, posegao za kožom lava kojom je na upečatljiv način još izravnije profilirao Dijanin lovački karakter. Premda je, uzevši u cjelinu, statua naše sisačke Dijane nedvojbeno u punoj mjeri nadahnuta Leoharesovim ikonografskim predloškom, odnosno njegovim brojnim replikama koje su nastale u kasnije helenističko i rimsko doba,³³ kipar je ukomponiravši motiv lavlje kože u Dijaninu odjeću osvježio stereotipnu ikonografsku shemu novim sadržajem koji naglašava maštovitost i dosjetljivost autora i njegov kreativni odnos prema interpretaciji Dijanina lika.

Prema stilskim karakteristikama, na koje smo djelomično već upozorili, kao i prema načinu oblikovanja, statua Dijane iz Siska može se, po našem mišljenju, datirati oko kraja 1. ili početkom 2. st. n. e. To je vrijeme slabljenja klasicističkih tendencija u rimskoj umjetnosti i postepene afirmacije helenističkog likovnog senzibi-

²⁸ M. Bieber, *op. cit.*, str. 62.

²⁹ Jelen koji se nalazi do niezinih nogu je, prema navodima M. Bieber (*usp. op. cit.*, str. 63) samo recentna substitucija kojom je nadomještena izvorna figura psa.

³⁰ *Usp. S. Reinach. Répertoire de la statuaire grecque et romaine I, Paris 1920, str. 302. br. 1218 C.*

³¹ Na jednoj statui iz Madrida Dijana je prikazana s kožom neke životinje prebačenom preko desnog ramena i provučenom ispod remena koji je ovijen oko božičina struka. Glava životinje prikazana je en face po sredini Dijanina trbuha, a po crtežu bi se moglo pretpostaviti da je možda riječ o glavi lavice. U svakom slučaju koža je tu prvenstveno u funkciji ogrtača, što, međutim, nije slučaj s kožom ovijenom oko struka na sisačkoj statui.

³² O tome je djelomično već bilo riječi (*usp. naše bilješke 17 i 20*). U vezi s tim zanimljivo je upozoriti da je na jednoj grčkoj vazi Artemida prikazana s lavljom kožom ovijenom oko tijela, dok je glava zvijeri poput nekog šljema navučena na božičinu glavu (*vidi Daremberg Saglio, op. cit.*, str. 143, sl. 2373).

³³ Zbog velikog broja statua s istim ikonografskim i tipološkim karakteristikama teško je izdvojiti sve Dijanine prikaze analogne sisačkoj skulpturi. Ističemo, međutim, jednu brončanu statuetu iz Carnuntuma (*usp. E. Swoboda, Carnuntum, Römische Forschungen in Niederösterreich I, Graz—Köln 1958, T XVI, sl. 2*), najviše zbog činjenice što je nađena, kao i sisačka Dijana, na teritoriju Gornje Panonije.

liteta. Taj senzibilitet je vrlo jasno naznačen na sisačkoj skulpturi i na njega smo također dovoljno upozorili. On se, osim u ikonografiji, manifestira i u oblikovnom postupku, na primjer u prirodnoj plastičnosti draperije i suprotstavljanju dubokih rebrastih nabora zategnutim plohama tkanine. Nadalje, karakteristično je i transparentno ocrtavanje obrisa tijela ispod draperije, zatim briga za oblikovanje detalja, pa jednaki tretman prednje, stražnje i bočnih strana skulpture, te iznad svega izražajnost koja dolazi do izražaja u naglašenom pokretu figure. Oblikovna svojstva sisačke skulpture — preciznost u zapažanju detalja, skladne proporcije, te osobito suptilna površinska obrada na većem dijelu spomenika — pokazuju da je u modelaciji ove statue dostignuta visoka razina skulptorskog postupka. Po svemu sudeći riječ je o importiranom spomeniku koji je, vjerojatno, trebao poslužiti potrebama nekog sisačkog svetišta.

OPIS SLIKE I TABLI
DESCRIPTION DE FIGURE ET DES PLANCHES

Slika 1
Figure 1

Mramorna statua Dijane iz Siska.
Statue en marbre de Diane de Sisak.

Tabla 1
Planche 1

Mramorna statua Dijane iz Siska.
Statue en marbre de Diane de Sisak.

1. Prednja strana — Côté face
2. Stražnja strana — Côté dos
3. Desni profil — Profil droit
4. Lijevi profil — Profil gauche

Tabla 2
Planche 2

Mramorna statua Dijane iz Siska.
Statue en marbre de Diane de Sisak.

1. Lijevi poluprofil — Demi-profil gauche
2. Desni poluprofil — Demi-profil droit

RESUMÉ

STATUE EN MARBRE DE DIANE DE SISAK

Dans la riche collection du matériel archéologique appartenant à la famille de feu M. Pavletić de Zagreb, une petite collection de la plastique figurative romaine de Sisak (antique *Siscia*), est conservée. A côté de la petite plastique en bronze et de la céramoplastique, cette collection renferme encore un torse en marbre de petites dimensions représentant Diane (Artémis). Les représentations figuratives de cette divinité extraordinairement populaire dans le monde antique sont proportionnellement rares, non seulement dans la région de Sisak, mais aussi dans la vaste région de la Pannonie Supérieure (*Pannonia Superior*). A ce point de vue, la statue de Diane apporte un peu plus de lumière aux courants du développement des cultes antiques dans ce remarquable centre antique de la Pannonie Supérieure, insuffisamment étudiés, et enrichit qualitativement en même temps le riche fonds de la plastique antique de Sisak.

Cette statue a été découverte à proximité de la gare ferroviaire à Sisak, après la première guerre mondiale. Elle n'a pas été conservée tout entière puisqu'il lui manque la tête et une partie du cou, les deux bras, des parties de jambes à partir des genoux vers le bas et le socle où était fixée la figure redressée de la divinité. Il faut également supposer qu'il manque certains de ses attributs caractéristiques, en premier lieu son arc, et peut-être un chien ou une biche. La hauteur de la partie conservée de la statue est d'environ 26 cm., et sa largeur varie entre 5 cm, 5 jusqu'à 11 cm. La déesse est vêtue du pratique chiton dorique (tunique) court, sans manches et largement échancré sous les aisselles. Sur le devant, le vêtement a un profond décolleté en pointe. Le haut du chiton est profilé de plis assez serrés et peu profonds, qui épousent la forme du corps; la partie inférieure est évasée en forme d'éventail s'élargissant vers le bas, et est tissée de plis espacés mais profonds allant dans différents sens, agités par les mouvements du corps de la déesse. Au lieu de ceinture ou de foulard (corselet), le chiton est serré à la taille par une large peau de lion déployée enroulée plusieurs fois autour de la taille de la déesse. On y reconnaît les détails caractéristiques du corps du lion; la tête sculptée en relief avec son épaisse crinière est représentée de profil sur la face avant, et deux pattes dont une dépasse sous la peau enroulée, dans le dos, tandis que l'autre — la patte avant gauche — s'appuie de toute sa longueur sur le drapé et les muscles tendus de la cuisse de la jambe gauche de Diane. La jambe gauche de Diane est légèrement avancée. La jambe droite conserve une trace du bord de la haute botte de chasse que Diane portait pour protéger ses pieds des blessures. Ses bras ne sont pas conservés, mais il est possible d'imaginer leur reconstruction. Dans la coupe de la partie conservée du bras droit subsiste une trace de perforation par laquelle, au moyen d'une tige métallique, le bras était rattaché au corps. Il est évident que de sa main droite, Diane prenait une flèche de son carquois, ce qui est très caractéristique pour l'iconographie de Diane; l'autre bras, où la trace de perforation n'a pas été conservée, était baissé selon toute vraisemblance, et la déesse tenait probable-

ment son arc dans cette main. Sur le dos de la déesse on distingue un long carquois rempli de flèches et sculpté en plein volume, avec surface doucement structurée. Le carquois est suspendu à l'épaule gauche de Diane et il est attaché au corps par deux ceintures profilées plastiquement, nouée par un noeud ou accroché à la poitrine par une agrafe.

La statue de Diane de Sisak est un exemplaire typique de Diane (Artémis) chasserresse ou «Agrotère» Ἀγροτέρα (qui chasse sa proie). Cette attribution est certes la plus répandue, ce dont témoignent de nombreux sanctuaires élevés en l'honneur d'Artémis à travers la Grèce, dans lesquels elle est vénérée sous différents noms faisant allusion à son culte lié à la chasse, à la protection des animaux, des montagnes et des forêts. Il n'est donc pas étonnant que ce type d'Artémis ait été adopté et interprété dans toutes les formes d'expression de l'art. Ce n'est pourtant qu'à l'époque hellénistique qu'a été conçu le canon de la plastique d'Artémis chasserresse auquel correspond absolument le concept iconographique de Diane de Sisak. La statue de Sisak est sculptée d'après le modèle de Diane de Versailles conservée au Louvre; l'original d'après lequel elle est façonnée est attribué à Léochares, appartenant à la pléiade des éminents sculpteurs hellénistiques, et qui oeuvra dans la seconde moitié du 4e s. av. n. ère. Il est intéressant de souligner que le corselet ceignant la taille du Diane de Versailles est remplacé sur de nombreuses répliques ultérieures par une peau de cerf — nébride — qui, sur notre statue de Sisak, est substituée par une peau de lion. On voit en effet souvent le lion dans l'iconographie précoce d'Artémis, aussi n'est-il pas étonnant que l'auteur de la sculpture de Sisak ait opté pour sa peau, marquant ainsi encore davantage le caractère de la déesse chasserresse. Autant que nous le sachions, la statue de Sisak est le seul exemplaire de sculpture de Diane chasserresse où ait été ainsi reproduite la peau de lion, ceci souligne en même temps l'approche particulière et pleine d'imagination de l'auteur dans la solution des schémas iconographiques standard.

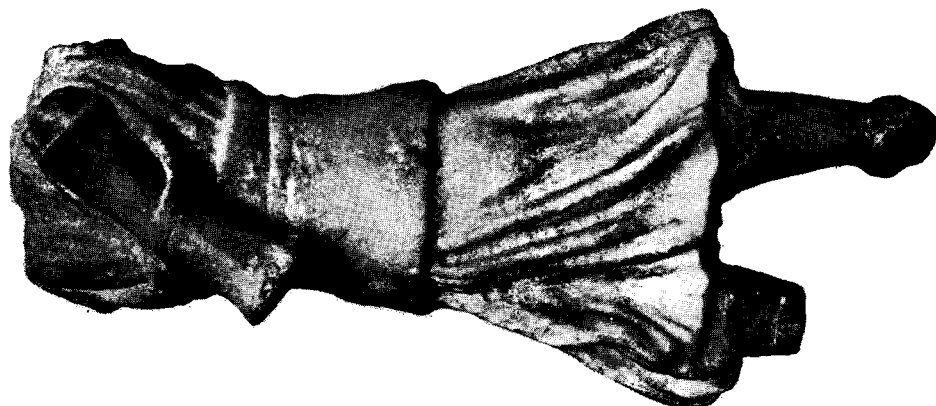
Selon les caractéristiques du style et le procédé de sculpture de la statue de Diane de Sisak, elle peut être datée — selon notre opinion — des environs de la fin du 1er ou du début du 2e siècle de notre ère, à l'époque de la réaffirmation de la sensibilité à l'égard des arts plastiques hellénistiques. En dehors de l'iconographie, cette sensibilité se manifeste aussi dans le procédé de la plastique, par exemple dans la forme naturelle de la draperie et dans le contraste des plis droits, profonds, bien tirés, dans les surfaces du tissu sous la transparence duquel se dessinent les contours du corps. Avec la même minutie, la statue est modelée de toutes parts, avec la même sensibilité remarquable de l'élaboration de chaque détail. Les proportions harmonieuses, l'expressivité du mouvement, le niveau du traitement sculptural nous mènent à la conclusion que la statue de Sisak a été importée dans la région de l'antique Siscia, où elle a été utilisée, très probablement, pour les besoins de quelque sanctuaire.

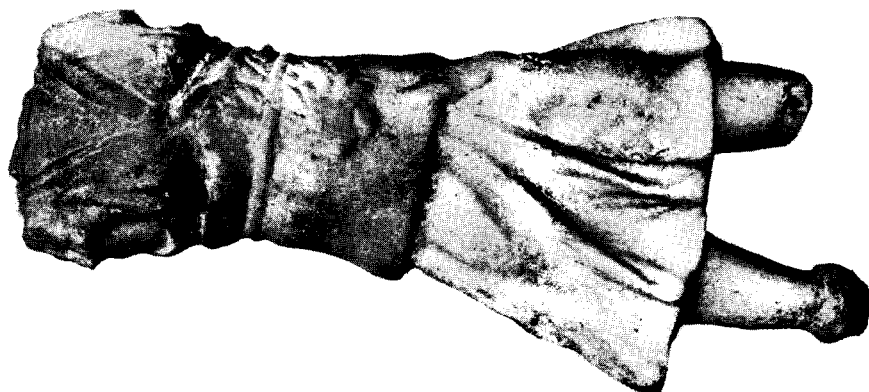
4

3

2

1

1

2

BRANKA VIKIĆ — MARCEL GORENC

Arheološki muzej u Zagrebu

ARHEOLOŠKO-URBANISTIČKA PROBLEMATIKA LUDBREGA

U članku su izneseni rezultati i problemi arheoloških istraživanja u Ludbregu (antička Iovia) u posljednjih deset godina i predloženi arheološko-urbanistički rezervati i zone radi zaštite spomeničkih kompleksa ovog naselja s bogatim povijesnim i kulturno-umjetničkim naslijeđem.

Položaj Ludbrega tokom povijesti, od prvih početaka naseljavanja do danas, uvjetovan je pogodnim smještajem na prolaznom području sjevernih obronaka Kalnika i relativnom blizinom Drave, te uz nju vezanog tradicionalnog magistralnog podravskog puta, koji se približava kalničkim obroncima i prilazi ušću doline Bednje kad izlazi u podravsku ravnicu.

Arheološki je to područje okvirno obilježeno s nekoliko objekata i situacija koje se i danas vide i osjećaju u pejzažu.

Jugozapadnu liniju čini velika gradina »Vučje grlo« kod Hrastovskog s meandrom Bednje, koji na užem području Ludbrega opasuje položaj »Varoški vrti« na kojem je otkrivena antička nekropola. U njezinu produžetku uz obalu Bednje, na obroncima Kalničke ulice i južnog dijela Ul. A. Blažića, nađeni su dijelovi zapadnog i južnog bedema antičkog naselja. Smjer i otklon ovih bedema mijenjao se u toku stoljeća ali je svakako bio povezan s položajem današnjeg mosta koji je imao i svoje ranije prethodnike. Od mosta, odnosno prijelaza preko Bednje, istočna granica šireg ludbreškog područja flankirana je brežuljkom Gradišćakom (Ludwigsburg) na kojem je istaknuta gradina Lipa-Katalena. Stara i današnja cesta ovdje se račva, te je na križanju prema Sigetcu otkriveno antičko groblje koje se nastavlja i u samom selu s obje strane recentne ceste. I na području Sigetca nije slučajno sačuvana velika kružna gradina Štuk. Ona je orijentirana prema toku Bednje, a njoj je zapravo u susjedstvu dvorac Bačana u samom Ludbregu, koji je u ranohistorijskim i kasnijim razdobljima imao obrambeni i zaštitni položaj. Sa sjeverozapada prilazi antička cesta koja je potvrđena u Ludbregu s antičkim grobovima u Ul. Lole Ribara, a prema sjeverozapadu ide Selnikom, južnim dijelom Poljanca, te se preko Križovljana povezuje s Podravskom magistralom.

Na arealu Ludbrega, omeđenom antičkim nekropolama, ustanovljen je na parcelama dvorišta župnog ureda i sjeveroistočnim ležećim parcelama, dio prethistorijskog željeznodobnog naselja, ukopanog u lesne naslage, koje su dosad samo na ovom mjestu utvrđene.

Antičko naselje Iovia, u svom zgusnutom obliku opasano bedemima, omeđeno je s juga rijekom Bednjom, sa zapada Kalničkom ulicom i Ul. Vladimira Nazora sve do župnog dvora, na sjeveru južnom linijom Trga Slobode, a s istočne strane zavojem Preradovićeve ul. sve do mosta na Bednji, odnosno do njezinog križanja s Ul. A. Blažića. Međutim, i izvan ovog područja prema sjeveru bila je tokom stoljeća antička i srednjovjekovna građevna djelatnost ali se zasad nije mogao ustanoviti sistem rasporeda građevina (sl. 1). Treba se imati na umu da su područja neregulirane Bednje bila močvarna, a da je današnji dvorac Baćana bio sigurno utvrđen na otoku (Wasserburg).

U jezgri antičke Iovije zasad su najmarkantniji istočni bedemi koji se u smjeru sjeveroistok—jugozapad protežu od istočnog zavoja Preradovićeve ulice i presjecaju sjevernu stranu Ul. A. Blažića. Stanje njihove sačuvanosti, usprkos prvobitne veličine i masivne građe, nije atraktivno zbog izgradnje podrumskih prostorija novijih kuća, no moglo bi biti zanimljivo prilikom stvaranja arheološkog rezervata.

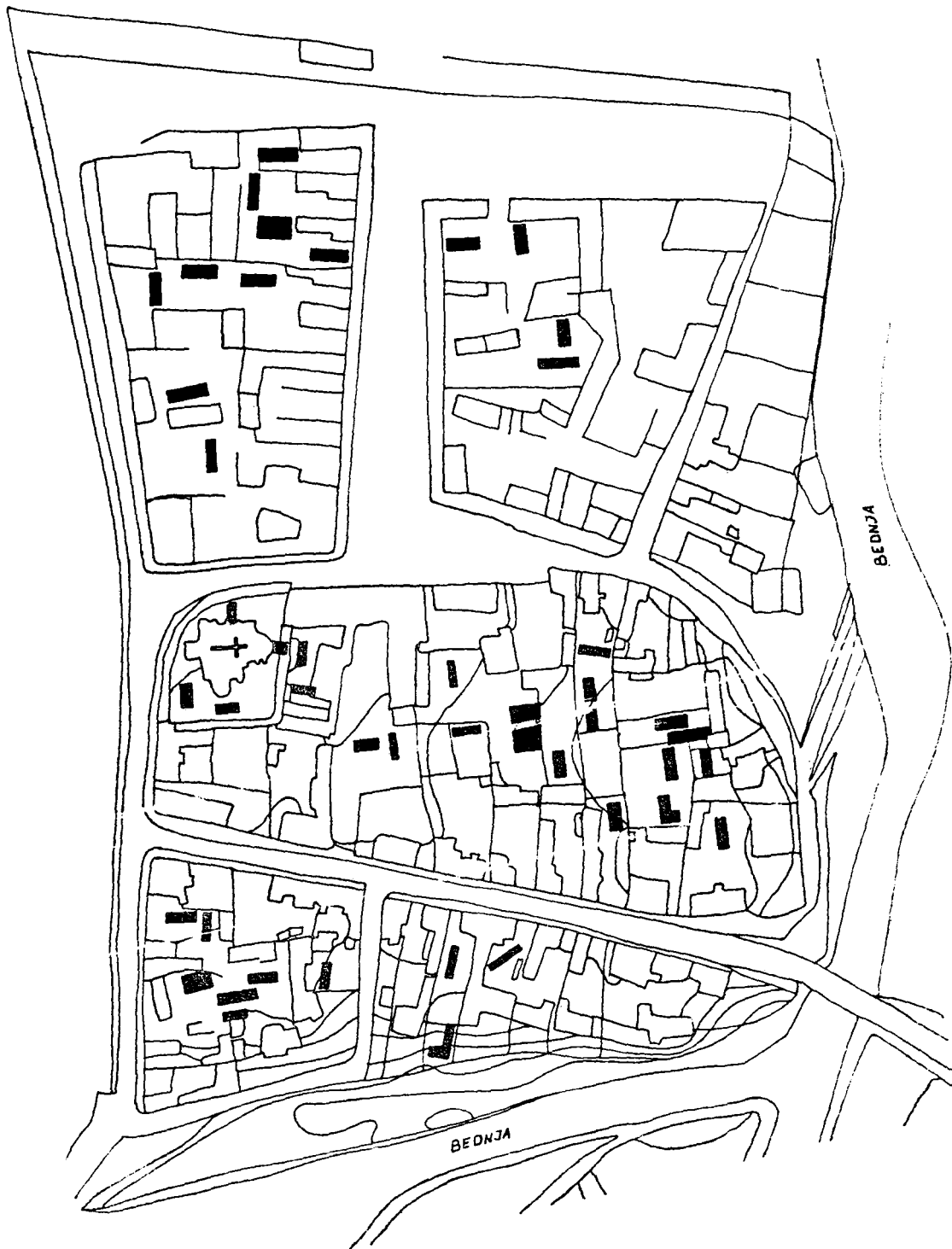
Na području od vrtova Preradovićeve ulice br. 2, 4, 6, 8, 10 i 12. i od vrtova Ul. A. Blažića br. 19, 17 i 15. sve do hotela »Putnik« ustanovljeni su dosad dijelovi velikih objekata, vjerojatno javnog karaktera, među kojima se posebno ističe kupalište (T. 1 : 1—2). Sjeveroistočno od njega nalazi se dio sjevernog bedema s kulom, a u samom dvorištu spomenutog hotela, dva objekta od kojih jedan vjerojatno predstavlja žitnicu (horreum) (T. 2 : 2). Od navedenih objekata, danas je djelomično istražen i restauriran dio rimskog kupališta s dva bazena i pregrađenim trijemom (T. 2 : 1).

Relativna gustoća velikih objekata u ovom srednjem dijelu Ludbrega traži poseban urbanistički i arheološki tretman, sa sistematskim istraživanjima i prezentacijom objekata koji obećavaju i druge značajne spomeničke vrijednosti (arheološki park-rezervat).

Na arealu župne crkve sa cinkturom, dosad su otkriveni dijelovi masivnih zidova koji prolaze ispod temelja crkve u smjeru istok—zapad, ali se najvjerojatnije radi o fragmentiranim ostacima koji su kulturno-historijski i znanstveno zanimljivi, ali je teško zamisliva njihova integracija i prezentacija (T. 3 : 2—3).

Jugoistočni dio Kalničke ulice s pozadinom Ul. A. Blažića br. 4 i 4a do broja 12, predstavlja zonu u kojoj je nađeno relativno mnogo fragmenata rimske arhitekture (bedema i stambenih zgrada) (T. 3 : 1; T. 4 : 2—3). Ovaj dio suvremenog Ludbrega reljefom tla i položajem iznad Bednje, također bi mogao postati posebni arheološki rezervat. Ostali južni potez Ul. A. Blažića, od br. 14 do mosta na Bednji, nije dosad istraživan ali je potreban oprez, jer je djelovanjem Bednje ovaj dio antičkog naselja vjerojatno već ranije stradao.

Na sjevernoj strani Preradovićeve ulice, zatim u Ul. narodnih boraca, te na istočnom i zapadnom dijelu Trga Slobode, do u susjedstvo dvorca Baćana, pruža se suburbium Iovije s ostacima kasnoantičke arhitekture i srednjovjekovnog bastiona (položaj bivše škole a današnje banke (T. 5 : 1—4). Na tom su dijelu arheo-

Sl. 1

loška istraživanja tek započela, pa se još ne može sa sigurnošću odrediti granica i karakter ovog sjevernog podgrađa antičkog Ludbrega.

Današnja urbana jezgra naselja oblikovana je kao široki prostor koji u smjeru sjever—jug ima raspon od nekoliko stotina metara. Ovaj kompleks je omeđen s juga i istoka rijekom Bednjom, na zapadu Kalničkom ulicom i Ul. Vladimira Nazora, a na sjeveru Ul. Maršala Tita. U njemu danas dominira zgrada dvorca Bačana i njegovih pratećih objekata u kojima se sada nalazi Općina i tiskara Polet.

Čini se da je kompozicija dvorca-centra djelovala na oblikovanje njegove okoline prema zapadu i jugu. Tu su se, naime, formirala tri stambena bloka s komunikacijama u smjeru sjever—jug, koji su nastali poslije feudalnog kompleksa.

Stambeno-proizvodni centar, čije su glavne komunikacije usmjerene u pravcu istok—zapad, zatvara ovaj središnji dio Ludbrega. U njegovom sjeverozapadnom uglu ističe se kompleks župne crkve, a u jugoistočnom most na Bednji.

Ovakva situacija djelomično otkriva problematiku razvoja i oblikovanja tog najvrednijeg dijela naselja.

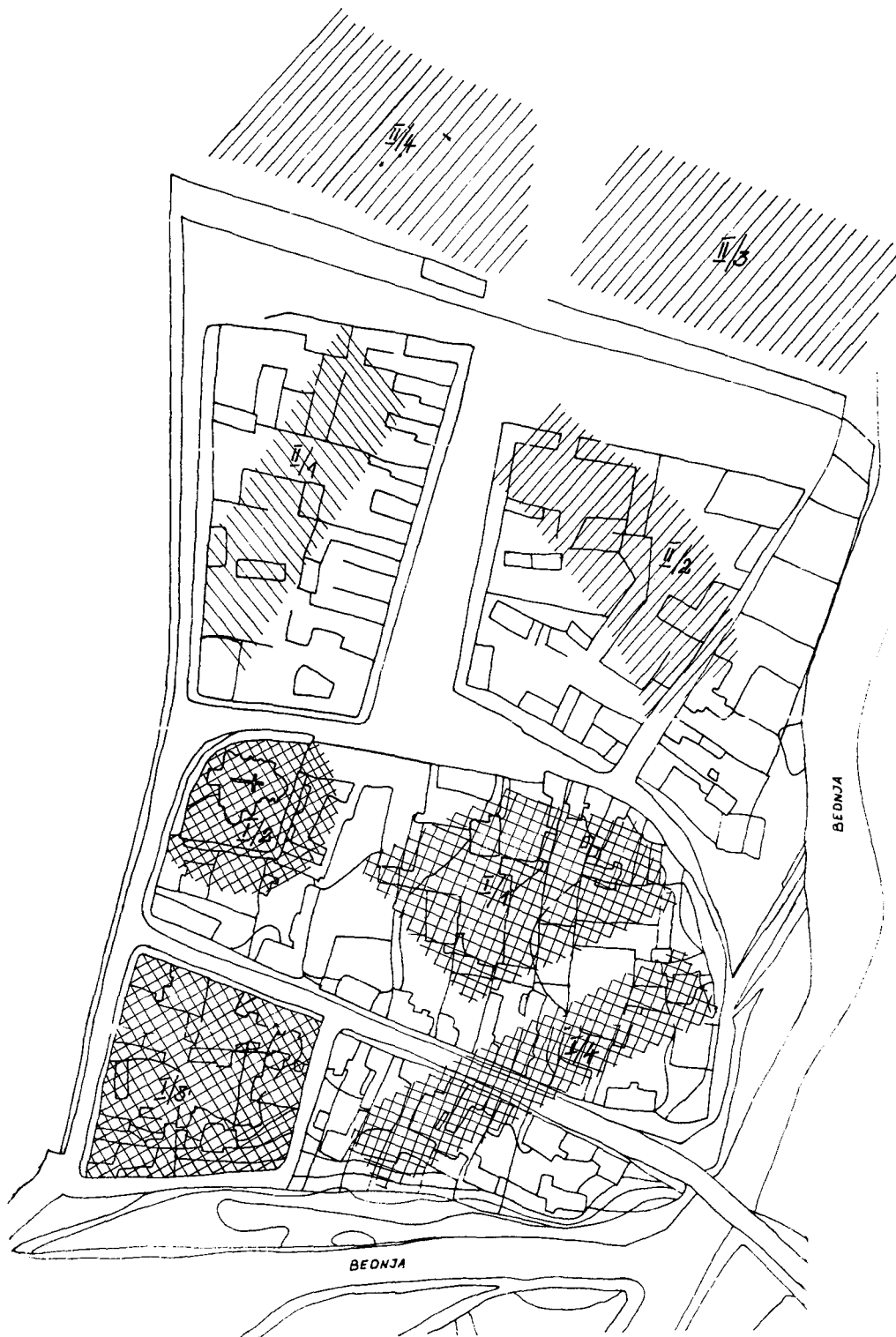
Otkriće prehistorijskih zemunica u voćnjaku župnog ureda i sjeveroistočnije na parceli Bogadi (Trg Slobode br. 11), na relativno povišenom lesnom terenu, dokaz je, da je u ovom dijelu Ludbrega u toku prvog tisućljeća pr. n. e. bilo jedno gušće naselje (T. 6 : 1—2). Ono je bilo orijentirano prema Bednji s juga i istoka, a u sjeverozapadnom i jugozapadnom smjeru prema putovima, koji se kasnije poklapaju s antičkim cestama prema Hrastovskom i Selniku. U doba antike, ovaj položaj prehistorijske jezgre nije ušao u užu urbani areal, jer je neposredno sa zapadne strane prehistorijske zemunice otkriven antički jarak koji je vjerojatno pripadao širem obrambenom sistemu Iovije.

Kako je ranije spomenuto, središnji dio velikog kompleksa s tri naseobinska bloka, zasad nije dovoljno arheološki istražen, te se u njemu osim kasnoantičkih nalaza (T. 6 : 3—4) javljaju i fragmenti arhitekture i građevnog materijala koji se ne mogu sa sigurnošću odrediti. Stoga će biti potrebno detaljnije ispitivanje ove zone prije negoli se priđe novoj izgradnji.

Već je prije naglašeno da je u južnom stambeno-proizvodnom centru suvremenog Ludbrega dosad otkrivena najgušća antička izgradnja koja se ističe raznovrsnošću objekata — obrambenih, javnih i reprezentativnih, te stambenih.

Današnja terenska situacija cijelog područja mnogo je izmjenjena prema prvobitnom stanju, pa nam izgleda kao da je izduženi nepravilni pravokutnik sa zaobljenim uglovima samo sjećanje na antičku konturu. Deformacija je naglašenija pod dojmom glavne dijagonalne prometnice Ul. A. Blažića u smjeru istok—zapad. Međutim, ako se detaljnije promatra ne samo geodetska snimka nego i situacija na terenu, može se ustanoviti da su zaobljeni uglovi nastali sekundarno kad je linija bedema bila zaravnana isto kao što su djelovanjem Bednje deformirane i nestale južna i jugoistočna obala antičkog naselja.

Ako u sadašnjoj situaciji dodamo spomenute nestale dijelove antičkog naselja, dobijamo u Ul. A. Blažića simetralnu prometnicu koju flankiraju dvije gotovo simetrične polovice. U tom slučaju, ona je zapravo ostatak antičkog Carda kojem je danas sačuvani krnji Decumanus u uličnom prolazu između kuća br. 4 i 6 u Ul. A. Blažića. Ovaj se segment nekadašnje cestovne prometnice prema sjeveru nastavlja

Sl. 2

u izduženom dvorištu hotela »Putnik« a u nastavku je pravolinijska projekcija koja ide sredinom Trga Slobode u smjeru sjever—jug sve do kompleksa dvorca Bačana.

Na taj način je u Ludbregu sačuvan do dana današnjeg ne samo trag križanja antičkog *Cardo* i *Decumanus*-a nego i njegovo uklapanje u opći sistem dosad neuočene limitacije, odnosno podjele užeg i šireg agera Iovije. Prema tome očito je, da južni dio Ludbrega nije slučajno preslojio antičko naselje nego da se polazeći od njega i u feudalno vrijeme, pa sve do 19. st. poštivao stari sistem antičke teritorijalno-zemljišne razdiobe. Specifičnost položaja srednjovjekovne utvrde i kasnijeg dvorca Bačana indirektni je dokaz da je ova lokacija imala aktivni udio kod formiranja Ludbrega i njegovog okolnog područja.

Nakon cjelokupne topografske analize ranohistorijskog, odnosno prehistorijskog, antičkog, srednjovjekovnog i feudalno-građanskog razdoblja u životu i urbanom tkivu Ludbrega, stalno se susrećemo s nepobitnom činjenicom, da je područje ovog naselja bilo uvijek važno čvorište i križište putova, koji su spajali ravnu Podravinu na sjeveru s brežuljkastim obroncima Kalnika i dolinom Bednje na jugu i jugoistoku. Intenzitet života i izgradnje ovisio je nužno o stalnoj prometnosti kao i o mogućnosti trajnog udjela u povijesnim zbivanjima pojedinih razdoblja. Sve je to utjecalo na specifično oblikovanje fizionomije Ludbrega čiji se povijesni i kulturni sadržaji često nameću svojim oblicima i dimenzijama, te pokazuju čvrstu vezu s dobrim tradicijama i mentalitetom upravo ovog kraja.

Stoga se povijesnom i spomeničkom inventaru mora posvetiti posebna pažnja prilikom revitalizacije naselja i projektiranja njegovih novih sadržaja.

Prema dosadašnjem uvidu u urbanističku problematiku Ludbrega, jasno se mogu odrediti arheološke zone i povijesno-spomenačke grupe. Njihovo izdvajanje, odnosno povezivanje bitni je preduvjet pravog valoriziranja i uklapanje u suvremeni i budući urbani razvitak ovog naselja (sl. 2).

ARHEOLOŠKA ZONA I

Arheološku zonu I čini južna jezgra Ludbrega koja je u antičko doba bila opasana bedemima i gusto urbanizirana. Današnje njezine granice su: na jugu Bednja, na zapadu Kalnička ul. i južni dio Ul. VI. Nazora do župnog dvora, na sjeveru južna linija Trga Slobode i sjeverni krak Preradovićeve ul., dok na istoku Preradovićeve ul. sve do križanja s ulicom A. Blažića kod mosta na Bednji.

U toj se zoni zasad izdvajaju četiri arheološko-spomenička kompleksa:

- Komplex objekata javnog karaktera na parcelama hotela »Putnik«, vrtovima Z. Somodžija, Milicije i D. Bobnarić.
- Područje cinkture župne crkve koje se nastavlja na prvu grupu, sa zapadnim krakom sjevernog bedema i urušenom antičkom arhitekturom. Ova arhitektura je stradala prilikom korištenja zemljišta za ranosrednjovjekovnu nekropolu i kasnije groblje.
- Komplex stambenih objekata na parcelama južne strane Ul. A. Blažića od br. 4a do br. 12, te kompleks bedema na istočnom području i u južnom dijelu Kalničke ulice.
- Komplex bedema u sjeveroistočnom i jugoistočnom dijelu Ul. A. Blažića i u istočnom zavoju Preradovićeve ulice.

U ovoj je zoni dio površine antičkog naselja jače devastiran, a jedan dio je ostao još neispitan. Granice između pojedinih grupa nisu dovoljno arheološki izdiferencirane. Stoga novu izgradnju treba potpuno ograničiti, a istražene površine, gdje je to moguće, pretvoriti u arheološke rezervate. Tako bi trebalo izdvojiti grupu 1, 2 i 3 u obliku parka s arheološkim spomenicima time da se u njima obave dopunska arheološka istraživanja i povezivanja i hortikulturalna spomenička prezentacija.

ARHEOLOŠKA ZONA II

Arheološku zonu II čini područje od južne linije Trga slobode sve do njegove sjeverne granice s ostacima prehistorijskog naselja, antičke arhitekture i srednjovjekovnog feudalnog kompleksa. Istočnu granicu zone zatvara Bednja, a zapadnu dio Ul. VI. Nazora. U ovoj zoni se također izdvajaju četiri grupe:

- Kompleks prehistorijskog naselja i antičke arhitekture u dvorištu župnog ureda i susjednim parcelama do Ul. Matije Gupca.
- Ostaci antičke i srednjovjekovne arhitekture u dvorištu škole (istočni dio Trga Slobode) i na parcelama Ul. narodnih boraca.
- Kompleks srednjovjekovnog feudalnog dvorca Bačana i prateći objekti.
- Ostaci antičke arhitekture u sjeverozapadnom dijelu Trga Slobode od Ul. M. Gupca do sjevernog ruba trga.

U ovoj zoni arheološka istraživanja su tek u početnoj fazi, stoga je potreban veliki oprez prilikom davanja građevinske dozvole koje treba uvjetovati s prethodnim arheološkim ispitivanjem na račun investitora. Ukoliko se otkriju značajniji objekti i spomenici treba predvidjeti mogućnost zabrane daljnje izgradnje i uklaпанje novootkrivenih arheoloških spomeničkih kompleksa u suvremenu urbanističku koncepciju tog dijela zone. U grupi 3 sa srednjovjekovnim feudalnim kompleksom treba spriječiti svaku daljnju izgradnju i provesti arheološka ispitivanja koja dosad nisu učinjena.

ARHEOLOŠKA ZONA III

Arheološka zona III predstavlja bivšu periferiju antičkog naselja, te je omeđena nekropolama, gradinama i sakralnim objektima kasnijih razdoblja. Ovom zonom obuhvaćena su četiri područja i to:

- Jugozapadni dio Ludbrega — »Varoški vrti« i Hrastovsko.
- Jugoistočni dio Ludbrega — Gradišćak (gradina Lipa-Katalena), antičko križanje cesta i nekropola na cestovnom križanju za Sigetec i Koprivnicu.
- Područje sjeveroistočno od Ludbrega — gradina Štuk i nekropola u Sigetcu.
- Područje sjeverozapadno od Ludbrega — dio antičke ceste Križovljan—Poljanec i nekropola u Ul. Lole Ribara.

U ovoj zoni osim spomenika crkvene arhitekture koji su još danas pretežno u upotrebi, evidencija arheoloških spomenika i kompleksa rezultat je pojedinačnih slučajnih nalaza. Iako su od antike do 19. st. nekropole mijenjale svoje lokacije i područja rasprostiranja, potrebno je da se kod planiranja izgradnje većih objekata predvidi i obavezno arheološko ispitivanje. Naime, u starim grobovima nalaze se

često vrlo vrijedni predmeti, a konture samih nekropola određuju i areal naselja u pojedinim vremenskim razdobljima.

U grupi 1, na širem području »Varoški vrti«, od linije Veterinarske stanice ju-goistočno prema Kalničkoj ulici, otkriveni su antički grobovi građeni od opeke ili s ukopom u kamenom sarkofagu. Kako je ova antička nekropola pratila potez ceste od Varaždinskih Toplica preko Hrastovskog do Ludbrega, koji je bio izložen povremenim poplavama Bednje, može se pretpostaviti da je najgušća pozicija grobova u današnjem srednjem dijelu ovog područja.

U grupi 2, teren Gradišćaka s gradinom Lipom-Katalenom nije sistematski arheološki ispitan ali postoji velika vjerojatnost da je korišten u svim razdobljima od prehistorije do novog vijeka. Prilikom novoizgradnje s obzirom na mogućnost arheoloških nalaza, treba predvidjeti stručnu arheološku evidenciju i dokumentaciju, a po potrebi i arheološka iskopavanja.

U grupi 3, na cestovnom križanju Ludbreg—Sigetec i Ludbreg—Koprivnica, nađen je kod pumpne stanice antički grob, a povišeni usjek ceste za Sigetec dio je bivšeg meandra Bednje čijim je rubom išao i antički put. Ovaj put se spušta prema sjeveru tako da su u Sigetcu evidentirani antički grobovi s obje strane današnje ceste. Ova situacija zahtjeva oprez i režim zaštite kao u grupi 2.

Grupa 4. Sjeverni krak rimske podravske magistrale išao je nešto južnije od današnje ceste preko Križovljana i Poljanca prema Ludbregu. On se spušta preko Selnika do današnje Ul. L. Ribara kod kbr. 21 i 23, gdje su nađeni antički grobovi, odnosno dio sjeverne nekropole. I ovdje se preporučuje prilikom nove izgradnje isti režim kao kod grupa 1—3.

Arheološko-urbanistička problematika spomeničko-povijesnog identiteta Ludbrega isprepliće se u neobično složeno tkivo funkcionalnih i oblikovnih vrijednosti, koje su prisutne u kulturnom profilu ovog dijela podravske regije. Zato nepoznavanje mjere i kriterija ne može biti opravdanje za devastaciju i dezintegraciju koja se događa u našem vremenu. Pojačani i grozničavi ritam prodora pretenzionih i individualno upadljivih djela pomodne suvremenosti, narušava sklad i ukida smisao za organske cjelovitosti koju su stvaraoci »prizemnog i jednospratnog« Ludbrega poštivali. Oni nisu znali da na taj način nastavljaju klasične tradicije čovjeku bliskog urbanizma i graditeljstva kao discipline očovječenog postojanja.

Arheološka istraživanja u Ludbregu u posljednja dva desetljeća nisu dovršena ali se dobio dobar uvid u osobitost nastajanja i razvitka naselja kao urbanog fenomena. Stečena iskustva mogu poslužiti kao putokaz za pravilnu valorizaciju spomeničke baštine u odnosu na suvremena stremljenja u izgradnji, razvitku i oblikovanju ovog naselja.

BIBLIOGRAFIJA

- B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju antiknih naselja i putova u Sjevernoj Hrvatskoj. Izdanje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, 1969.
- B. Vikić-Belančić, Tipovi antičkih naselja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (u svjetlu novijih istraživanja), Materijali XIII, Beograd 1977; isti članak u ediciji HADa, sv. II, Zagreb 1978. Serija članaka o istraživanjima u Ludbregu u Arheološkim pregledima (Beograd) i to: Ž. Tomić u br. 8, 1966; B. Vikić — M. Gorenc u brojevima: 10, 1968; 11, 1969; 15, 1973; 18, 1976; 20, 1978; 21, 1980 i 22, 1981.
- M. Gorenc — B. Vikić, Antičko nasljeđe ludbreškog kraja, Monografija o Ludbregu (u štampi).

POPIS SLIKA U TEKSTU I SADRŽAJ TABLI
DESCRIPTION DES FIGURES ET DES PLANCHES

Slika 1

Plan Ludbrega s unešenim sondama (1968—1979 god.).

Figure 1

Plan de Ludbreg avec les tranchées archéologiques (1969—79).

Slika 2

Jezgra Ludbrega s arheološkim zonama i rezervatima.

Figure 2

Le noyau de Ludbreg avec les zones archéologiques.

Tabla 1

1. Povrtnjak Z. Somodži gdje su vršena istraživanja od 1969—1973.
2. Pogled na objekt građen od cigle, koji je podignut u 18. st. iznad rimskog kupališta.

Planche 1

- 1 Potager Z. Somodži où des fouilles ont été effectuées de 1969 à 1973.
- 2 Vue de l'édifice construit en briques au 18e siècle sur les thermes romains.

Tabla 2

1. Istočni dio rimskog kupališta s dva bazena (vrt Somodži).
2. Dio monumentalnog javnog objekta s pilastrom u dvorištu Hotela »Putnik«.

Planche 2

- 1 Partie Est de thermes romains avec deux bassins.
- 2 Partie de l'édifice romain public avec pilastre dans la cour de l'hôtel »Putnik«.

Tabla 3

1. Pogled na masivni ranocarski bedem u dvorištu kuće u ul. A. Blažića br. 10.
2. Bedem iz kasnocarskog vremena ispod istočne apside župne crkve.
3. Presječeni kasnoantički bedem ispod opločenja cinkture crkve.

Planche 3

- 1 Vue du rempart massif du Haut-Empire dans la cour, rue A. Blažić, no. 10.
- 2 Rempart du Bas-Empire sous l'abside Est de l'église paroissiale.
- 3 Le même rempart interrompu, sous le carrelage de l'âtre de l'église,

Tabla 4

1. Kasnoantički bedem u južnom dijelu dvorišta u Kalničkoj ulici br. 7.
- 2—3. Pogled na kasnoantički bedem u istočnom dijelu istog dvorišta.

Planche 4

- 1 Rempart du Bas-Empire dans la parties Sud de la cour, rue Kalnička no. 7.
- 2—3 Vue du rempart du Bas-Empire dans la partie Est de la même cour.

Tabla 5

1. Dvorište obitelji Bogadi sa istražnim sondama (Trg Slobode br. 11).
2. Rimska jama ukopana u prehistorijsku zemunicu u sjeverozapadnom dijelu parcele Bogadi.
- 3—4. Dio rimskog stambenog objekta u jugozapadnom dijelu iste parcele.

Planche 5

- 1 Cour de la famille Bogadi où les fouilles ont été effectuées en 1979, Trg Slobode no. 11.
- 2 Fosse romaine creusée dans l'abri préhistorique, dans la partie Nord-Ouest de Bogadi.
- 3—4 Partie d'une maison romaine dans la partie Sud-Ouest de cette même parcelle.

Tabla 6

1. Prostor srušene »Stare škole« gdje su vršena arheološka sondiranja 1978. god.
2. Rimski zid u jugoistočnom dijelu dvorišta škole.
- 3—4. Pogled na srednjovjekovni zid od cigle otkriven u zapadnom dijelu dvorišta nekadašnje škole.

Planche 6

- 1 Place de »l'ancienne école« démolie, où des fouilles archéologiques en été effectuées en 1978.
- 2 Mur romain dans la partie Sud-Est de la cour de l'école.
- 3—4 Vue du mur médiéval en brique, mis au jour dans la partie Ouest de la cour de l'ancienne école.

RESUMÉ

LA PROBLÉMATIQUE ARCHÉOLOGIQUE ET D'URBANISME DE LUDBREG

Cet article traite la problématique archéologique et d'urbanisme de Ludbreg en vue de la sauvegarde des localités archéologiques et des ensembles de monuments lors de l'élaboration du plan général d'urbanisme de cette agglomération.

Les recherches systématiques et les fouilles effectuées à Ludbreg pendant de longues années, ont révélé que le noyau du Ludbreg contemporain repose sur les vestiges de l'agglomération antique Iovia qui, au cours de plusieurs siècles de l'empire romain, a été urbanisée de façon compacte et ceinte de remparts. La forme rectangulaire de ce noyau rappelle le plan orthogonal (rastrum) caractéristique des villes romaines, bien qu'il soit un peu irrégulier à cause de l'action destructrice de la rivière Bednja. La ligne de la symétrie urbaine dans l'actuelle rue A. Blažić représente un vestige de l'antique Cardo, et son carrefour avec le Decumanus peut être suivi dans la cour de l'hôtel »Putnik« et plus loin vers le Nord.

Grâce aux découvertes des remparts romains, aux vestiges d'architecture publique et résidentielle, il a été possible de constater que cette partie de l'antique agglomération a influencé une formation spécifique de la physionomie de Ludbreg, à savoir que la tradition antique a conditionné également plus tard le développement de l'agglomération, et ce jusqu'au 19e siècle; en effet, l'ancien système de délimitation territoriale antique a continué d'être respecté par la suite.

Après une analyse topographique d'ensemble des époques préhistorique, antique, médiévale et féodale-bourgeoise, les auteurs ont tenté de déterminer dans la vie et dans le tissu urbain du Ludbreg d'aujourd'hui, des zones archéologiques et des ensembles historiques et de monuments auxquels il faut accorder une attention particulière lors de la revitalisation de l'agglomération et de l'élaboration du projet de nouvelles fonctions.

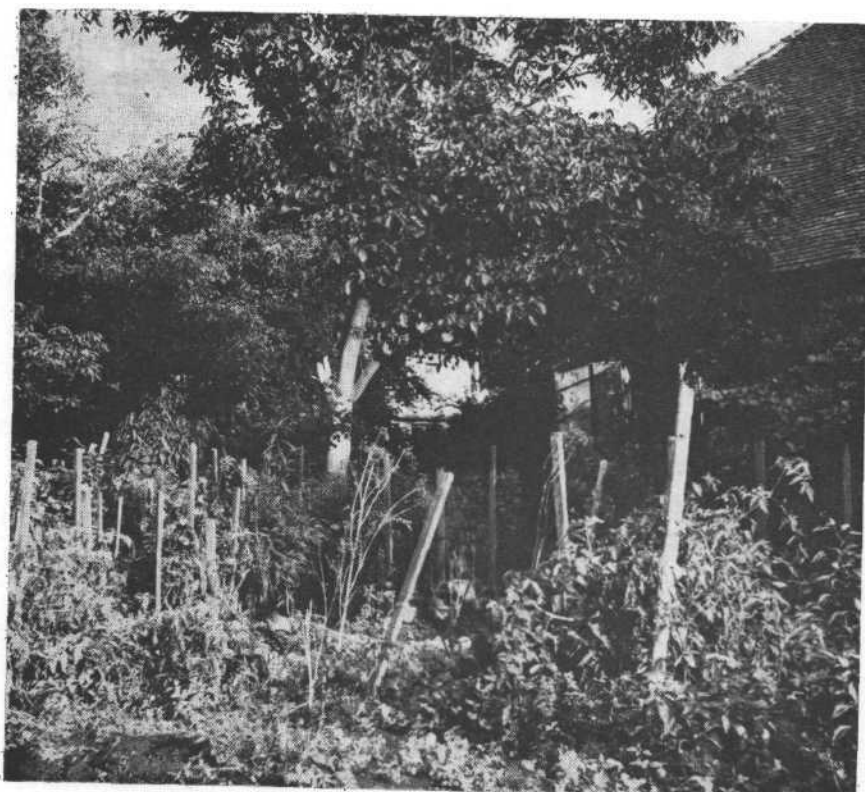
En fonction de l'aperçu que nous avons actuellement de la problématique urbanistique de Ludbreg, trois zones archéologiques ont été proposées, et des ensembles archéologiques et de monuments ont été signalés séparément dans chacune d'elle.

La zone archéologique I comprend le noyau Sud de Ludbreg avec des ensembles d'architecture romaine de caractère public (thermes, magasins à blé), d'architecture résidentielle et des remparts. Ces ensembles devraient être intégrés dans le parc archéologique, étant entendu que des fouilles archéologiques complémentaires seront effectuées.

Dans la zone archéologique II allant des confins Sud de la place ou Trg Slobode à sa limite Nord, les fouilles archéologiques en sont à leur phase initiale, bien que des vestiges d'une agglomération préhistorique et d'architecture suburbaine antique aient été découverts récemment. Un ensemble féodal médiéval se trouve également dans cette zone. C'est pourquoi il convient de prendre de grandes précautions lors de la délivrance du permis de construire, qui doit être conditionné par un examen archéologique préalable. Si des monuments ou des objets importants sont découverts, il faut alors prévoir dans la conception urbanistique moderne de cette partie de la zone l'interdiction de poursuivre la construction et d'y intégrer de nouveaux ensembles.

La zone archéologique III représente l'ancienne périphérie de l'agglomération antique; elle est limitée par des nécropoles, des voies de communication, des »gradina« ou agglomérations fortifiées et des monuments sacrés (églises, chapelles): »Varoški vrti«, nécropole »Sigetec«, »gradina Štuk«, tombes dans la rue Lole Ribara et »gradina Lipa Katalena«. C'est pourquoi il faut tenir compte des découvertes archéologiques possibles dans cette zone et prévoir une documentation archéologique et, si nécessaire, des fouilles archéologiques.

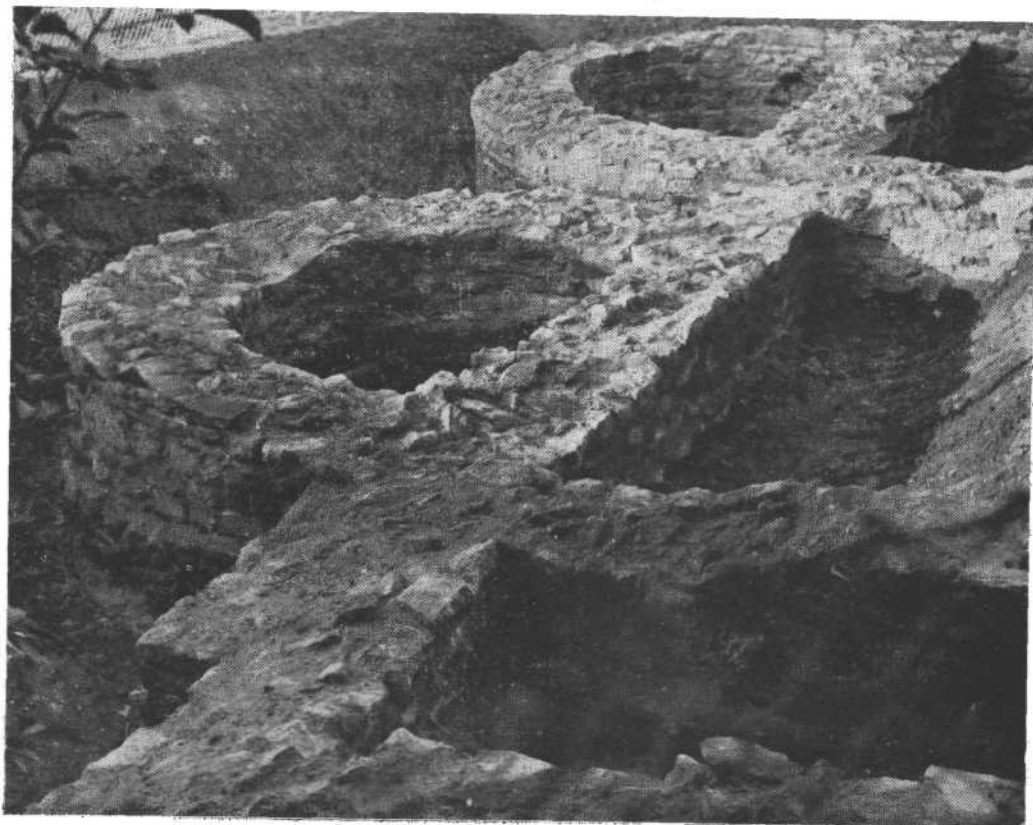
Pour terminer leur article, les auteurs soulignent que les fouilles effectuées à Ludbreg au cours de ces deux dernières décennies ont fourni un bon aperçu des spécificités du développement de l'agglomération en tant que phénomène urbain, et qu'à l'heure actuelle, le plus important est de procéder à une valorisation judicieuse du patrimoine constitué par les monuments par rapport aux aspirations modernes de construction dans cette agglomération.

1

2

1

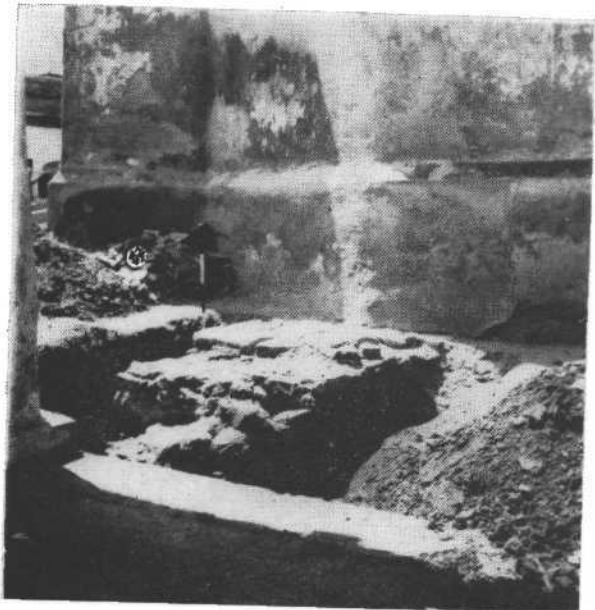

2

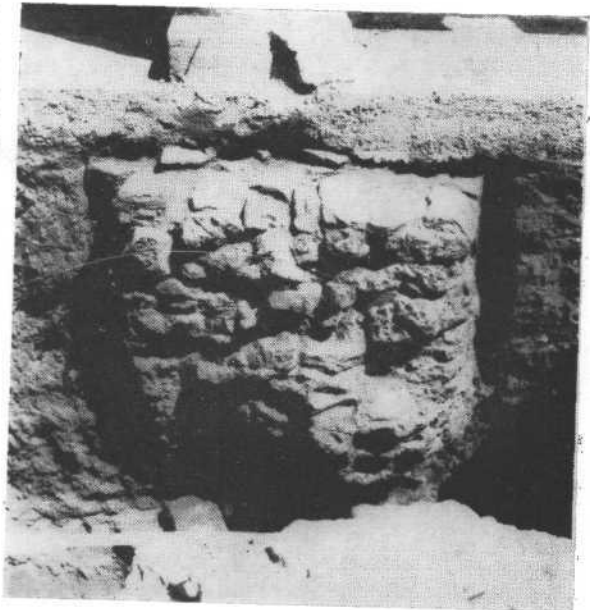

1

2

3

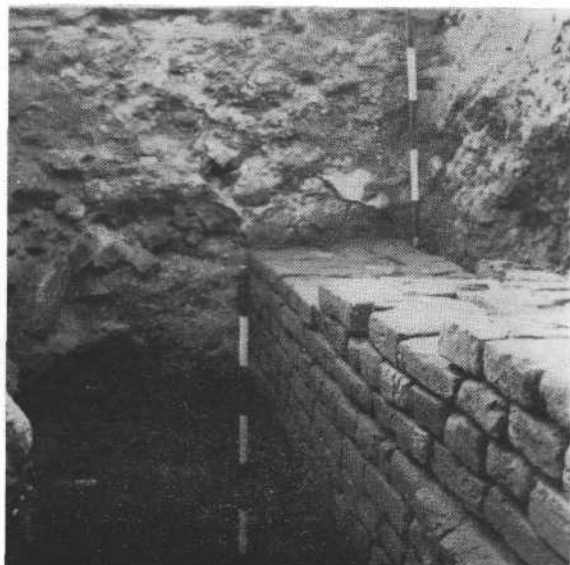
1

2

3

1

2

4

3

IVAN MIRNIK

Arheološki muzej u Zagrebu

SKUPNI NALAZI NOVCA IZ HRVATSKE

I

SKUPNI NALAZ NOVCA IZ 12. STOLJEĆA U DALMACIJI

U numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se dio ostave bizantskog zdjeličastog novca, brončanih kovova careva Ivana II, Manuela I, Andronika I, Isaka II i Aleksija III, nađene na nekom nepoznatom nalazištu u Dalmaciji. U sastavu zagrebačke zbirke ovaj je novac došao godine 1943. Prema svom sastavu, vrijeme ukopa ove ostave moglo bi se podudarati s Četvrtom križarskom vojnom.

Među brojnim još neobjavljenim i neobrađenim skupnim nalazima novca, koji se u cijelosti, ili samo djelomično, čuvaju u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, nalazi se manja ostava bakrenog bizantskog novca iz 12. stoljeća, koju ćemo ovdje obraditi. Kako svjedoči zapis na omotu, ušla je u sastav zbirke god. 1943. kad je otkupljena od prijašnjeg vlasnika Alfreda Mankanca, velikog župana u mirovini. Uz godinu otkupa i ime bivšeg vlasnika na omotu je bio i podatak da nalaz potječe iz Dalmacije, no bez lokaliteta. Na žalost ovaj nalaz nije unesen u glavnu inventarsku knjigu, što začuđuje, jer je svaki primjerak novca koji je tih godina otkupljen od A. Mankanca redovito unašan. Iako on na taj način gubi na važnosti, smatramo da je vrijedno da se nalaz objavi, već kao ilustracija važnih povijesnih događaja u kojim se nalazila Dalmacija početkom 13. stoljeća. Također danas nije moguće sa sigurnošću utvrditi da se radi o intaktnom skupnom nalazu, pogotovo kad se misli na veće količine novca iz istog razdoblja — npr. na skupni nalaz loše očuvanih bizantskih zdjeličastih novaca (*nummi scyphati*) u grumenu iz Kraljeva u Srbiji iz god. 1924¹, koji je nađen prilikom gradnje ceste Kraljevo—Raška (zastupljen je bio novac Manuela I Komnena), a danas se čuva u Narodnom muzeju u Beogradu.

¹ B. Saria. Arheološke beleške. *Starinar*, III ser., 3/1924—25, 162; Isti: Numismatischer Bericht aus Jugoslawien. *Numismatische Zeitschrift*, 60/1927, 15; J. Klemenc. Nalazi novaca u Jugoslaviji 1910—1936. *Numi-*

smatika, 2—4/1934—36, 126; S. Mosser. A Bibliography of Byzantine Coin Hoards. American Numismatic Society, *Numismatic Notes and Monographs*, 67/1935, 41; D. M. Metcalf. Coinage in the Balkans 820—1355¹. Thessaloniki 1965, 202.

Primjerci skupnog nalaza iz Dalmacije vrlo su dobro sačuvani i samo se pet primjeraka naknadno moralo očistiti. Od vladara su zastupljeni carevi iz dinastije Komnena (jedan zalutali primjerak Ivana II; Manuel I, Andronik I) i nove dinastije Angela² (Isak II i Aleksije III). Ova ostava karakteristična je za početnu fazu kasnobizantskog razdoblja do cezure koju obilježava pad Carigrada u ruke križara god. 1204³.

Postoci novca pojedinih careva su slijedeći: Ivan II Komnen (31,8%), Andronik I Komnen (1,15%), Isak II Angel (26,1%), te Aleksije III Angel zvan Komnen (29,8%). Od toga se kod novca Manuela I, Isaka II i Aleksija III javljaju po dvije nominale. Srednja težina skifata Manuela I iznosi 3,0 g, dok im veličina varira između 22,5 i 31,5 mm (srednja težina manje nominale iznosi 1,52 g, s veličinom od 17,5 do 23,5 mm); Isaka II 3,34 g s promjerom od 24,0 do 31,0 mm, te Aleksija III 3,08 g i između 24,0 i 30,0 mm.

Novac je vrlo površno kovan, stereotipan i bez mnogo invencije, s već uvriježenim prikazom cara, Krista i Bogorodice, katkad i pojedinih svetaca⁴. Jedini primjerak Ivana II Komnena s carem na licu i poprsjem Bogorodice na naličju (br. 1) Wroth⁵ ne poznaje, dok ga Sabatier⁶ opisuje pod brojem 13 na str. 199. Manuel I Komnen zastupljen je s tri tipa. Kod prvoga (prema Wrothu tip 11; br. 2—16) je na licu prikazan vladar kojega kruni Bogorodica, a na naličju Krist na prijestolju, sa zvijezdama sa strane ili bez njih. Kod drugog tipa (prema Wrothu tip 12; br. 17) na licu je prikazan Manuel I, a na naličju Krist na prijestolju. Kod trećeg tipa je, vladar na licu, Bogorodica na prijestolju na naličju (prema Wrothu tip 13; br. 18—28). Postoji još jedan primjerak Manuela I, koji također nije opisan u katalogu Britanskog muzeja: on pripada manjoj nominali, a na licu je prikazano poprsje cara, dok je na naličju poprsje Bogorodice. (br. 29). Sličan primjerak opisan je kod Sabatiera (br. 34, str. 213).

Jedini primjerak cara Andronika I Komnena (br. 30) pripadao bi Wrothovom tipu 3 brončanih skifata, dok se svi primjerci Isaka II Angela mogu uvrstiti u njegov tip 4 (br. 31—53). Posljednji vladar, Aleksije III Angel Komnen, zastupljen je primjercima na kojima je na licu uz vladarev i lik sv. Konstantina, a na naličju poprsje Krista (br. 54—88), koji pripadaju Wrothovom tipu 4. Zbog vrlo nepreciznog kova veoma je teško odrediti da li pojedini primjerak spada u prvu ili drugu varijantu (s natpisom ili bez natpisa *Komnenus*).

Otrilike iz istog vremena u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu postoje ostaci samo jednog skupnog nalaza bizantskog zdjelicaštog novca (novac Manuela I Komnena) koji je nađen oko god. 1894. u Novim Banovcima. To je područje za numizmatičku znanost vrlo zanimljivo i bogato, ali još nedovoljno proučeno. Pojedinačni nalazi novca zagrebačke zbirke vladara zastupljenih u skupnom nalazu iz Dalmacije postoje sa slijedećih lokaliteta:

² G. Ostrogorski. Uspon roda Andjela. Iz bizantske istorije, historiografije i prosopografije. Beograd 1970: 325.

³ G. Ostrogorski, Periodizacija vizantijske istorije, I. c. p. 27.

⁴ R. A. G. Carson, *Coins*, London 1970, 218.

⁵ W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, II. London 1908.

⁶ J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, II. Paris 1862.

Ivan II Komnen (Bosna, Novi Banovci, Sisak);
 Manuel I Komnen (Bugarska, Dobrudža, Izakča, Novi Banovci, Ruma, Sjeverna Srbija, Skopje, Srbija, Sotin, Surčin);
 Andronik I Komnen (Novi Banovci, Sremska Mitrovica);
 Isak II Angel (Novi Banovci);
 Aleksije III Angel Komnen (Novi Banovci, Srbija, Sremska Mitrovica).

Kako se iz navedenog može vidjeti, Dalmacija se kao nalazište nekog od primjeraka ovih vladara uopće ne spominje, te skupni nalaz o kojemu je riječ dobiva na važnosti. On služi kao dokaz da je krajem 12. stoljeća u Dalmaciji još uvijek kolao bizantski novac, ne samo zlatni, nego i bakreni, iako je carstvo već bilo vrlo slabo, a »kraljica sviju gradova« vrlo daleko. Kako je dio Dalmacije oko god. 1180, u vrijeme Manuela I još bio pod bizantskom vlašću, smatramo da bi skupni nalaz novca mogao potjecati ili iz srednje ili iz južne Dalmacije, možda s područja Dubrovnika koji je sve do god. 1193. priznavao vrhovni suverenitet bizantskog cara⁷.

Vrijeme kada je neka osoba sakrila svoju skromnu imovinu pada u vrijeme četvrtog po redu križarskog rata. Njegov je *spiritus movens* bio 93 godišnji slijepac, osvetoljubivi mletački dužd Enrico Dandolo. Prvo su križari sa 72 galije i 140 teretnih brodova opsjeli Zadar. Grad se predao nakon četverodnevne borbe dana 24. XI 1202⁸. Kasnije su križari krenuli na sam Carigrad i zauzeli ga 12/13. VIII 1204⁹.

Ovaj skupni nalaz opisali smo prema tradicionalnoj metodi, po Wrothovom katalogu bizantskog novca Britanskog muzeja, iako su u posljednje vrijeme mnogi autori posvetili pažnju zdjeličastom novcu iz 12. i 13. stoljeća — npr. C. Morrison¹⁰ ili P. D. Whitting¹¹, kao i neki drugi.

Zanimljivo bi bilo razmotriti problematiku skupnih nalaza bizantskog bakrenog, odnosno brončanog novca zdjeličastog oblika, koji se u stručnoj literaturi naziva najrazličitijim imenima — skifati (*nummi scyphati*), skodelati, *stamena*, a u nekim slučajevima i *billon trachea*. Wroth ih još naziva i *bronze nomismata* za razliku od *nomisma*, što u to doba označava zlatni novac. Nas posebno zanimaju skupni nalazi iz 12. i 13. stoljeća u našim krajevima. Od vrlo velikog broja takvih ostava objavljeno je, ili spomenuto u stručnoj literaturi vrlo malo. Prema podacima kojima raspolažemo, poznato nam je dvanaest nalaza bizantskog novca na skupu, koji su sakriveni tijekom 12. stoljeća. Od toga su tri nalaza bila od plemenate kovine i ne pripadaju ovoj grupi. To su: pretpostavljeni skupni nalaz iz Korčule sa zlatnicima Aleksija I Komnena (1081—1118)¹²; drugi nalaz, također iz

⁷ J. Ferluga, Vizantska uprava u Dalmaciji. Srpska akademija nauka, *Posebna izdanja* 291, Vizantološki institut, 6/1957, 149.

⁸ F. Šišić, Kako je osvojen Zadar g. 1202 i kakav mu bješe odnošaj prema Veneciji. *Vienac*, 24/1892, 36, 569—571; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, I. Zagreb 1899, 190; F. Šišić, *Zadar i Venecija od god. 1159—1247. Rad JAZU*, 1900 CXLII, 219—274; G. de Villehardouin, Kako su križari osvojili Zadar. Prema savremenom francuskom izvoru sastavio Gustav Šamšalović *Novosti*, 26/1932, 286, 21; P. Skok. Dodatak »Dolasku Slavena na Me-

diteran«. Zadar u svjetlosti starofrancuskog historičara. *Jadranska straža*, 15/1937, 6, 234—237; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*³. Zagreb 1962, 180.

⁹ G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*. München 1965, 358—359; *Istorija Vizantii*, 2. Moskva 1967, 444—445.

¹⁰ C. Morrison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque nationale*, II. Paris 1970.

¹¹ P. D. Whitting, *Byzantine Coins*. London 1973.

¹² D. M. Metcalf, 1965, o.c., p. 57, 84.

Korčule (ako to nije isti skupni nalaz), s novcem Romana IV Diogena (1067—1071), Mihaela VII Dukasa (1071—1078) i Aleksija I Komnena¹³; i treći nalaz novca zakopan tijekom 13. stoljeća, u kojem je bizantski zlatni novac Romana III Argira (1026—1034) u kombinaciji s frizaticima i drugim srebrnim novcem, nađen god. 1972. kod sela Gajevi nedaleko Bosanskog Šamca¹⁴.

U unutrašnjosti zemlje prevladava novac slabije kvalitete, ali u većim količinama. Skupni nalazi bili bi slijedeći:

1. Kovin (Pančevo, SR Srbija)

Tu je u glinenoj posudi nađen novac Manuela I Komnena (1143—1180) i po svoj prilici Andronika I Komnena (1183—1185). Nalaz se čuva u Narodnom muzeju u Beogradu (230 primjeraka)¹⁵

2. Kraljevo (SR Srbija)

Već spomenuti nalaz novca otkriven je god. 1924. prilikom izgradnje ceste Kraljevo—Raška, također u loncu. Lonac je sadržavao nešto više od dva kilograma loše sačuvanih *stamena* u grumenu, većim dijelom kovanih za vladavine Manuela I Komnena. Novac se čuva u Narodnom muzeju u Beogradu¹⁶.

3. Mačvanski Pričinović (Šabac, SR Srbija)

U posudi je pronađen novac Manuela I Komnena, a čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu¹⁷.

4. Novi Banovci (Stari Banovci, Stara Pazova, SR Srbija)

Oko god. 1894. (prema nekim podacima oko god. 1901.) u numizmatičku zbirku Arheološkog muzeja u Zagrebu dospjelo je šest primjeraka *stamena* Manuela I Komnena i Aleksija III Angela Komnena (1195—1203), za koje D. M. Metcalf smatra da pripadaju nekoj ostavi sakrivenoj nakon god. 1195¹⁸.

5. Ohrid, Gorica (SR Makedonija)

Oko god. 1948/49, uz obalu Ohridskog jezera prilikom kopanja temelja za novogradnju nađeni su bizantska *stamena*. Od vladara su zastupljeni Manuel I Komnen i Isak Angel (1185—1195). Prema Metcalfovu mišljenju taj je novac dospio pod zemlju oko god. 1185. (ustanak Petra i Asena) ili god. 1186/7. (pohod Isaka II na Bugare). Nalaz se u cjelosti čuva u muzeju u Ohridu¹⁹. God. 1965. u Ohridu došlo je do još jednog nalaza novca na skupu, s trideset primjeraka *billon trachea* bugarskog vladara Ivana II Asena²⁰.

6. Siričino, Mateički Dol (Tearce, Tetovo, SR Makedonija)

U veljači god. 1935. u stijeni su nađena oko 192 primjerka *stamena* Manuela I Komnena i Andronika I Komnena; od prvoga vladara 190, a od drugog 2 ko-

¹³ D. M. Metcalf, A Shipwreck on the Dalmatian Coast and some Gold Coins of Romanus III Argyrus. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 3/1960, 2—3, 101—102.

¹⁴ Podatak iz dnevnog tiska.

¹⁵ D. Gaj-Popović, Ceramic vessels in which were found Medieval coins. *Balkanoslavica*, 3/1974, 50.

¹⁶ B. Saria, 1924—25, 1. c.; B. Saria, 1927, 1. c.; J. Klemenc 1934—36, 1. c.; S. Mosser, 1935, 1. c.; D. M. Metcalf, 1965, o.c., p. 202.

¹⁷ D. Gaj-Popović, o.c., p. 54.

¹⁸ D. M. Metcalf, Currency of Byzantine

Coins in Syrmia and Slavonia. *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, 14/1960, 439.

¹⁹ B. Aleksova, Naodi na srednevekovni pari 1921—1954. *Vesnik na muzejsko-konzervatorskoto društvo na NR Makedonija*, 3/1955, 1, 19; D. M. Metcalf, 1965 o.c. pp 113 (opaska 66), 201.

²⁰ T. Gerasimov, Monetni skrovišča, name-
reni v Blgaria prez 1965 g. *Izvjestija na arheologiškija institut*, 29/1966, 213, 215; M. F. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261. Washington DC 1969, 297.

mada. Ostava se nalazi u Arheološkom muzeju u Skopju, dok je jedan dio po svoj prilici nestao²¹.

7. Srbovo (Kobišnica, Negotin, SR Srbija)
O ovom razvučenom skupnom nalazu bizantskog novca zna se da je sadržavao *stamena* Manuela I Komnena²².
8. Tabanovac, Selište (Veliko Laole, Požarevac, SR Srbija)
U posudi je nađeno oko 580 primjeraka *stamena* Manuela I Komnena. I posuda i novac čuvaju se u Narodnom muzeju u Beogradu²³.
9. Zlata (Žitni Potok, Prokuplje, SR Srbija)
Ostava iz Zlate, vjerojatno putničkog obilježja, sastavljena je od veće količine novca Manuela I Komnena (manji broj primjeraka prvih emisija u carskoj kovnici i veći broj komada iz posljednje dvije emisije). Nekoliko primjeraka pripada Ivanu II Komnenu (1118—1143), nekoliko Isaku II Angelu i Androniku I Komnenu. Svi primjerci (od nalaza se 73 komada čuva u Narodnom muzeju u Beogradu) većeg su modula i dobrog metala i izrade. Metcalf ovu ostavu datira oko god. 1185 (ustanak Petra i Asena) ili god. 1186/7. (pohod Isaka II na Bugare)²⁴.

Mnogo su zanimljiviji skupni nalazi zdjelicastog novca iz 13. stoljeća. Oni još uvijek predstavljaju veliki problem, premda je već dosta učinjeno u svrhu razjašnjavanja pitanja emisija carske kovnice u metropoli do god. 1204. i kasnije, kao i pitanja provincijalnih emisija. Poznato je da je kovnica u Carigradu (*Constantinopolis*) emitirala sve lošiji novac, i po kvaliteti kovine, težini, veličini, kao i izradi samih kalupa. To opadanje je najočitije u vremenu od god. 1190. do god. 1203. Čini se, da je kovanje *billon trachea* nastavljeno i nakon god. 1204. — to je apsolutno sigurno za emisije nikejske i solunske (*Thessalonica*) kovnice, a pretpostavlja se i za Latinsko carstvo (primjerci koje je davno Sabatier pripisivao latinskim carevima u okupiranom Carigradu, danas se uglavnom smatraju novcem koji su križari kovali za vladavine Aleksija I Komnena) i za neke od južnoslavenskih država, npr. za Bugarsku. Osim D. M. Metcalfa²⁵ tu složenu problematiku obrađivao je M. F. Hendy²⁶ i on razlikuje latinsko oponašanje *billon trachea* većeg i manjeg modula, i tzv. »bugarsko« oponašanje. Sve ih datira do god. 1261. kada je Mihael VIII Paleolog ustoličen u prijestolnici svojih prethodnika. Vjerujemo da bi se proučavanjem još neobjavljenih i u stručnoj literaturi nespomenutih skupnih nalaza brončanog zdjelicastog novca, koji se čuvaju u muzejima diljem naše zemlje, a pogotovo u SR Srbiji i SR Makedoniji, kao i pojedinačnih primjeraka, došlo do još

²¹ M. Kokić, Jedna ostava vizantiskog novca iz XII veka. *Glasnik Skopskog naučnog društva*, 14/1935, 8, 223; B. Aleksova, o.c.p. 18; D. M. Metcalf, 1965, o.c.p. 111, 201.

²² B. Saria, 1927, o.c.p. 15; S. Mosser, o.c.p. 83; D. M. Metcalf, 1965, o.c.p. 202.

²³ D. Gaj-Popović, o.c.p. 50.

²⁴ R. Marić, Ostave starog novca u numizmatičkoj zbirci Narodnog muzeja u Beogradu. *Saopštenja Zavoda za zaštitu i na-*

učno proučavanje spomenika kulture Narodne republike Srbije, 1/1956, 180; D. M. Metcalf, 1965, o.c.p. 113 (opaska 66), 115, 116, 202, 252; isti: Classification of Byzantine stamena in the light of a hoard found in Southern Serbia. *Situla*, 9/1967, 14; M. F. Hendy, o.c.p. 403.

²⁵ D. M. Metcalf, 1965, o.c.; isti, 1967, o.c.

²⁶ M. F. Hendy, o.c.

pozitivnijih rezultata i to ne samo stilističkom analizom, već i nizom sve savršenijih metoda za proučavanje strukture kovine, usporedbe kalupa itd.²⁷

Od skupnih nalaza zdjeličastog bizantskog novca iz 13. stoljeća spomenimo trinaest:

10. Bitola, Badem Balari (SR Makedonija)
U grobu je osim jednog prstena nađena i glinena posuda s oko 90 primjeraka novca: Manuel I Komnena (20 komada), Isaka II Angela (50 komada), Aleksija III Angela Komnena (20 komada), i 5 neidentificiranih komada. Ostava se čuva u muzeju u Bitoli²⁸.
11. Dubrovnik (SR Hrvatska)
Okolo god. 1970. otkrivena je veća količina zdjeličastog novca prilikom rušenja nekih starih kuća. Novac je ležao u šutu i zemlji. Stotinjak primjeraka je protuzakonito dospjelo u SR Njemačku (34 komada nalazi se u zbirci H. Sacher u Tiengenu, Hochrhein). Ostava je sadržavala više od sto primjeraka, od toga sedam Aleksija III Angela Komnena, dok su ostali bili u različitom stanju sačuvanosti²⁹.
12. Gostivar, okolica (Tetovo, SR Makedonija)
A. Keramitčiev spominje vrlo veliki nalaz bizantskog novca iz 11—13. stoljeća³⁰.
13. Grabovac (Svilanjac, Svetozarevo, SR Srbija)
Poslije drugog svjetskog rata je u Grabovcu u glinenoj posudi otkrivena, kako se čini, putnička ostava *billon trachea* Manuela I Komnena, Isaka II Angela i Alekseja III Angela Komnena, s primjercima koji očito pokazuju propadanje carske kovnice u vremenu od god. 1190. do 1203. Narodni muzej u Beogradu čuva 102 primjerka iz tog nalaza, dok je jedan dio nestao.³¹
14. Jugoslavija, centralna, nepoznato nalazište
U numizmatičkoj zbirci bizantološkog centra Dumbarton Oaks u Washingtonu DC čuva se nekoliko skupnih nalaza novca iz naših krajeva. Tzv. ostava »Dumbarton Oaks I« predstavlja 101 primjerak *billon trachea*, od toga 2 komada »bugarskog« oponašanja, 3 komada latinskog oponašanja većeg modula i 96 komada latinskog oponašanja manjeg modula, sve različitih tipova koje Hendy datira u vrijeme od 1204. do 1261.³²
15. Jugoslavija, centralna, nepoznato nalazište
Ostava »Dumbarton Oaks II« danas sadržava 170 primjeraka novca, od toga jedan komad Aleksija III Angela Komnena, 29 komada »bugarskog« oponašanja, 49 komada latinskog oponašanja većeg modula (21 komad iz carigradske kovnice i 28 komada iz solunske kovnice), 88 komada latinskog oponašanja manjeg modula, sve različitih tipova, i tri primjerka Teodora I Komnena Las-

²⁷ E. T. Hall — D. M. Metcalf, ed. *Methods of Chemical and Metallurgical Investigation of Ancient Coinage*. Royal Numismatic Society, *Special Publications*, 8/1972.

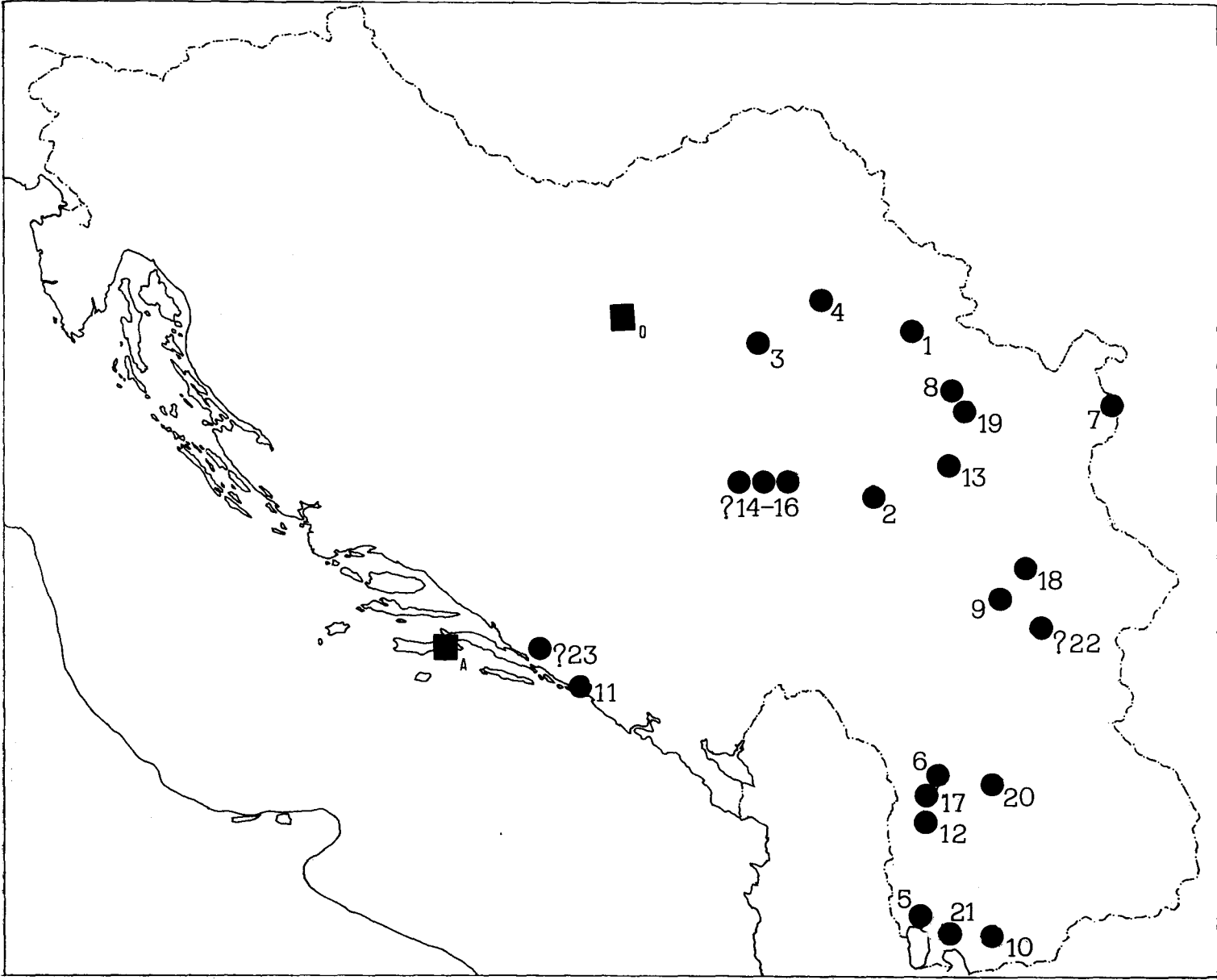
²⁸ B. Aleksova, o.c.p. 21; D. M. Metcalf, 1965, o.c.p. 201.

²⁹ *Numismatisches Nachrichtenblatt*, 20/1971, 6—7, 219—220.

³⁰ A. Keramitčiev, Považni otkritja na numizmatikata vo Makedonija vo poslednite dve i pol decenii. *Arheološki vestnik*, 23/1972, 72.

³¹ R. Marić, o.c.p. 180; D. M. Metcalf, 1965, o.c.pp. 115—6, 202, 252; isti, 1967, o.c.p. 14; M. F. Hendy, o.c.pp. 345, 403.

³² M. F. Hendy, o.c.pp. 203, 339, Tab. XII.

- karisa (1204—1222.) kovana u Nikeji. I ovu ostavu Hendy datira od god. 1204. do 1261.³³
16. Jugoslavija, centralna, nepoznato nalazište
Skupni nalaz »Dumbarton Oaks III« sa 369 komada novca sačinjavaju 3 komada Manuela I Komnena, jedan primjerak Isaka II Angela, 3 primjerka Aleksija III Angela Komnena, 61 komad »bugarskog« oponašanja, 20 komada latinskog oponašanja većeg modula (13 komada iz carigradske i 7 komada iz solunske kovnice), 265 komada latinskog oponašanja manjeg modula, i 7 primjeraka Teodora I Komnena Laskarisa iz Nikeje. Devet primjeraka nije bilo moguće točno opredijeliti.³⁴
17. Lešok (Tearce, Tetovo, SR Makedonija)
U veljači god. 1953. je na njivi u glinenoj posudi pronađeno oko 300 komada zdjeličastog novca: 92 komada Manuela I komnena, 3 komada Andronika I Komnena, 76 komada Isaka II Angela, 79 primjeraka Aleksija III Angela Komnena i 20 neodređenih komada. Nalaz je djelomično raznesen i u Arheološkom muzeju u Skoplju čuva se 270 primjeraka.³⁵
18. Niš, okolica (SR Srbija)
Od skupnog nalaza *billon trachea* iz oko god. 1935. u Narodni muzej u Beogradu su dospjela samo dva komada, sve ostalo je razneseno. Sačuvani primjerci pripadaju nikejskoj ili solunskoj kovnici.³⁶
19. Osanica (Krepoljin, Požarevac, SR Srbija)
U Osanici je ispod kamena pronađeno oko 2000 komada novca zamotanog u platno; kako se čini, bila je to putnička ostava. Djelomično je novac raznesen, a 682 komada se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu i oko 1500 komada u muzeju u Petrovcu na Mlavi. Sadržavala je *billon trachea* Manuela I Komnena, Andronika I Komnena, Isaka II Angela, te Aleksija III Angela Komnena. Od toga je prema mišljenju M. F. Hendyja nešto pripadalo i »bugarskom«, latinskom oponašanju većeg (carigradska i solunska kovnica i različiti tipovi) i manjeg modula, kao i prvoj nikejskoj emisiji Teodora I Komnena Laskarisa.³⁷
20. Skopje, okolica (SR Makedonija)
God. 1950. u okolini Skopja otkriveno je oko 112 komada bizantskog brončanog zdjeličastog novca, od toga 20 komada Manuela I Komnena, 70 komada Isaka II Angela, 20 komada Aleksija III Angela Komnena, i dva nečitka primjerka. B. Aleksova smatra da je novac zakopan u prvoj polovici 13. stoljeća, a Metcalf nešto ranije, početkom vladavine Aleksija III. Nalaz se čuva u Arheološkom muzeju u Skopju.³⁸

³³ M. F. Hendy, o.c.pp. 203, 339—340, Tab. XII.

³⁴ M. F. Hendy, o.c.pp. 203, 340—341, Tab. XII.

³⁵ B. Aleksova, o.c.p. 21; D. M. Metcalf, 1965, o.c.pp. 117 (opaska 81), 201.

³⁶ J. Petrović, Theodorus Angelus Comnenus Ducas 1222—1230. *Numizmatičar*, 2/1935,

30—32; R. Marić, o.c.pp. 351—352; D. M. Metcalf, 1967, o.c.p. 211.

³⁷ R. Marić, o.c.p. 180; D. M. Metcalf, 1965, o.c.pp. 115—116, 123, 202, 252; isti, 1967, o.c.p. 14; M. F. Hendy, o.c.pp. 374, 403.

³⁸ B. Aleksova, o.c.p. 20; D. M. Metcalf, 1965, o.c.pp. 117 (opaska 81), 201.

21. Sopotsko, okolica (Resen, Ohrid, SR Makedonija)
 Iz Sopotskog postoji vrlo veliki nalaz kasnobizantskog novca iz 11—13. stoljeća, koji još nije objavljen.³⁹
22. Srbija, južna, nepoznato nalazište
 Više od tisuću primjeraka *stamena* nađeno je u Srbiji, južno od Niša, od kojih se 929 komada nalazi u Narodnom muzeju u Ljubljani. Prema Metcalfovom mišljenju ostava je sakrivena između 1220. i 1230. Sadržaj joj je slijedeći: 1 komad Ivana II Komnena, 385 komada Manuela I Komnena, 30 komada Andronika I Komnena, 273 komada Isaka II Angela, 325 komada Aleksija III Angela Komnena, 2 komada Teodora I Komnena Laskarisa iz Nikeje i 3 neodređena primjerka. Kovnice su različite — uglavnom je to carska kovnica u metropoli, a zastupljene su i provincijalne kovnice, zapadna maloazijska i dvije za koje Metcalf smatra da su balkanske.⁴⁰

Skupni nalazi bizantskog novca iz 12. i 13. stoljeća vrlo su važni za političku i ekonomsku povijest naših krajeva. Oni odražavaju polagano slabljenje, odumiranje i nestajanje višestoljetne dominacije emisija kovnica Istočnog rimskog, kasnije bizantskog carstva. Već u 12. st., a osobito tijekom 13. stoljeća bizantski novac istiskuju iz opticaja frizatici austrijskih i slovenskih kovnica na sjeverozapadu i sjeveru Jugoslavije; srebrnjaci talijanskih država i gradova (Mletaka, Akvileje, Trsta, Gorice, Bologne, Verone i Padove) uz jadransku obalu i na sjeverozapadu zemlje, a u ove krajeve u 13. stoljeću dopire njemački, češki i čak engleski novac. U drugoj polovici 13. stoljeća počinje, u početku skromno, a kasnije sve jače i bogatije kovničarstvo država Južnih Slavena. U velikom broju skupnih nalaza dominiraju slavonski banovci, splitski bagatini, kao i prve emisije srpskog i bugarskog novca — ovi posljednji kovani još u vrlo snažnoj bizantskoj tradiciji. Već od druge polovice 13. stoljeća nestaje bizantski novac iz ostava, a 14. stoljeća na području Jugoslavije, prema sadašnjem stanju istraživanja skupnih nalaza, ne poznaje ni jedan bizantski primjerak novca nove dinastije Paleologa koja se zadržala na Konstantinovom prijestolju sve do kobnog 29. svibnja 1453. kada je s kupole katedrale sv. Sofije u Carigradu zauvijek skinut simbol kršćanstva.

³⁹ A. Keramitčiev, o.c.p. 72.

⁴⁰ D. M. Metcalf, 1967, o.c.pp. 11—26.

Br.	Inv. broj	Kovina Veličina Težina	LICE	NALIČJE
1	1441	20,00 mm 1,00 g	Ivan II Komnen (1118—1143)?	
			Car stoji en face, u haljini i plaštu; s krunom; u desnici drži labarum (?); u ljevici volumen ili mač u koricama.	[MP OV] Poprsje Bogorodice en face, u haljini; s plaštem i velom; s nimbom; drži medaljon Krista.
2	1442	AE 22,5 mm 2,10 g	Manuel I Komnen (1143—1180)	
			Natpis nečitak. ... M... L. Manuel, bradat, stoji en face; d. Bogorodica stoji en face i kruni cara. Manuel ima krunu; u dugoj haljini i plaštu s :: na sredini; u desnici drži kratak labarum; u ljevici kugla s križem. Bogorodica u haljini s plaštem i velom, s ::; ljevicom blagosilje.	Krist, bradat, sjedi en face na prijestolju bez naslona; u haljini i plaštu; s nimbom s . u kracima; u ljevici drži Evanđelje; desnicom blagosilje. IC X[C]. Dvije biserne kružnice.
3	1443	AE 28,0 mm 3,90 g	MANYA ΔΕCΠO?; gore M; u polju d. [ΘV]. Dvije biserne kružnice. Dvostruki kov.	IC XC gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. i d. osmerokraka zvijezda. Dvije biserne kružnice.
4	1444	AE 27,5 mm 2,76 g	MANYHA [ΔEC] ΠIOTH; gore M; u polju d. ΘV. Dvije biserne kružnice. Dvostruki kov.	IC XC gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. i d. osmerokraka zvijezda.
5	1445	AE 24,0 mm 3,06 g	Natpis nečitak.	IC XC gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. i d. osmerokraka zvijezda.
6	1446	AE 28,0 mm 3,21 g Δ∈C; gore M; u polju d. ΘV.	[IC XC]; Iznad prijestolja 1. i d. osmerokraka zvijezda.
7	1447	AE 25,0 mm 3,12 g	Natpis nečitak. Dvostruki kov.	IC [XC]; iznad prijestolja d. osmerokraka zvijezda.
8	1448	AE 28,0 mm 2,85 g	Natpis nečitak. Gore M. Dvostruki kov.	IC [XC]; iznad prijestolja 1. i d. osmerokraka zvijezda.
9	1449	AE 30,5 mm 2,65 g [Δ]∈C. Dvostruki kov.	IC XC gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. osmerokraka zvijezda. Dvostruki kov.
10	1450	AE 28,5 mm 3,06 g	Natpis nečitak. Dvostruki kov.	[IC] XC. Dvostruki kov.
11	1451	AE 27,5 mm 3,36 g	Natpis nečitak. Dvostruki kov.	IC X[C] gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. i d. osmerokraka zvijezda.
12	1452	AE 27,0 mm 3,30 g	Natpis nečitak. Gore M. Na plaštu cara.	[I]C XC gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. i d. šesterokraka zvijezda.
13	1453	AE 30,0 mm 2,40 g	Natpis nečitak. Dvostruki kov.	[I]C XC gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. šesterokraka, d. osmerokraka zvijezda. Dvostruki kov.

Br.	Inv. broj	Kovina Veličina Težina	LICE	NALIČJE
14	1454	AE 27,5 mm 3,15 g	Natpis nečitak.	[I]C XC gore 1. i d. Iznad prijestolja 1. i d. osmerokraka zvijezda. Dvostruki kov.
15	1455	AE 27,0 mm 2,58 g	MANY? Dvostruki kov.	[I]C [XC]. Iznad prijestolja d. šestokraka zvijezda.
16	1529	AE 29,5 mm 2,42 g	Natpis nečitak. Dvostruki kov.	[I]C XC 1. i d. gore, iznad prijestolja. 1. i d. osmerokraka zvijezda.
17	1456	billon 30,0 mm 3,45 g	[MANYH]A ΔEC IIOT[H]. Manuel I, bradat, stoji en face; u desnici drži križ; u ljevici kuglu s križem; okrunjen je, odjeven u dugu haljinu sa zvijezdom na sredini i plašt. Dvije biserne kružnice.	Krist, bradat, sjedi en face na prijestolju s naslonom; odjeven u haljinu i plašt; s nimbom s križem i s . u kracima. U ljevici drži Evanđenje, desnicom blagosilje. Gore IC XC 1. i d. Dvije biserne kružnice.
18	1457	AE 27,5 mm 3,78 g	MANH.A. ΔECIIOTH.C. Manuel I, bradat, stoji en face; u desnici drži labarum; u ljevici mač u koricama; okrunjen je; u dujoj haljini i plaštu. Dvije biserne kružnice.	Bogorodica sjedi en face na prijestolju s naslonom; drži medaljon Krista; s nimbom; u haljini, plaštu i velu. U polju gore MP ⊙V. Biserna kružnica. Dvostruki kov.
19	1458	AE 31,5 mm 4,35 g	MANX ΔE[CIIOTH]C. Dvije biserne kružnice.	MP [⊙V]. Dvostruki kov. Dvije biserne kružnice.
20	1459	AE 29,5 mm 3,04 g	M Δ A EC N II	MP OV.
21	1460	AE 26,5 mm 2,18 g	MANY [HA] ΔEC[IIOTH]C. vici drži mappu? Dvije biserne kružnice.	MP [⊙V]
22	1461	AE 25,0 mm 2,28 g	Natpis nečitak.	[MP] ⊙V
23	1462	AE 24,5 mm 1,37 g	MAN ΔEZ. Kružnica.	MP ⊙[V]
24	1463	AE 26,0 mm 1,60 g Δ ∈ C	Nečitak.
25	1464	AE 25,0 mm 2,02 g Δ. Biserna kružnica.	Nečitak.
26	1465	AE 20,0 mm 1,36 g	Natpis nečitak. Biserna kružnica.	
27	1466	AE 21,0 mm 1,34 g	Natpis nečitak.	

Br.	Inv. broj	Kovina Veličina Težina	LICE	NALIČJE
28	1467	AE 23,5 mm 1,63 g Δ Biserna kružnica.	Nečitak.
29	1468	AE 17,5 mm 1,32 g	[MA]N[YHA] Δ[EC] Poprsje Manuela I, bradatog, en face, u haljini i plaštu, s krunom; u ljevici drži kuglu s križem; u desnici mač. Biserna kružnica.	[MP ΘV] Poprsje Bogorodice en face, u haljini, plaštu i velu, s nimbom.
30	1469	AE 21,0 mm 3,22 g	Andronik I Komnen (1183—1185) [ANA][PONIKS] [ΔECHIOTHC] L. Andronik I stoji en face; d. Krist, bradat, stoji en face i kruni cara. Andronik je okrunjen, u haljini i plaštu sa zvizdom na sredini; u desnici drži labarum, u ljevici kuglu s križem. Krist odjeven u haljinu i plašt, s nimbom s križem s . u kracima; u ljevici drži Evandjelje. IC XC gore. Dvije biserne kružnice.	Bogorodica stoji en face na postolju; drži medaljon Krista; u haljini i plaštu. MP ΘV 1. i d. gore u polju.
31	1470	AE 30,0 mm 3,80 g	I ΔEC [C]AA Π [K]I O [O] T [C] H [C] Isak II, bradat, stoji en face; okrunjen je, odjeven u haljinu i plašt s na sredini; u desnici drži križ, u ljevici mač u koricama ili mappu. Gare Manus Dei ga kruni. Dvije biserne kružnice.	Bogorodica, u haljini i plaštu, s velom i nimbom, sjedi na prijestolju s naslonom; drži medaljon Krista. MP OV Biserna kružnica. Dvostruki kov.
32	1471	AE 28,0 mm 3,04 g	AA T Dvostruki kov. H C	MP OV Dvostruki kov.
33	1472	AE 25,0 mm 3,60 g	T Dvostruki kov. H C	MP ΘV Dvostruki kov.
34	1473	AE 24,0 mm 2,48 g	A ΔE[C] Π	
35	1474	AE 27,0 mm 3,23 g	ΔE[C] Π	[MP] Θ[V] Dvostruki kov.
36	1475	AE 30,0 mm 4,37 g	Δ AA Π C T	MP ΘV

Br.	Inv. broj	Kovina Veličina Težina	LICE		NALIČJE
37	1476	AE 27,5 mm 3,35 g	AA KI	TH C	MP ⊕V
38	1477	AE 27,5 mm 3,00 g		ΔEC IIT	MP [⊕V]
39	1478	AE 25,0 mm 2,98 g		ΔE II	
40	1479	AE 26,0 mm 2,26 g	IC AA KI [O]S	ΔEC Dvostruki kov.	MP [⊕V]
41	1480	AE 28,0 mm 2,45 g	I [C]AA [K]I	E II O Dvostruki kov.	MP ⊕V Dvostruki kov.
42	1481	AE 28,0 mm 2,43 g		ΔE Dvostruki kov.	MP ⊕[V] Dvostruki kov.
43	1482	AE 31,0 mm 3,88 g	AA I	ΔEC ΠO T H C	MP OV
44	1483	AE 27,0 mm 3,70 g	I A	ΔE[C] ΠO	[MP] ⊕V Dvostruki kov.
45	1484	AE 26,5 mm 3,05 g	IC AA KI [O] [C]	ΔEC ΠOT H C	[MP ⊕V]
46	1485	AE 28,0 mm 4,10 g	I AA [K]I [O]C	ΔEC H O T H	MP ⊕V
47	1486	AE 28,0 mm 4,13 g	[I] [C]AA [K]I OC	Δ Π T H C	MP [⊕V]
48	1487	AE 28,0 mm 4,36 g	AA	ΔEC Π O T H [C]	MP ⊕V Dvostruki kov.

Br.	Inv. broj	Kovina Veličina Težina	LICE	NALICJE
49	1488	AE 28,5 mm 4,05 g	A Δ EC Π O T H C	MP ΘV
50	1489	AE 27,0 mm 2,68 g	Λ ΔE	MP [ΘV]
51	1490	AE 28,5 mm 3,06 g	ΛA ΔEIC] Π	MP [ΘV] L. i d. od Bogoro- dice petokraka i šestokraka zvijezda.
52	1491	AE 27,0 mm 3,00 g	Δ EC Π O T H C	[MP ΘV] L. i d. od Bogoro- dice zvijezda.
53	1530	AE 24,0 mm 2,50 g	I CA I Δ O	[MP] [ΘV]
54	1492	AE 24,0 mm 3,78 g	Aleksije III Angelos Komnen (1195—1203) ΛΑΕΖΙΩ Θ K[ONTA] L. Alek- sije III, bradat; d. sv. Kon- stantin, bradat; obojica stoje en face. Aleksije je okrunjen, u dugoj odjeći i plaštu sa zvi- jzdom; u desnici drži labar- um. Konstantin ima nimb, krunu, dugu haljinu i plašt ukrašen biserima; u ljevici dr- ži labarum; između sebe drže kuglu s križem. Dvostruka bi- serna kružnica.	[+] KEP [O HΘEI] Poprsje mladolikog Krista, en face; de- sničom blagosilje; u ljevici dr- ži knjigu (volumen); nosi ha- ljinu i plašt; s nimbom s kri- žem s :: u kracima. U polju IC XC.
55	1493	AE 26,5 mm 3,05 g	AAES ⊙ K Dvostruka biserna kružnica.	[+KERO] HΘ EI; IC XC
56	1494	AE 26,0 mm 2,30 g	⊙ Dvostruki kov.	[+KERO] HΘ[EI]; IC [XC]
57	1495	AE 24,5 mm 2,23 g	⊙ Dvostruka biserna kruž- nica.	+KERO HΘE I; IC XC
58	1496	AE 27,5 mm 3,17 g	[—] ⊙ [K]ωN[TA ?] Dvostruki kov.	[+K]ERO [HΘEI]; IC [XC]
59	1497	AE 27,0 mm 3,68 g	[—] ⊙ K[—] Dvostruka biserna kružnica. Dvostruki kov.	+KE[RO] HΘE I; IC XC
60	1498	AE 28,0 mm 3,17 g	[—] O [—] Na plaštu :: ukras. Dvostruka biserna kružnica.	[+K[ERO] [HΘ]E[I]; IC XC

Br.	Inv. broj	Kovina Veličina Težina	LICE	NALIČJE
61	1499	AE 27,5 mm 3,25 g	[AAE]MIU K Na plaštu ili zvijezda ili ::. Biserna kružnica.	[+]KE RO HΘ [EI]; IC XC Dvostruka biserna kružnica.
62	1500	AE 28,5 mm 3,58 g	[-S-] ⊙ [-K-] Na plaštu ili zvijezda ili ::. Dvostruki kov.	KE [RO] HΘE I; IC XC
63	1501	AE 28,5 mm 2,63 g	[-] ⊙ [-] Na plaštu ili zvijezda ili ::.	KE RO HΘ EI; IC XC Biserna kružnica.
64	1502	AE 26,5 mm 2,80 g	AΔENI ⊙ TωKOM? Na plaštu zvijezda.	+KERO [H]ΘE[I]; IC XC
65	1503	AE 25,5 mm 2,85 g	AΔEZ . KωANH? Na plaštu ili zvijezda ili ::. Dvostruki kov.	KERO [HΘEI]; IC XC Dvostruki kov.
66	1528	AE 26,0 mm 2,71 g	[-] · [-] Na plaštu ukras ::. Dvostruki kov.	[+]KE RO HΘE I; IC XC Dvostruki kov.
67	1504	AE 25,0 mm 3,0 g	AΔEZIω ⊙ KωNTA? Na plaštu ::. Dvostruka bi- serna kružnica.	KERO [HΘEI]; IC X[C]
68	1505	AE 26,0 mm 3,35 g	Natpis nečitak. Na plaštu ::. Dvostruki kov.	KER[O] HΘE I; IC XC
69	1506	AE 28,0 mm 3,00 g	[-] ○ [-] Dvostruki kov.	[K] ER[O] [H]Θ E[I]; IC XC
70	1507	AE 26,0 mm 2,67 g	[AAEZIω] K[ωNTA ?] Na plaštu ::. Dvostruka bi- serna kružnica.	KER[O] HΘI; IC XC
71	1508	AE 26,0 mm 3,00 g	[AAEZIω?]. K[ωNTA ?] Na plaštu ::	KERO [HΘEI]; IC XC
72	1509	AE 30,0 mm 2,90 g	[AAEZIω] ⊙ [KωNTA?] Na plaštu ::	KERO [HΘEI]; IC XC Dvostruki kov.
73	1510	AE 25,5 mm 3,54 g	[-] · [-] Na plaštu ::	[KERO] HΘEI; IC XC
74	1511	AE 27,0 mm 3,62 g	Natpis nečitak. Na plaštu ::	KER[O] [HΘEI]; IC XC
75	1512	AE 29,0 mm 3,44 g	[AAE]ZI .[-] Na plaštu :: Dvostruka biserna kružnica. Dvostruki kov.	[KERO] HΘEI; IC XC
76	1513	AE 26,0 mm 2,75 g	[-] ⊙ [-] Na plaštu ::	KERO [HΘEI]; IC XC Dvostruki kov.

Br.	Inv. broj	Kovina Veličina Težina	LICE	NALIČJE
77	1514	AE 29,5 mm 2,45 g	[—] ⊙ ZXT... na plaštu :: Dvostruka biserna kružnica.	KE[RO] HΘE I; IC XC
78	1515	AE 27,5 mm 2,72 g	[—] O o [—] Na plaštu ::	Natpis nečitak; IC XC
79	1516	AE 27,0 mm 3,10 g	[—] O o [—] Na plaštu ::	[KERO] HΘE I; IC [XC]
80	1517	AE 26,5 mm 3,04 g	[—] · [—] Na plaštu ::	KER[O] HΘE I; IC XC U nimb u kraku križa samo po jedna točka.
81	1518	AE 27,0 mm 3,26 g	ΛAES [Iω ?] ⊙ K... Na plaštu :: Dvostruki kov.	KERO [HΘEI]; IC XC
82	1519	AE 28,0 mm 3,75 g	Natpis nečitak. Na plaštu ::	[+KERO] HΘEI; [IC] XC
83	1520	AE 25,5 mm 3,21 g	A ΛEC? ... Na plaštu :: Dvostruki kov.	[+K]ERO [HΘEI]; IC XC
84	1521	AE 27,0 mm 3,44 g	[—] · OK+ω? Na plaštu :: Dvostruki kov.	Natpis nečitak.
85	1522	AE 26,5 mm 3,15 g	... K, ... E? Na plaštu :: Dvostruki kov.	[+K]ERO [HΘEI]; [IC] XC
86	1523	AE 26,0 mm 3,07 g	[—] ⊙ [—] Na plaštu ::	Natpis nečitak. [I]C XC
87	1524	AE 25,5 mm 3,50 g	Natpis nečitak. Na plaštu ::. Između Aleksija i sv. Kon- stantina dvije zvijezde.	KERO HΘ[EI]; IC XC
88	1531	AE 25,5 mm 2,55 g	[—] · [—] Na plaštu :: Dvostruki kov.	Nečitak.

ILUSTRACIJA U TEKSTU

Str. 103 karta rasprostranjenosti ostava bizantskog novca 12—13. st.

OPIS TABLI

(Brojevi odgovaraju tekućim brojevima u katalogu)

Tabla 1

3.	Manuel I Komnen (1143—1180), skifat, bronca.		
4.	”	”	”
17.	”	”	”
18.	”	”	”
20.	”	”	”
23.	”	”	”
26.	”	”	”
30.	Andronik I Komnen (1183—1185) skifat, bronca.		
31.	Isak II Angel (1185—1195), skifat, bronca.		
36.	”	”	”
43.	”	”	”
46.	”	”	”

Tabla 2

49.	Isak II Angel (1185—1195), skifat, bronca.		
51.	”	”	”
54.	Aleksije III Angel Komnen (1195—1203), skifat, bronca.		
60.	”	”	”
61.	”	”	”
64.	”	”	”
63.	”	”	”
65.	”	”	”
67.	”	”	”
69.	”	”	”
75.	”	”	”

PLATES

Plate 1

3.	Manuel I Comnenus (1143—1180), scyphate, bronze.		
4.	”	”	”
17.	”	”	”
18.	”	”	”
20.	”	”	”
23.	”	”	”
26.	”	”	”
30.	Andronicus I Comnenus (1183—1185), scyphate, bronze.		
31.	Isaac II Angelos (1185—1195), scyphate, bronze.		
36.	”	”	”
43.	”	”	”
46.	”	”	”

Plate 2

49.	Isaac II Angelus (1185—1195), scyphate, bronze.		
51.	”	”	”
54.	Alexius III Angelus Comnenus (1195—1203), scyphate, bronze.		
60.	”	”	”
61.	”	”	”
64.	”	”	”
63.	”	”	”
65.	”	”	”
67.	”	”	”
69.	”	”	”
75.	”	”	”

SUMMARY

A HOARD OF BYZANTINE COINS OF THE 12TH CENT.
FROM DALMATIA

Among the manifold and numerous still unpublished hoards of coins in the Coin Collection of the Archaeological Museum in Zagreb, there is a minor hoard of Byzantine bronze scyphates from the 12th Cent. A.D. Its exact provenance is unknown, except for the fact that it came from Dalmatia, which might be either Central or Southern Dalmatia. The coins were purchased in 1943 from Alfred Makanec of Zagreb.

The hoard consisted of coins of five Byzantine emperors — John II (1118—1143), Manuel I (1143—1180) and Andronicus I (1183—1185) of the Comnenus dynasty and Isaac II (1185—1195) and Alexius III (1195—1203) of the Angelus dynasty, and it is typical for the first part of the Late Byzantine Period, just before the gap represented by the Crusaders' conquest of Constantinople in 1204.

John II is represented by only one coin (1,15 %; No. 1) described by Sabatier under No. 13, p. 199. Manuel I, on the other hand, is represented by three types, Wroth's Type 11, 12 and 13 and one exemplar unknown to him, but existing under No. 34, p. 213 in Sabatier. The percentage of Manuel's coins is 31,8%, and they appear in bronze of larger (average weight 3,0 gr; diameter ranges from 22,5 to 31,5 mm) and smaller module (average weight 1,52 gr; diameter ranges between 17,5 and 23,5 mm).

The only coin of Andronicus I (1,15 %; No. 30) belongs to Wroth's Type 3 of bronze scyphates, whereas all the exemplars struck under Isaac II can be classified into his Type 4 (26,1 %; No. 31—53). The average weight of these is 3,34 gr and their size varies between 24,0 and 31,0 mm. The scyphates of Alexius III (29,8 %; No. 54—88) all belong to Wroth's Type 4 the only difficulties arising concerning their classification into the Variant 1 or Variant 2, because of the very imprecise manner in which they were minted. Their average weight is 3,08 gr, and their size varies between 24,0 and 30,0 mm.

This humble treasure seems to have been hidden during the insecure years of the Fourth Crusade which on its way to Constantinople reached Dalmatia as well. The crusade was entirely influenced by the 93 years old and blind Venetian Dodge Enrico Dandolo, whose first aim was the Dalmatian town of Zadar. The Crusaders appeared before the town with 72 galleys and 140 cargo vessels and took Zadar after a four days' siege on 24th November 1202. Sailing down the Adriatic coast they finally took the »Queen of all Cities«, Constantinople, on 12—13th august 1204.

Besides giving a description of the hoard, the Author discusses the more recent results achieved by various numismatists, particularly D. M. Metcalf and M. F. Hendy, by studying the Byzantine *stamena* from the twelfth and thirteenth centuries, with a special attention paid to the various provincial issues, namely the ones from the Balkans and Asia Minor, as well as the Latin Empire. Finally, hoards of *stamena*, buried during the twelfth and thirteenth centuries, on the territory of modern Yugoslavia, are mentioned.

II

BLAGO 14. STOLJEĆA IZ ŠVICE

Kata Rogić iz Švice otkrila je na vrhu nekog krtičnjaka pregršt starih srebrnih novaca; ostatak te ostave iskopala je ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu god. 1976. Novac je mletački, padovanski, tirolski i ugarski, različitih denominacija, a čini se da predstavlja sadržinu kese izgubljene potkraj 15. stoljeća.

Krajem listopada godine 1975. otkriveno je blago u Švici nedaleko Otočca. Tih je dana Kata Rogić iz Švice, tražeći dobre crnice na položaju zvanom Crkvina, otkrila na jednom krtičnjaku više sitnih crnih gumbića. Kad je kasnije kod kuće te metalne predmete dobro iskuhala, ustanovila je da se radi o starom novcu. Od tih četrdesetak komada novca, koliko je pokupila, dio je uzeo Zvonko Rogić, također iz Švice, neke podijelio u Rijeci, a 26 komada zadržao (kasnije ih je predao stručnjacima Arheološkog muzeja u Zagrebu); ostatak su izgubila seoska djeca. Nekoliko mjeseci kasnije prilikom svog posjeta prvi je o tom nalazu obavijestio Arheološki muzej Bogdan Čaturilo i pokazao sedam komada novca koje mu je dao na uvid Zvonko Rogić, ali bez podataka. Nešto kasnije Muzej je posjetio i Dragan Rogić iz Zagreba, rođak Kate Rogić, i u njezino ime obavijestio o nađenim srebrnim novcima. Zamoljena je da do dolaska arheološke ekipe sačuva mjesto nalaza u tajnosti. Sredstvima Samoupravne interesne zajednice u oblasti kulture u mjesecu kolovozu 1976. u Švici boravi ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu — Ružica Drechsler-Bižić, Zdenka Dukat i Ivan Mirnik. S nekoliko radnika odlaze na mjesto koje je naznačila Kata Rogić, na položaju zvanom Crkvina, koje se nalazi nedaleko škole i crkve sv. Ivana Krstitelja. Otvorena je sonda veličine 2×1 m, a kasnije je proširena sa sjeverne strane za 0,20 m. Na cijeloj površini zemlje na tom mjestu otkriveni su ulomci prethistorijske keramike i drvenog uglja. Plato na kojem leži Crkvina blago se spušta prema jugu, a sjeverozapadno se nalazi Švička gradina.

Na dubini od oko 0,30 m pronađen je preostali dio novca. Ležao je među stijenama, vjerojatno na razini tla kakva je morala biti krajem 14. st. Recipijent je, kako se pretpostavlja, bio od organske tvari i nije sačuvan ni u tragovima. U iskopu je bilo dosta ulomaka prethistorijske keramike i smrvljenih ljudskih kostiju, no to nije dalo neke pobliže podatke o novcu. Izvađeno je oko 300 odlično očuvanih primjeraka novca. Pranjem u vodi vratio im se sjaj, a pet srebrnika je kasnije oči-

šćeno redukcijom metodom. Sonda je snimljena i fotografirana, te zatrpána. Kati Rogić je prema propisima Zakona o zaštiti spomenika kulture (*Narodne novine* 7/1967), kao poštenom nalazniku isplaćena nagrada.

Kratka obavijest o ovom vrijednom nalazu objavljena je u *Vjesniku* (4. IX 1976, 1. izdanje, str. 6), a sumarni popis ostave tiskan je u *Arheološkom pregledu*¹ i *Coin Hoards* III.² Sadržaj nalaza je slijedeći:

- Gorica:** Johann Meinhard (1385—1430), denar (1)
Mleci: Giovanni Soranzo (1312—1328), groš (1)
 Francesco Dandolo (1329—1339), soldini (3)
 Bartolommeo Gradenigo (1339—1342), soldino (1)
 Andrea Dandolo (1343—1354), mezzanini (36), soldini (2)
 Giovanni Gradenigo (1355—1356), soldini (6)
 Giovanni Dolfin (1356—1361), soldini (21)
 Lorenzo Celsi (1361—1365), soldini (12)
 Marco Corner (1365—1368), soldini (5)
 Andrea Contarini (1368—1382), groši (11), soldini (128)
 Michele Morosini (1382), soldini (2)
 Antonio Venier (1382—1400), soldini (3)
Padova: Jacopo II da Carrara (1345—1350), carrarini (18)
 Francesco II da Carrara (1355—1388), carrarini (2)
Tirol: Meinhard II (1258—1296), kreuzer (3)
 Leopold II Probus (1365—1386), kreuzer (1)
Ugarska: Ludovik I Veliki (1342—1382), denari (77).

U ostavi prevladava talijanski novac (75,30%), zatim ugarski (23,12%), a najmanje je austrijskog novca (1,50%). Novčana blaga sličnog sastava nisu česta u našim krajevima. Tako je u Barbanu u Istri godine 1801. otkrivena ostava s oko 500 srebrnika ugarskoga kralja Ludovika I, padovanskih autonomnih pikola i kararina obitelji Carrara, te mletačkih soldina Andrea Dandola.³ Ostava se nalazila u posudi pokrivenoj suknom.

U numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se dio nalaza na skupu zlatnog i srebrnog novca iz godine 1871. iz Gornjeg Klasnića kod Gline. Prilikom oranja otkrivena je posuda sa 10 zlatnika i 2046 srebrnika, većinom ugarskog i mletačkog novca:

- Mleci:** Francesco Dandolo (1329—1339), soldini (15)
 Andrea Dandolo (1343—1354), ducato (1), mezzanini (5), soldo (1), soldini (37)
 Giovanni Gradenigo (1355—1356), soldini (33)
 Giovanni Dolfin (1356—1361), soldini (108)
 Lorenzo Celsi (1361—1365), soldini (63)
 Marco Corner (1365—1368), ducato (1), soldini (29)

¹ I. Mirnik, švica. *AP* 18/1976, 158 + tab. LVIII, 2.

² I. Mirnik, Svica (Nr. Otocac), Croatia, 1976. *Coin Hoards* III, London 1977: The Royal Numismatic Society, 178, br. 510.

³ Pietro Stancovich, Deposito di monete ungheresi, carraresi e veneziane scoperto nell'Istria. *Archeografo Triestino*, 3/1831, 385—395.

- Andrea Contarini (1368—1382), ducati (3), soldini (955)
 Michele Morosini (1382), soldini (13)
 Antonio Venier (1382—1400), soldini (22)
 nečitki (10)
 Padova: Jacopo II da Carrara (1345—1350), carrarini (3)
 Ugarska: Ludovik I Veliki (1342—1382), dukati (5), denari (662)
 nečitki (24)
 Neodređenih (14)

Ovaj nalaz⁴ pregledao je Šime Ljubić (1822—1896), tadašnji upravitelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu. Za muzej je zadržao 5 zlatnika i 645 srebrnika, za sebe 84 komada novca, a poznati sakupljač Ignjat Simić (—1898) dobio je 81 primjerak. Nalazniku, seljaku Ostoji Podunavcu, čiji je plug izbacio gline-nu posudicu s novcem vraćena su 1293 komada novca. Vrijeme ukopa ovoga blaga vjerojatno je istodobno s blagom iz Švice, a i sastav je skoro identičan.

Nešto je ranije sakriveno blago iz Jezerana kod Brinja. Otkrio ga je Ferdo Nikšić iz Jezerana u mjesecu srpnju 1902. kad je kopao kamen na mjestu zvanom Maljen. Nađeno je više od 60, a prema nekim podacima i više od tisuću mletačkih soldina novoga tipa.⁵ Zastupljeni su bili slijedeći duždevi:

- Andrea Dandolo (1343—1354), soldini (18)
 Marino Falier (1354—1355), soldini (1)
 Giovanni Gradenigo (1355—1356), soldini (12)
 Giovanni Dolfin (1356—1361), soldini (18).

Josip Brunšmid, koji je objavio blago iz Jezerana (25 komada iz muzejskog fonda i 24 komada iz zbirke Ivana Jurkovića iz Ogulina) smatra da je ukopano za vrijeme ratova hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I s mletačkim duždem Giovanni Dolfinom ali prije zadarskog mira godine 1358.

Što se tiče opticaja novca u 14. stoljeću u našim krajevima prevladavaju ostave južnoslavenskoga novca. Ostave u Sloveniji, tj. Kranjskoj i Štajerskoj imaju veći priliv mletačkog i sjevernotalijanskog novca, katkada bez primjesa druge valute, ili u kombinaciji s drugim vrstama novca u ostavama. Novac iz Zapadne Evrope također je dobro zastupljen u Sloveniji i pokazuje smjer kretanja trgovačkih putova sa sjevera i sjeverozapada. Mletački novac dolazio je s jugozapada. Ličko-krbavska regija je, kako smo mogli uočiti, dala nekoliko skupnih nalaza mletačkog, ugarskog i austrijskog novca. Sjeverna Hrvatska i Slavonija u to vrijeme su imale u opticaju isključivo ugarski novac, s nekoliko izuzetaka — nalazi s posljednjim emisijama banovaca. Vjerujemo da će otkriće i pravodobna obrada novih skupnih nalaza novca potvrditi sliku opticaja, ne samo novca u 14. stoljeću već i svih razdoblja monetarne povijesti naših krajeva.

⁴ Der gefundene Schatz. *Agramer Zeitung* 46/1871, 10. VII, str. 1. AMZ Arhiv, fasc. Klasnić.

⁵ Josip Brunšmid. Nekoliko našašća... XIX. Našašće mletačkih soldina XIV vije-

ka u Jezeranama (kotar Brinje), *VHAD*, NS 8/1905, 183—184. Arhiv, fasc. Jezerane, spisi br. 174, 183, 179/1902.

KATALOG

GORICA

Johann Meinhard (1385—1430)

1. denar, AR, 18,5 mm, 0,70 gr.; AMZ, inv. br. 38.949
Av: + COMESmAinnARDVS; u polju grb.
Rv: GORI CIE DEL VOn; grčki križ, u kutovima rozete
sl. Corpus Nummorum Italicorum VI, Roma 1922, str. 62, br. 4; tab. V, br. 25.

MLECI

Giovanni Soranzo (1312—1328)

2. groš, AR, 21 mm, 2,14 gr.; br. 38.950
Av: ·IO·SVPANTIO· ·S·M·VENETI· D/V/X/ Sv. Marko, stoji d., predaje zastavicu duždu 1., stoji.
sl. Corpus Nummorum Italicorum VII, Roma 1915, str. 60, br. 32

Francesco Dandolo (1329—1339)

3. soldino, AR, 17 mm, 0,74 gr.; br. 38951
Av: ·+FRA·DAN DVLO·DVX Dužd s kapom, u plaštu, kleči 1.; objema rukama drži zastavicu s križem d. s tri točke.
Rv: +S MARCVS VENETI Lav s nimbom 1., prednjim šapama drži zastavicu d. sa 3 točke.
sl. CNI VII, str. 65, br. 26
4. soldino, AR, 18 mm, 0,69 gr.; br. 38.952
Av: ·+FRA·DAN DVLO·DVX·; kao gore
Rv: +·S·MARCVS·VENETI·; kao gore
sl. CNI VII, str. 65, br. 28
5. soldino, AR, 16 mm, 0,68 gr.; br. 38953
Av: ·+·FRA()N DVLODVX·; kao gore
Rv: +·SMARCVS·VENETI·; kao gore
sl. CNI VII, str. 66, br. 33

Bartolommeo Gradenigo (1339—1342)

6. soldino, AR, 17 mm, 0,60 gr.; br. 38.954
Av: ·+·BĀ·GRADO NICO·DVX· Dužd s kapom, u plaštu, kleči 1.; objema rukama drži zastavicu.
Rv: +·S·MARCVS VENETI· Lav s nimbom 1., drži zastavicu.
sl. CNI VII, str. 68, br. 15

Andrea Dandolo (1343—1354)

7. mezzanino novoga tipa, AR, 16 mm, 0,68 gr.; br. 38.955
kovničari: Nicoletto Albizo (9. II 1348—); Nicolò Barisan (—14. VII 1348);
Nicoletto Steno (9. VII 1350—)

- Av: ANDADVL' Sv. Marko s aureolom, stoji 1.; d. kleči dužd. DVX; SMVENE iza sveca; u polju između dva lika n
Rv: XPS·RES VRESIT · Krist, stoji, licem, s aureolom s grčkim križem, u ljevici drži križ, a u desnici zastavicu; izlazi iz groba
CNI VII, str. 69, br. 1
8. kao gore, AR, 16,5 mm, 0,71 gr; br. 38.956
9. mezzanino novoga tipa, AR, 17 mm, 0,76 gr; br. 38.957
Av: ANDADVL' SMVENE DVX kao gore; n
Rv: ·XPS·RES VRESIT·
CNI VII, str. 70, br. 2
10. kao gore, AR, 16 mm, 0,76 gr; br. 38.958
11. mezzanino novoga tipa, AR, 17 mm, 0,67 gr; br. 38.959
Av: ·ANDADVL' ·SMVENE· DVX između likova m
Rv: ·XPS·RES VRESIT· ·
CNI VII, str. 70, br. 4
12. mezzanino novoga tipa, AR, 17 mm, 0,75 gr; br. 38.960
AV: ·ANDADVL' ·SMVENE· DVX; m
Rv: ·XPS·RES VRESIT· ·
CNI VII, str. 70, br. 5
13. mezzanino novoga tipa, AR, 15,5 mm, 0,59 gr; br. 38.961
Av: ANDADVL' SMVENE. DVX; (z)
Rv: XPS·RES VRESIT·
CNI nema
14. kao gore, AR, 15 mm, 0,63 gr; br. 38.962
15. mezzanino novoga tipa, AR 16,5 mm, 0,75 gr; br. 38.963
kovničar: Giovanni Navager (14. VII 1348—)
Av: ANDADVL' SMVENE. DVX; (z)
Rv: ·XPS·RES VRESIT· ·
CNI nema
16. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,61 gr; br. 38.964
17. kao gore, AR, 16 mm, 0,74 gr; br. 38.965
18. mezzanino novoga tipa, AR, 16 mm, 0,58 gr; br. 38.966
Av: ANDADVL' SMVENE" DVX
Rv: ·+PS·RES· VRESIT· ·
CNI VII, str. 71, br. 11
19. mezzanino novoga tipa, AR, 16 mm, 0,72 gr; inv. br. 38.967
Av: ANDADVL, ·S·M·VENE" DVX; (z)
Rv: ·+PS·RES· VRESIT· ·
sl. CNI VII, str. 71, br. 13
20. kao gore, AR, 17 mm, 0,73 gr; br. 38.968
21. mezzanino novoga tipa, AR, 17 mm, 0,72 gr; br. 38.969
Av: ANDADVL'" SMVENE DV+; (Z)
Rv: +PSRES" VRESIT
CNI nema

22. kovničar: Benedetto Mazaman (3. VI 1349.—)
mezzanino novoga tipa, AR, 16,5 mm, 0,74 gr; br. 38.970
Av: ANDADVL' SMVENE· DVX; B
Rv: ·XPS·RES VRESIT·
sl. CNI VII, str. 71, br. 14
23. kao gore, AR, 16,5 mm, 0,72 gr; br. 38.971
24. kao gore, AR, 17 mm, 0,71 gr; br. 38.972
25. mezzanino novoga tipa, AR, 16 mm, 0,62 gr; br. 38.973
Av: AN·DADVL' ·SMVEN·E· DVX; S
Rv: ·+PS·RES· VRESIT·
CNI nema
26. nepoznati kovničar
mezzanino novoga tipa, AR, 15,5 mm, 0,74 gr; br. 38.974
Av: ·ANDADVL' ·S·MCENE· DVX; (A)
Rv: ·+PS·RES VRESIT
sl. CNI VII, str. 72, br. 24
27. kao gore, AR, 17 mm, 0,73 gr; br. 38.975
28. kao gore, AR, 16 mm, 0,76 gr; br. 38.976
29. mezzanino novoga tipa, AR, 17 mm, 0,76 gr; br. 38.977
Av: ANDADVL' ·SMVENE· DVX; (A)
Rv: ·XPS·RES VRESIT·
CNI VII, str. 73, br. 26
30. sl. kao gore, AR, 16 mm, 0,71 gr; br. 38.978
31. kao gore, AR, 17 mm, 0,72 gr; br. 38.979
32. kao gore, AR, 15 mm, 0,57 gr; br. 38.980
33. sl. kao gore, AR, 16,5 mm, 0,72 gr; br. 38.981
34. sl. kao gore, AR, 16 mm, 0,73 gr; br. 38.982
35. nepoznati kovničar
mezzanino novoga tipa, AR, 16 mm, 0,72 gr; br. 38.983
Av: ·ANDADVL' ·SM·VENE· DVX; F
Rv: ·XPS·RES· VRESIT·
CNI VII, str. 73, br. 28
36. nepoznati kovničar
mezzanino novoga tipa, AR, 17 mm, 0,74 gr; br. 38.984
Av: ·ANDADVL' SMVENE· DVX; (Q)
Rv: ·XPS·RES VRESIT·
sl. CNI VII, str. 73, br. 32
37. kao gore, AR, 16 mm, 0,63 gr; br. 38.985
38. nepoznati kovničar
mezzanino novoga tipa, AR, 15,5 mm, 0,78 gr; br. 38.986
Av: ANDADVL' SMVENE· DVX; (SH)
Rv: ·XPS·RES VRESIT·
CNI nema
39. kao gore, AR, 16 mm, 0,71 gr; br. 38.987
40. kao gore, AR, 16 mm, 0,75 gr; br. 38.988

41. sl. kao gore, AR, 17 mm, 0,72 gr; br. 38.989
42. kao gore, AR, 15 mm, 0,55 gr; br. 38.990 — sigla nečitka
43. novi soldino, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 38.991
 Av: ·+·ANDR·DAN DVLO·DVX Dužd, s kapom, u plaštu, kleči 1., objema rukama drži zastavicu
 Rv: ·+·S·MARCVS·VENETI· Lav, s bisernom aureolom, penje se 1., sa zastavicom; pred njim u polju (Q)
 CNI VII nema
44. novi soldino, AR, 15 mm, 0,51 gr; br. 38.992
 Av: ·+·ANDR·DAN DVLO·DVX
 Rv: ·+·S·MARCVS=VENETI; (HS)
 CNI nema

Giovanni Gradenigo (1355—1356)

45. soldino, AR, 15 mm, 0,51 gr; br. 38.993
 Av: +IOHS·GRAD ONICO·DVX·
 Rv: +·S·MARCVS·VENETI=; (Q)
 CNI VII, str. 80, br. 4
46. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,51 gr; br. 38.994
47. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 38.955
 sl. CNI VII, str. 80, br. 4
48. soldino, AR, 15 mm, 0,52 gr; br. 38.996
 Av: "+IOHS·GRAD OICO·DVX·
 Rv: +"S·MAR·CVS"VENETI"; S
 sl. CNI VII, str. 81, br. 10
49. kao gore, AR, 15 mm, 0,54 gr; br. 38.997
50. soldino, AR, 16 mm, 0,55 gr; br. 38.998
 Av: +IOHS·GRAD OICO·DVX
 Rv: +·S·MARCVS=VENETI=; S
 sl. CNI VII, str. 81, br. 11

Giovanni Dolfín (1356—1361)

51. soldino, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 38.999
 Av: ·+·IOHS·DELP HYNO·DVX·
 Rv: +·S·MARCVS·VENETI· ; A
 sl. CNI VII, str. 83, br. 1
52. soldino, AR, 16 mm, 0,50 gr; br. 39.000
 Av: +IOHSDELP HYNO·DVX
 Rv: +·S·MARCVSVENETI ; A
 CNI nema
53. soldino, AR, 15,5 mm, 0,42 gr; br. 39.001
 Av: ·+·IOHSDELP HYNODVX
 Rv: ·+·S·MARCVS·VENETI ; A
 CNI nema
54. soldino, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.002
 Av: "+·IOHSDELP HYNODVX

- Rv: +·S·MARCVS=VENETI= ; A
sl. CNI VII, str. 84, br. 5
55. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,49 gr; br. 39.003
CNI VII, str. 84, br. 5
56. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,40 gr; br. 39.004
57. kao gore, AR, 16 mm, 0,50 gr; br. 39.005
58. soldino, AR, 15 mm, 0,55 gr; br. 39.006
Av: +IOHS·DELP HYNODVX
Rv: +·S·MAR·CVS"VENETI· (Q)
CNI nema
59. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.007
60. kao gore, AR, 15 mm, 0,42 gr; br. 39.008
61. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,42 gr; br. 39.009
62. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.010
63. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.011
64. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,52 gr; br. 39.012
65. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.013
66. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.014
67. soldino, AR, 16 mm, 0,53 gr; br. 39.015
Av: +IOHSDELP HYNODVX "
Rv: +·S·MARCVS=VENETI= ; S
CNI nema
68. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,43 gr; br. 39.016
69. sl. kao gore, AR, 15 mm, 0,42 gr; br. 39.017
sl. CNI VII, str. 85, br. 13
70. kao gore, AR, 15 mm, 0,42 gr; br. 39.018
CNI VII, str. 85, br. 14
71. kao gore, AR, 17 mm, 0,45 gr; br. 39.019
CNI VII, str. 85, br. 14
- Lorenzo Celsi (1361—1365)*
- Kovničari: Nicoletto Badoer (8. VI 1362—) i Nicolò Corner (15. XII 1362)
72. soldino, AR, 14 mm, 0,40 gr; br. 39.020
Av: +LAVR·CE LSI·DVX
Rv: +·S·MARCVS·VENETI· ; N
sl. CNI VII, str. 87, br. 1
73. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.021
74. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,52 gr; br. 39.022
75. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,53 gr; br. 39.023
- Kovničar: Secondo Aventurado (14. IV 1364 —)
76. soldino, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.024
Av: +LAVR·CE LSI·DVX
Rv: +·S·MARCVS=VENETI= ; S
CNI VII, str. 87, br. 3
77. kao gore, AR, 16 mm, 0,50 gr; br. 39.025

78. kao gore, AR, 16,5 mm, 0,50 gr; br. 39.026
 79. možda kao gore, AR, 15,5 mm, 0,55 gr; br. 39.027
 80. soldino, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.028
 Av: +LAVR·CE LSI·DVX
 Rv: +S·MARCVS=VENETI= ; A
 CNI nema
81. kao gore, AR, 16 mm, 0,50 gr; br. 39.029
 82. soldino, AR, 16 mm, 0,40 gr; br. 39.030
 Av: +LAVR·CE LSI·DVX
 Rv: +·S·MARCVS=VENETI= ; I
 CNI nema
83. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.031

Marco Corner (1365—1368)

Kovničar: Secondo Aventurado (12. I 1367—)

84. soldino, AR, 14 mm, 0,40 gr; br. 39.032
 Av: +MARC'COR NAR(
 Rv: +·S·MARCVS=V·ENE(; S
 sl. CNI VII, str. 91, br. 3
85. kao gore, AR, 16 mm, 0,55 gr; br. 39.033
 86. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,44 gr; br. 39.034
 87. soldino, AR, 16 mm, 0,47 gr; br. 39.035
 Av: +MARC'COR NAR'DVX
 Rv: +·S·MARCVS=VENETI= ; A
 sl. CNI VII, str. 92, br. 5
88. soldino, AR, 16 mm, 0,51 gr; br. 39.036
 Av: +MARC'COR NAR'DVX
 Rv: +·S·MARCVS=VENETI·I= ; F
 sl. CNI VII, str. 92, br. 6

Andrea Contarini (1368—1382)

Kovničar: Filippo Barbarigo (10. V 1370—24. V 1372—)

89. groš, AR, 21 mm, 2,0 gr; br. 39.037
 Av: ANDR'GTAREN O Sv. Marko, d., stoji, licem, pruža zastavicu duždu, 1., u profilu d., u plaštu i s kapom; uz koplje: D/V/X ; d. ·S·M·VENETI·
 Rv: Spasitelj sjedi na prijestolju, licem; IC XC 1. i d. kod glave; 1. u polju petokraka zvijezda, d. F
 CNI VII, str. 95, br. 8
90. kao gore, AR, 21 mm, 1,96 gr; br. 39.038
 91. kao gore, AR, 22 mm, 1,94 gr; br. 39.039
 92. kao gore, AR, 21,5 mm, 1,90 gr; br. 39.040
 93. kao gore, AR, 21 mm, 1,95 gr; br. 39.041
 94. kao gore, AR, 21 mm, 1,93 gr; br. 39.042
 95. kao gore, AR, 21 mm, 1,96 gr; br. 39.043
 96. kao gore, AR, 22,5 mm, 1,95 gr; br. 39.044
 97. kao gore, AR, 22 mm, 1,95 gr; br. 39.045

98. kao gore, AR, 21 mm, 1,95 gr; br. 39.046
 99. kao gore, AR, 22,5 mm, 1,96 gr; br. 39.047
 Kovničar: Donato Quintavalle (10. V 1370—24. V 1372—)
100. soldino, AR, 14,5 mm, 0,50 gr; br. 39.048
 Av: +ANDR'Q TARD'VX Dužd, kleči 1., objema rukama drži zastavicu; u polju
 1. D
 Rv: +S·MARCVS·VENETI· Krilati lav.
 CNI VII, str. 95, br. 3
101. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.049
 102. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.050.
 103. kao gore, AR, 14 mm, 0,50 gr; br. 39.051
 104. kao gore, AR, 14 mm, 0,52 gr; br. 39.052
 105. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,48 gr; br. 39.053
 106. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.054
 107. soldino, AR, 15,5 mm, 0,45 gr; br. 39.055
 Av: +ANDR'9 TARD'VX ; D
 Rv: +S·MARCVS·VENETI·
 sl. CNI VII, str. 95, br. 6
108. kao gore, AR, 14 mm, 0,50 gr; br. 39.056
 109. kao gore, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.057
 CNI VII, str. 95, br. 3
110. kao gore, AR, 14 mm, 0,50 gr; br. 39.058
 111. kao gore, AR, 14 mm, 0,50 gr; br. 39.059
 112. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.060
 sl. CNI VII, str. 95, br. 3
- Kovničar: Filippo Barbadigo (10. V 1370—24. V 1372—)
113. soldino, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.062
 Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; F
 Rv: +SMARCVS·VENETI
 CNI nema
114. soldino, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.062
 Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; F
 Rv: +S·MARCVSxVENETIx
 CNI VII, str. 96, br. 16
115. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.063
 116. kao gore, AR, 15 mm, 0,49 gr; br. 39.064
 117. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,50 gr; br. 39.065
 118. kao gore, AR, 16 mm, 0,48 gr; br. 39.066
 119. kao gore, AR, 14 mm, 0,52 gr; br. 39.067
 120. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr: br. 39.068
 121. kao gore, AR, 15 mm, 0,52 gr; br. 39.069
 122. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.070
 123. kao gore, AR, 14 mm, 0,45 gr; br. 39.071
 124. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,46 gr; br. 39.072
 125. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.073

126. kao gore, AR 15 mm, 0,45 gr; br. 39.074
 127. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,45 gr; br. 39.075
 128. kao gore, AR, 14 mm, 0,51 gr; br. 39.076
 129. kao gore, AR, 15 mm, 0,53 gr; br. 39.077
 130. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.078
 131. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,52 gr; br. 39.079
 132. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,49 gr; br. 39.080
 133. kao gore, AR, 15 mm, 0,51 gr; br. 39.081
 134. kao gore, AR, 15 mm, 0,52 gr; br. 39.082
 135. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,45 gr; br. 39.083
 136. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.084
 137. kao gore, AR, 14 mm, 0,49 gr; br. 39.085
 138. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.086
 139. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,50 gr; br. 39.087
 140. kao gore, AR, 16 mm, 0,45 gr; br. 39.088
 141. kao gore, AR, 16 mm, 0,48 gr; br. 39.089
 142. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.090
 143. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.091
 144. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.092
 145. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,48 gr; br. 39.093
 sl. CNI VII, str. 97, br. 20
 146. kao gore, AR, 15 mm, 0,52 gr; br. 39.094
 147. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,53 gr; br. 39.095
 148. soldino, AR, 15,5 mm, 0,52 gr; br. 39.096
 Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; F
 Rv: +S·MARCVS·VENETI·
 CNI VII, str. 97, br. 20
 149. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,52 gr; br. 39.097
 150. kao gore, AR, 15 mm, 0,51 gr; br. 39.098
 151. kao gore, AR, 14 mm, 0,52 gr; br. 39.099
 152. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,50 gr; br. 39.100
 153. kao gore, AR, 15 mm, 0,47 gr; br. 39.101
 154. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.102
 155. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,49 gr; br. 39.103
 156. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.104
 157. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,45 gr; br. 39.105
 158. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.106
 159. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.107
 160. kao gore, AR, 15 mm, 0,52 gr; br. 39.108
 CNI nema
 161. kao gore, AR, 15 mm, 0,49 gr; br. 39.109
 162. soldino, AR, 14 mm, 0,50 gr; br. 39.110
 Av: +ANDR9 TAR(DVX) ; (zvijezda) — F
 Rv: +S·MARCVSxVENETIx
 sl. CNI VII, str. 97, br. 22

163. soldino, AR, 15,5 mm, 0,45 gr; br. 39.111
 Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; (zvizzda) — F
 Rv: +·S·MARCVSxVENETIx
 CNI VII, str. 97, br. 23
164. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.112
165. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.113
166. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,47 gr; br. 39.114
167. soldino, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.115
 Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; (zvizzda) — F
 Rv: +·S·MARCVS(trolist)VENETI(trolist)
 CNI VII, str. 97, br. 24
168. kao gore, AR, 16 mm, 0,50 gr; br. 39.116
169. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,50 gr; br. 39.117
170. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.118
171. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,40 gr; br. 39.119
 Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; (zvizzda) — F
 Rv: +·S·MARCVSxVENETIx
 CNI nema
172. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,46 gr; br. 39.120
173. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,47 gr; br. 39.121
174. kao gore, AR, 16 mm, 0,45 gr; br. 39.122
175. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.123
176. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.124
177. kao gore, AR, 15 mm, 0,49 gr; br. 39.125
- Nepoznati kovničar
178. soldino, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.126
 Av: +ANDR9 TARDVX ; B
 Rv: +·S·MARCVSxVENETI·
 sl. CNI VII, str. 97, br. 25
179. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,45 gr; br. 39.127
 CNI VII, str. 97, br. 25
180. kao gore, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.128
181. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,52 gr; br. 39.129
182. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,46 gr; br. 39.130
183. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,47 gr; br. 39.131
184. kao gore, AR, 15 mm, 0,47 gr; br. 39.132
185. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.133
186. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.134
187. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.135
188. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.136
 CNI VII, str. 97, br. 27
189. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.137
190. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.138
191. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,50 gr; br. 39.139
192. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,51 gr; br. 39.140

193. kao gore, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.141
CNI VII, str. 98, br. 29
194. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.142
195. kao gore, AR, 16,5 mm, 0,48 gr; br. 39.143
196. kao gore, AR, 16,5 mm, 0,47 gr; br. 39.144
197. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,49 gr; br. 39.145
198. kao gore, AR, 15 mm, 0,51 gr; br. 39.146
199. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.147
200. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,53 gr; br. 39.148
201. kao gore, AR, 15 mm, 0,52 gr; br. 39.149
202. kao gore, AR, 14 mm, 0,52 gr; br. 39.150
203. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,50 gr; br. 39.151
204. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.152
205. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.153
206. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,48 gr; br. 39. 154
207. kao gore, AR, 15 mm, 0,49 gr; br. 39.155
208. kao gore, AR, 16 mm, 0,45 gr; br. 39.156
209. kao gore, AR, 14 mm, 0,44 gr; br. 39.157
210. kao gore, AR, 15 mm, 0,50 gr; br. 39.158
211. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,48 gr; br. 39.159
212. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.160
213. kao gore, AR, 17 mm, 0,47 gr; br. 39.161
214. kao gore, AR, 16 mm, 0,47 gr; br. 39.162
215. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,47 gr; br. 39.163
216. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,47 gr; br. 39.164
217. kao gore, AR, 14 mm, 0,47 gr; br. 39.165
218. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,46 gr; br. 39.166
219. kao gore, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.167
220. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,43 gr; br. 39.168
221. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,42 gr; br. 39.169
222. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,47 gr; br. 39.170
223. soldino, AR, 15,5 mm, 0,45 gr; br. 39.171
Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; (zvijezda) — C
Rv: +S·MARCVS(trolist)VENETI(trolist)
CNI VII, str. 98, br. 36
224. kao gore, AR, 15 mm, 0,44 gr; br. 39.172
225. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,44 gr; br. 39.173
226. kao gore, AR, 15 mm, 0,44 gr; br. 39.174
CNI nema
227. soldino, AR, 15,5 mm, 0,45 gr; br. 39.175
sigla nečitka
228. soldino, AR, 15,5 mm, 0,46 gr; br. 39.176
Av: +ANDR'9 TAR'DVX ; bez sigle
Rv: +·S·MARCVS·VENETI·
CNI VII, str. 101, br. 55

Michele Morosini (1382)

229. soldino, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.177
 Av: +MICH LMA VROC'DVX ; (zvijezda) — F
 Rv: +S·MARCVS(trolist)VENETI(trolist)
 sl. CNI VII, str. 104, br. 9
230. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,44 gr; br. 39.178

Antonio Venier (1382—1400)

231. soldino, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.179
 Av: +ANTO'VEN ERIO'DVX ; (zvijezda) — F
 Rv: +S·MARCVS(trolist)VENETI(trolist)
 sl. CNI VII, str. 108, br. 18
232. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,44 gr; br. 39.180
233. kao gore, AR, 16 mm, 0,46 gr; br. 39.181

P A D O V A

Jacopo II da Carrara (1345—1350)

234. carrarino, AR, 17 mm, 0,82 gr; br. 39.182
 Av: (rozeta)CI VI T'(rozeta)P AD? Ukrašeni križ, prekida bisernu kružnicu; u gornjim kutovima :I: — A: , u donjim po četiri kružića sa strijelom između
- Rv: (rozeta)S(rozeta)PSDO CIHUS(rozeta). Svetac s mitrom i aureolom, sjedi, licem, u d. drži model tvrđave, u lj. pastirski štap; d. u polju P. Dvije biserne kružnice.
- Corpus nummorum italicorum VI, Roma 1922, str. 189, br. 1
235. kao gore, AR, 18,5 mm, 0,96 gr; br. 39.183
236. kao gore, AR, 20 mm, 1,04 gr; br. 39.184
237. kao gore, AR, 19 mm, 1,09 gr; br. 39.185
238. kao gore, AR, 20 mm, 1,06 gr; br. 39.186
239. kao gore, AR, 19,5 mm, 1,07 gr; br. 39.187
240. kao gore, AR, 18,5 mm, 0,90 gr; br. 39.188
241. kao gore, AR, 19 mm, 1,04 gr; br. 39.189
242. kao gore, AR, 18 mm, 1,02 gr; br. 39.190
243. kao gore, AR, 18,5 mm, 1,02 gr; br. 39.191
244. kao gore, AR, 20 mm, 1,06 gr; br. 39.192
 sl. CNI VI, str. 189, br. 1
245. kao gore, AR, 18,5 mm, 1,08 gr; br. 39.193
 CNI VI, str. 189, br. 2
246. kao gore, AR, 19 mm, 1,07 gr; br. 39.194.
247. kao gore, AR, 17 mm, 0,88 gr; br. 39.195.
 CNI nema
248. kao gore, AR, 18 mm, 0,81 gr; br. 39.196
249. carrarino, AR, 19,5 mm, 0,90 gr; br. 39.197
 Av: (rozeta)CI VI T'(rozeta)P AD: ; :I: A:

Rv: (zvijezda)SPSDO CIHUS(rozeta) ; (trollist)
sl. CNI VI, str. 189, br. 5

250. kao gore, AR, 18,5 mm, 0,98 gr; br. 39.198

251. kao gore, AR, 20 mm, 1,03 gr; br. 39.199
sl. CNI VI, str. 189, br. 6

Francesco I da Carrara (1355—1388)

252. carrarino, AR, 18,5 mm, 0,98 gr; br. 39.200

Av: ·FRANCISCI·DE·CARARIA· Četiri kotača sa strijelom između; F — F 1. i d.

Rv: ::S·PROS DOCIMUS· Svetac, s aureolom i mitrom, stoji, licem, blagosilje d., u lj. pastirski štap; B-Z 1. i d.

CNI VI, str. 196, br. 36

253. carrarino, AR, 17 mm, 0,92 gr; br. 39.201

Av: ·FRANCISCI·DE·KRARIA· ; F — F

Rv: ·S·PROS DOCIMUS ; P d.

CNI VI, str. 197, br. 49

TIROL

Meinhard III (1258—1296)

254. kreuzer, AR, 18,5 mm, 0,89 gr; br. 39.202

Av: ME IN AR DVS između krakova križa; u polju manji križ

Rv: +COMESTIROL ; u polju orao raširenih krila

255. kao gore, AR, 18,5 mm, 0,98 gr; br. 39.203

256. kao gore, AR, 19 mm, 0,99 gr; br. 39.204

Leopold III Probus (1365—1386)

257. kreuzer, AR, 19 mm, 1,18 gr; br. 39.205

Av: LV PO LD VS ; kao gore

Rv: +COMES·TIROL ; kao gore

UGARSKA

Ludovik I Veliki (1342—1382)

258. denar (1358—1371), AR, 15,5 mm, 0,47 gr; br. 39.206

Av: +LODOVICIRVNGARIE između dvije biserne kružnice. Grb, sprijeda stari ugarski, straga Anjou; između sitnih ljiljana.

Rv: SLADIS LAVSR unutar b.k. Sv. Ladislav s krunom i aureolom, stoji, licem, u d. drži helebardu, u lj. jabuku s križem na prsima. A d. u polju

László Réthy. Corpus nummorum Hungariae. Budapest 1907, str. 15, br. 94; Ladislaus Réthy — Günther Probszt. Corpus nummorum Hungariae. Graz 1958, str. 101, br. 94 A.; Emil Unger. Magyar éremhatározó I. Budapest 1974, 83,429b.

259. kao gore, AR, 15 mm, 0,48 gr; br. 39.207
 Av: +LODOVICI·I·R·VNGARIE
 Rv: ·SLADIS LAVS·R· ; CA vertikalno
 Réthy 94; Unger nema.
260. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,42 gr; br. 39.209
 Av: +LODOVICI·R·VNGARIE
 Rv:)LAVS·R· ; CA vertikalno
 Réthy 94; Unger nema.
261. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,47 gr; br. 39.210
262. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,43 gr; br. 39.211 — sigla G; Unger 429e.
263. kao gore, AR, 14 mm, 0,47 gr; br. 39. 212; Unger 429e
264. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.213; sigla IO vertikalno Unger 429e
265. kao gore, AR, 14 mm, 0,47 gr; br. 39.214; sigla P
 sl. Réthy 94A; Unger 429i.
266. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,43 gr; br. 39.215
267. kao gore, AR, 15 mm, 0,49 gr; br. 39.216
268. kao gore, AR, 15 mm, 0,40 gr; br. 39.217
269. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,49 gr; br. 39.218
270. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.219
271. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,44 gr; br. 39.220
272. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,46 gr; br. 39.221
273. kao gore, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.222
274. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,45 gr; br. 39.223
275. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,47 gr; br. 39.224
276. kao gore, AR, 16 mm, 0,50 gr; br. 39.225
 Réthy 94A; Unger 429i
277. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.226
278. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.227
279. kao gore, AR, 15 mm, 0,43 gr; br. 39.228
280. denar, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.229
 Av: +M·LODOVICI·R·VNGARIE ; bez ljljana oko grba
 Rv: ·S·LADIS LAVS·R· Svetac gleda 1. i drži jabuku u ispruženoj lj; P d. u
 polju
 sl. Réthy 96; Unger 429i
281. denar, AR, 15 mm, 0,34 gr; br. 39.230
 Av: +LODOVICI·R·VNGARIE
 Rv: SLADIS LAVSR ; P, iznad ljljan
 Réthy 94; Unger nema.
282. denar, AR, 16 mm, 0,51 gr; br. 39.231
 Av: kao gore, iznad grba otvorena krana, sa strane po jedan ljljan
 Rv: kao gore; P — G
 Réthy 94 D; Unger 429j.
283. kao gore, AR, 16 mm, 0,52 gr; br. 39.232
284. kao gore, AR, 16 mm, 0,50 gr; br. 39.233
285. kao gore, AR, 16 mm, 0,46 gr; br. 39.234

286. kao gore, AR, 15 mm, 0,43 gr; br. 39.235
 Av: kao gore; iznad grba zvijezda, sa strane po jedan ljiljan
 Rv: kao gore, otvorena kruna — P
 Réthy 94; Unger 429l.
287. kao gore, AR, 16 mm, 0,48 gr; br. 39.236
288. denar, AR, 16,5 mm, 0,41 gr; br. 39.237
 Av: +LODOVICI·R·VNGARIE ; oko grba tri ljiljana
 Rv: kao gore, SV vertikalno, d. — dvostruki kov
 Réthy 95 A; Unger 430d.
289. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,36 gr; br. 39.238; sigla:
 Réthy 94A; Unger 429q.
290. kao gore, AR, 15 mm, 0,43 gr; br. 39.239
291. kao gore, AR, 15 mm, 0,59 gr; br. 39.240
292. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,43 gr; br. 39.241
293. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,42 gr; br. 39.242
294. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,48 gr; br. 39.243
295. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,48 gr; br. 39.244
296. kao gore, AR, 15 mm, 0,47 gr; br. 39.245; sigla: ; Unger nema.
297. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,46 gr; br. 39.246
298. kao gore, AR, 14 mm, 0,55 gr; br. 39.247
299. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,40 gr; br. 39.248
300. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,48 gr; br. 39.249
301. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,50 gr; br. 39.250
302. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,39 gr; br. 39.251; sigla:
 otkrhnuti primjerak
303. kao gore, AR, 15 mm, 0,44 gr; br. 39.252; sigla: , gore ljiljan. Unger nema.
304. kao gore, AR, 15 mm, 0,52 gr; br. 39.253
305. kao gore, AR, 15 mm, 0,42 gr; br. 39.254
306. kao gore, AR, 16 mm, 0,45 gr; br. 39.255
307. kao gore, AR, 14 mm, 0,45 gr; br. 39.256
308. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,55 gr; br. 39.257
309. kao gore, AR, 14 mm, 0,39 gr; br. 39.258
310. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.259; sigla: kruna d. Unger 494s.
311. kao gore, AR, 14 mm, 0,42 gr; br. 39.260
312. kao gore, AR, 15 mm, 0,42 gr; br. 39.261; kruna d. i 1. Unger nema.
313. kao gore, AR, 15 mm, 0,44 gr; br. 39.262; sigla: ?mitra d.; Unger nema.
314. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,40 gr; br. 39.263; sigla: ljiljan s točkom ispod, d.; sl.
 Unger 429v.
315. kao gore, AR, 15 mm, 0,39 gr; br. 39.264
316. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,45 gr; br. 39.265
317. kao gore, AR, 15 mm, 0,47 gr; br. 39.266
318. kao gore, AR, 15 mm, 0,45 gr; br. 39.267
319. kao gore, AR, 15 mm, 0,44 gr; br. 39.268
320. kao gore, AR, 15 mm, 0,42 gr; br. 39.269
321. kao gore, AR, 16 mm, 0,42 gr; br. 39.270

322. kao gore, AR, 15 mm, 0,40 gr; br. 39.271
 323. kao gore, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.272; sigla: glava crnca d. Unger 429x.
 324. kao gore, AR, 15 mm, 0,41 gr; br. 39.273
 325. kao gore, AR, 15 mm, 0,38 gr; br. 39.274; sigla: glava crnca d.; između nogu sveca dvije točke
 326. kao gore, AR, 15,5 mm, 0,35 gr; br. 39.275; između nogu sveca tri točke
 327. kao gore, AR, 16 mm, 0,45 gr; br. 39.276
 328. kao gore, AR, 14 mm, 0,47 gr; br. 39.277
 329. kao gore, AR, 15 mm, 0,46 gr; br. 39.278 (prekov, Av/Rv)
 330. kao gore, AR, 15 mm, 0,54 gr; br. 39.279; sigla: glava crnca s trakom, iznad petokraka zvijezda; Unger nema.
 331. kao gore, AR, 14 mm, 0,46 gr; br. 39.280
 332. kao gore, AR, 16 mm, 0,42 gr; br. 39.281
 333. kao gore, AR, 14,5 mm, 0,46 gr; br. 39.282; sigla nečitka.

OPIS TABLI
 PLATES

Tabla 3—5

Broj na tablama odgovara rednom broju u katalogu.
 Primjerci novca reproducirani su za polovicu veći.

Plates 3—5

The numbers on plates correspond those in the catalogue. All the coins are reproduced at the scale 1 : 1,5.

Tabla 5b

Detalj ostave nakon ispiranja.

Plate 5b

Detail of the hoard after preliminary rinsing in water.

Tabla 6

Švica 1976, sonda s nalazom novca, pogled prema sjeveru.

Plate 6

Švica 1976, trench with the coin hoard, view to the North.

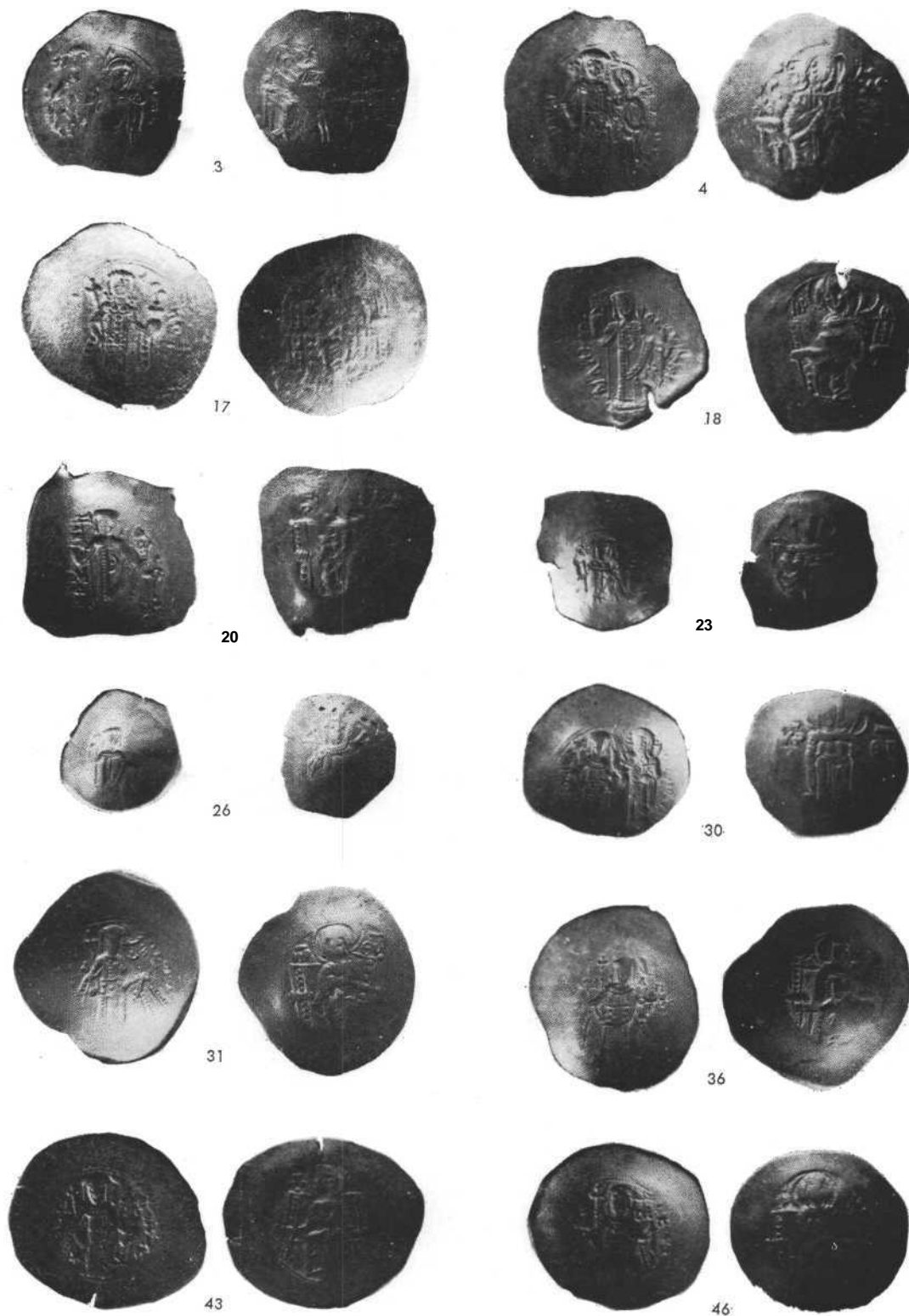
SUMMARY

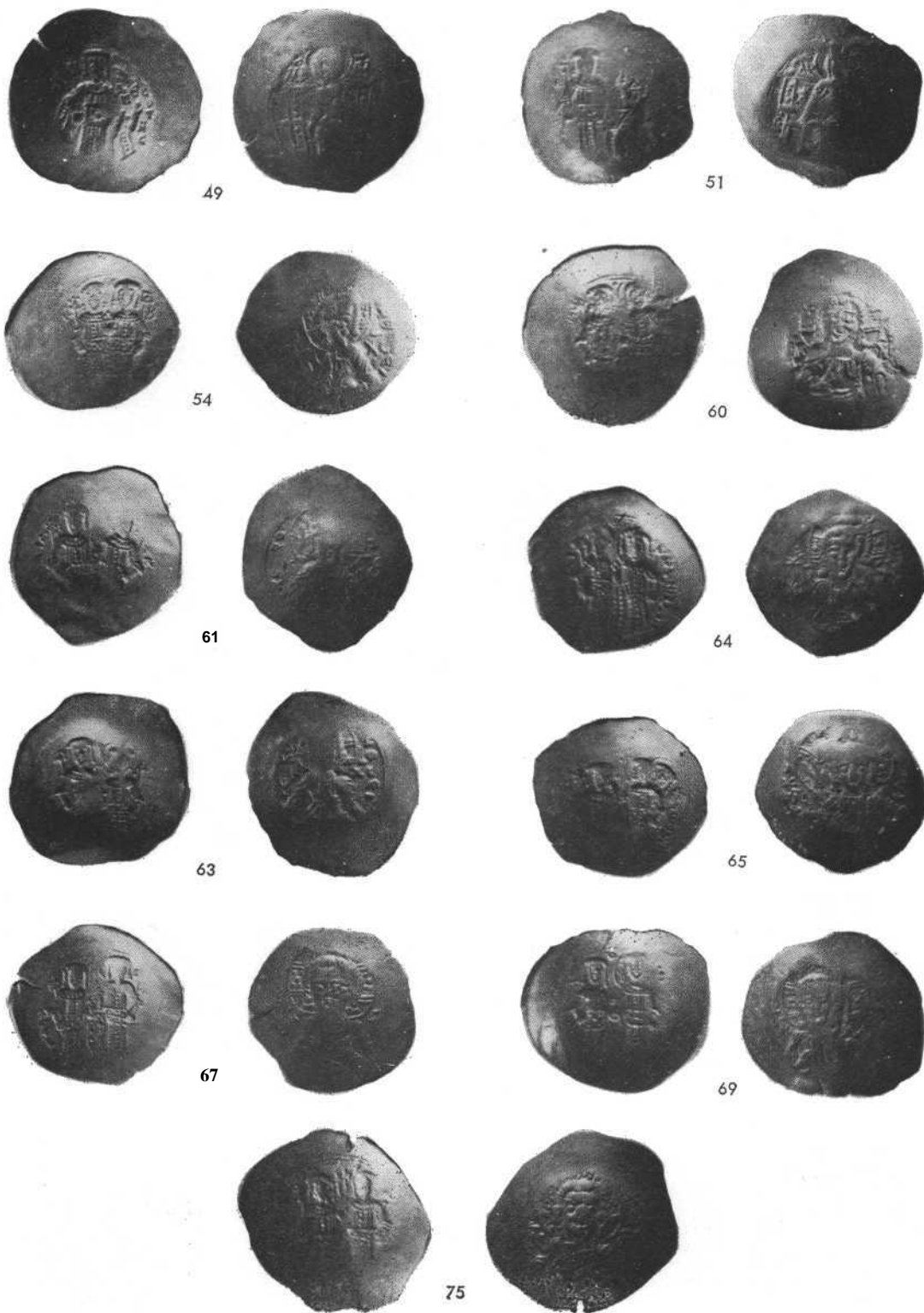
THE HOARD OF 14TH CENTURY COINS FROM ŠVICA

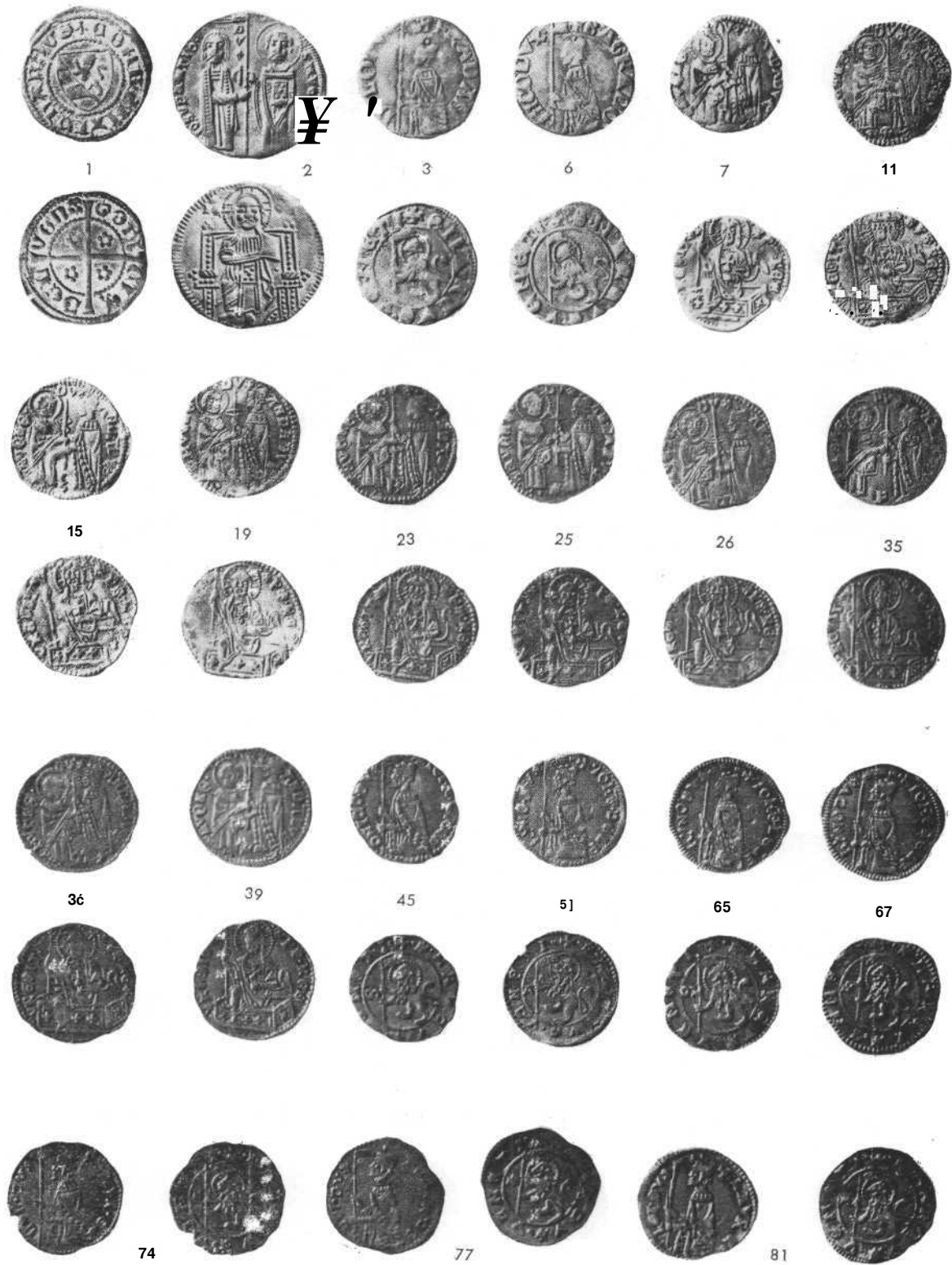
Late in October 1975 a treasure-trove occurred at Švica, a village near Otočac (Lika, Croatia). A few days before All Saints' Kata Rogić from Švica went looking for good black soil in order to use it for flowers on her family grave. Strolling upon a site called Crikvina she suddenly saw several tiny black buttons on top of a mole-hill, picked them up and cleaned them at home. They turned to be old coins. As it usually is the case, of the forty odd coins she had found, a few were lost by children and some ended up in private collections in Rijeka, whereas the remainder of 26 specimens were handed over to the museum's authorities in 1976. Some time after the discovery Kata Rogić informed the Archaeological Museum in Zagreb about the hoard and was asked not to disclose the site to anyone. The archaeological team arrived in 1976 and excavated the spot. The coins were found on a heap, buried among rocks, lying on the level which must have been the surface of the ground at the time of deposition. There were no traces of any recipient, which permits us to conclude that the coins represent the contents of a purse of organic material which had entirely disintegrated. The soil itself contained many fragments of prehistoric pottery, charcoal and human bone fragments, but this gave no further information in connection with the hoard. One might be inclined to suppose that the purse with its contents was lost by accident among the rocks and was subsequently covered by a 30 cm thick layer of humus in course of the centuries.

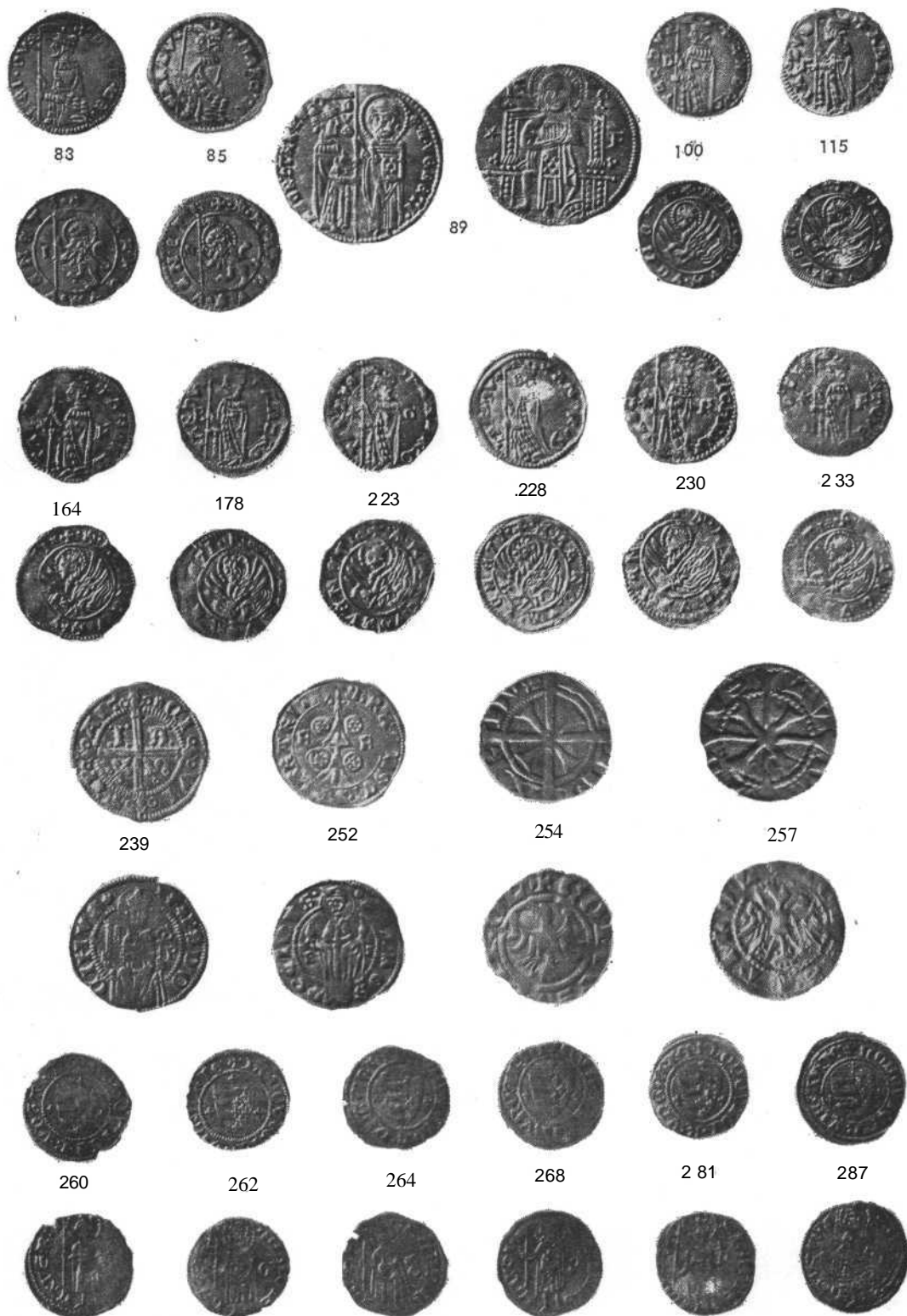
All the 333 coins were in perfect condition, shiny, and only five specimens had to be cleaned by reduction. A short description of this hoard was published in *Arheološki pregled* (18/1976:158) and in *Coin Hoards III* (London 1977:178, no. 510).

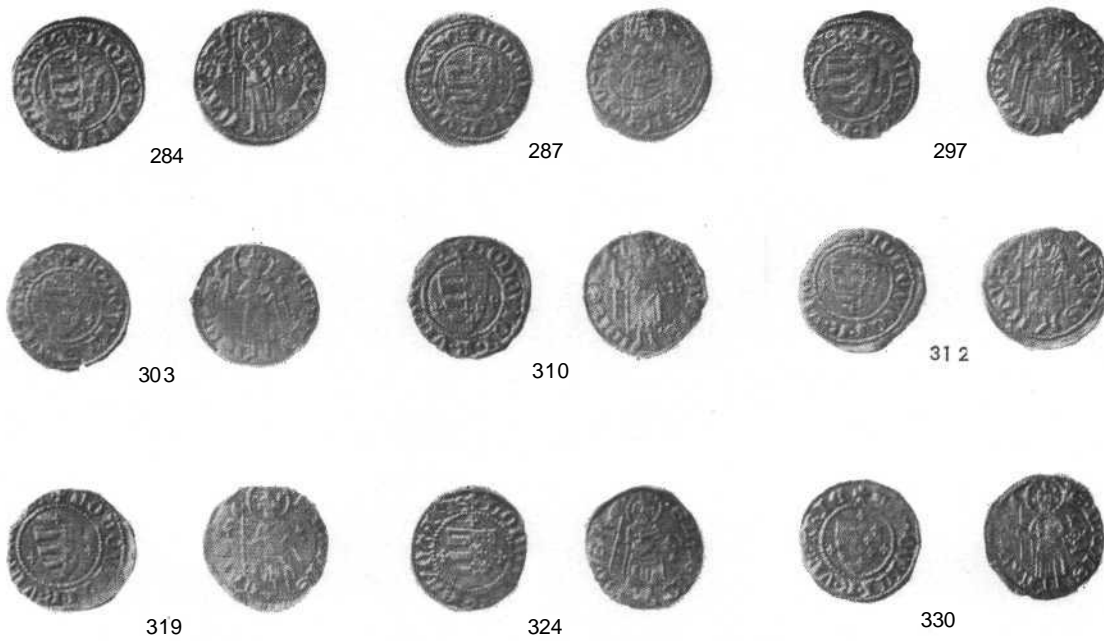
Italian coins were predominant (Venice and Padova — 75,3 %), being followed by Hungarian *denarii* (23,12 %), while the presence of Austrian coins was only slight (Tyrol — 1,5 %). Other similar hoards are known from Croatia (Barban, Gornji Klasnić, Jezerane). The *terminus post quem* for the burial seems to fall into the eighties of the 15th cent. A.D. because the most recent were the *soldini* of the Venetian Doge Antonio Venier (1382—1400). There were only three of such specimens, which could be explained that he had been elected only shortly before the deposition and that few of his coins had the time to be put into circulation. The oldest coins in this hoard, on the other hand, belong to the Tyrolene Count Meinhard II and date from the second half of the 13th century.

Terenska istraživanja

ISTRAŽIVANJA
U VARAŽDINSKIM TOPLICAMA
U 1980. GOD.

Sistematska istraživanja u Varaždinskim Toplicama u 1980. god. odvijala su se na tri razna područja kupališnog i forumskog kompleksa, te su djelomično ili potpuno definirala neke objekte i prostore koji ranije nisu mogli biti ispitani. Radi se o istočnom spojnom hodniku, odnosno trijemu kupališne bazilike, zatim o zapadnom dijelu južnog portika foruma, te o zapadnom portiku koji je bio oslobođen samo u svom najsjevernijem dijelu.

Istražnim radovima u istočnom trijemu kupališne bazilike, otkriven je njegov sjeverni dio za daljnjih 8 m. Antički horizont dosegnut je tek na 2,20 m dub., a sezao je do 3,60 m, kad se došlo do donjeg ruba njegova zapadnog temelja. U ispuni prostora bilo je dosta arhitektonskih fragmenata i ulomaka žrtvenika, te nešto crvene i sive keramike.

Analiza zidova je pokazala da je zapadni zid ovog trijema imao tri faze izgradnje dok je istočni podignut iznad jednog starijeg kanala. Kanal je građen od kamena s krovnom konstrukcijom od opeka i s opločenjem također od opeke. S obzirom da se u najnižim slojevima našlo nekoliko ulomaka keramike i dvije fibule koljenastog tipa koje pripadaju 2. st., može se najstarija faza ovog trijema datirati u to razdoblje.

Kako bi se oslobodilo zapadni dio južnog portika foruma do najzapadnije moguće granice prema recentnom termalnom cjevovodu, ispitan je prostor od 15×7 m. Već se u toku početnih radova, na dub. od 0,50 m, naišlo na recentni mrtvi kanal dužine 11 m. koji je dijagonalno presjecao iskop. Njegov ukop je oštetio stilobat

i gornju stepenicu južnog trijema. Kako se 1,50 m zapadnije naišlo i na suvremeni cjevovod termalne vode, moralo se na toj liniji zaustaviti. I pored svih ovih poteškoća i ograničenja, južni portik je prema zapadu istražen i oslobođen u dužini od 5 m. Njegov perimetralni zid je relativno dobro sačuvan i pored jačeg oštećenja u najzapadnijem dijelu, solidno je građen na redove, a sokl mu je vrlo masivan i kvalitetno izveden. Zid je visok 1,80 m, a mjestimično su vidljive veće površine vanjske glačane žbuke na oba njegova lica.

Ispitivanjem nižih slojeva pokazalo se, da je južni portik podignut iznad starijih zidova i kanala te jednog ranocarskog bazena, koji je otkriven u dužini od 3,60 m. Bazen je obložen hidrauličnom žbukom po zidovima i podnici. Na samom njegovom dnu ležao je novac cara Vespazijana.

S južne strane perimetralnog zida oslobođen je dio jednog dvorišnog prostora s debelim žbukanim podom kao i dio platforme za stubišnu rampu od velikih opeka slaganih u nekoliko redova. Ova stubišna rampa vjerojatno je pripadala zapadnom portalu južnog portika foruma.

U sadržaju slojeva ovog zapadnog iskopa otkriveno je dosta arhitektonskih fragmenata od vijenca, stupova i baza kao i veliki komad ploče s natpisom koji predstavlja u kamenu zapisanu poemu u pohvalu termalnih izvora (4. st.).

Cijela situacija jasno ukazuje na činjenicu, da je južni dio foruma izgrađen iznad starijih ostataka kupališta.

Treći iskop se nalazio u sjeverozapadnom dijelu partera parka, gdje prolazi put za gornji park-šumu. Istražen je prostor od 60 m² kako bi se oslobodio dio zapadnog portika foruma do najzapadnije dozvoljene granice.

Otkriven je vanjski i unutarnji zid trijema u dužini od 5 m tako da sada iznosi 10 m. Vanjski zid je dosta dobro sačuvan u visini od 1,50 m, a njegovo istočno lice

pokazuje solidnu teksturu. Debljina zida je 1,30, a zapadni bok je morao ostati u stijeni iskopa kako put u park, koji je iznad njega, nebi spuznuo u iskop. Unutarnji zid je vrlo razlabavljen i djelomično urušen tako da mu istočna linija nije, zasad, mogla biti definirana.

U ispuni slojeva otkriveno je nekoliko profiliranih arhitektonskih fragmenata, jedna konzola i minijturni votivni žrtvenik od mramora, posvećen Nimfama i pokojnom caru iz dinastije Antonina (prva pol. 3. st.).

Ovogodišnja iskopavanja dala su mnogo dragocjenih podataka za kronologiju forumskog kompleksa i njegovog odnosa prema kupališnom dijelu. Arhitektonski ostaci ranocarskog kupališta ispod foruma 4. st. dokazuju da su terme 1. i 2. st. bile daleko većih razmjera nego što se ranije mislilo, da su bile neobično bogato razvedene i vrlo solidno građene, te da su poslužile za temeljenje kasnije izgrađenog foruma.

B. Vikić

ISTRAŽIVANJA U ŠĆITARJEVU 1980. GOD.

Sistematska sondiranja u Šćitarjevu koja traju s prekidima već desetak godina, nastavljena su i 1980. Ispitan je dio terena u središtu »Gradišća«, zapadno od današnjeg groblja, gdje se nalazila urbana jezgra antičke Andautonije (parcela Ivana Ilenića).

Iskolčeno je 8 sondi, veličine 6×2 m, koje su postavljene u pravilnom nizu, nazmjenično u smjeru istok—zapad i sjever—jug (sonde 34/80 — 41/80).

U prve dvije sonde koje su locirane u blizini groblja, otkriven je veliki rimski sabirni kanal, koji je oslobođen u dužini od 8 m ali se nastavlja u smjeru sjevera i jugu izvan linije sondi. Građen je od seskvipedalnih opeka na redove i opločen na dnu opekama istih dimenzija (0,44×0,30×0,065 m). Širina kanala je 1 m, debljina zidova 0,62 m, a sačuvana visina 1,30 m. Ispusne opeke na vanjskom rubu oba zida pokazuju da je bio svodan, no svodna konstrukcija je uništena vjerojatno stihijom Save koja je ostavila za sobom neobično debele naslage naplavljenog šljunka, pijeska i mulja (1,20 m).

Otkriven je i priključni kanal koji je dovodio s istočne strane otpadne vode u veliki kolektor, po čemu se vidi da je na lokaciji današnjeg groblja bilo antičkih objekata.

Sonde 35/80, 36/80 i 37/80 obilovale su urušenom građom od devastirane antičke arhitekture. Ističe se pored sitnih arheoloških predmeta (keramika, željezni predmeti i novac) veliki komad kapitela korintskog stila.

U sondama 38/80 i 41/80 otkriven je jedan oveći objekt vjerojatno javnog karaktera. Njegovi zidovi su vrlo masivni, a bijelo žbukani pod debeo i solidno izveden (sačuvan na površini od 2×3 m). Jako je oštećen prilikom recentnog proboja u antičke slojeve radi berbe kamene građe za gradnju kuća u Šćitarjevu i okolnim mjestima. Profili obje sonde jasno govore o destrukciji antičke arhitekture od ljudskih ruku.

U sondi 40/80 oslobođen je vrlo dobro sačuvani i masivni zid smjera istok zapad koji seže gotovo do površine zemlje. Dug je 4 m, a visok 2 m, te se na njega veže pod pravim kutom još jedan zid koji se može pratiti u dužini od 4 m ali je dosta oštećen i nisko sačuvan. Ovi zidovi pripadaju jednoj velikoj javnoj zgradi koja je temeljena na debelom sloju lomljenjaka i valutaka koji je vjerojatno pripadao konstrukciji ranocarske ceste.

Situacija slojeva pokazala je da u središnjem dijelu Gradišća postoje tri antička kulturna horizonta koja su potvrđena ranije i na drugim mjestima ovog areala Andautonije.

Ranocarski kulturni sloj seže od 2—2,60 m te je pretežno markiran sitnim arheološkim materijalom, osobito keramikom i novcem. Jedino je u sondi 40/80 otkriven ostatak jedne rane ceste na kojoj je temeljen objekt 2. st.

U razdoblju između ranocarske i srednjecarske faze života i izgradnje Andautonije, došlo je do izljeva Save koja je poplavila veći dio Gradišća i prekrila ostatke ranocarske arhitekture debelim slojevima mulja, pijeska i šljunka.

Ostaci monumentalne arhitekture javnog karaktera i veliki kolektor pripadaju srednjecarskom horizontu 2 st. i prve po-

lovine 3. st., koji je potvrđen sitnim arheološkim materijalom, osobito keramikom i novcima.

Kasnocarski horizont u svim sondama (0,20—0,60 m) nije dao arhitekturu ali zato vrlo mnogo građevnog gruha, ulomaka keramike i stakla, željeznih čavala i spona, te veliki broj novaca iz kraja 3 st. i 4. st. (od ukupno 106 novca otpada na ovaj horizont 100 komada).

Istraživanja u 1980. god. mogu se usko povezati uz ona koja su vršena godinu dana ranije, jer se u oba slučaja radi o središnjem dijelu naselja, gdje su bili smješteni reprezentativni javni objekti Andautonije, koji su bili pravilno raspoređeni i povezani kanalizacionom mrežom i prometnicama.

B. Vikić

ISTRAŽIVANJA U BENKOVCU KOD OKUČANA 1980. GOD.

Kako je dosadašnjim istraživanjima bila definitivno određena samo sjeverna i istočna kontura arhitektonskog objekta, ovogodišnji rezultati upotpunili su tlocrtnu sliku njegove južne i zapadne strane.

U južnom dijelu otvorena su tri bloka 80/1—3, kojima je zahvaćena površina cca $10 \times 10 \times 10 \times 15$ m orijentirana južnim pregradnim zidom prostorije s mozaikom i južne prostorije. Zapadni i istočni rubovi spomenute (južne) prostorije ranije su samo djelomično otkriveni, što nije bilo dovoljno za njezino prostorno i tlocrtno određivanje, kako u odnosu prema ostalim, već istraženim prostorijama, tako i na cjelokupnu konturu zgrade. — Skidanjem slojeva zemlje izmješane gustim građevnim grupom svih vrsta opeka, kamena i usitnjene žbuke, na dub. 1,20 m, oslobođena je gotovo cijela površina južne prostorije (duž. 9,50 m, šir. 3,70 m) s južnim perimetralnim zidom. Nakon detaljnog čišćenja poda ustanovljeno je, prema sačuvanim otiscima u žbuci, da je cijela bila popločena opekama (vel. $0,42 \times 0,30$ m). Mjestimična oštećenja žbukane podloge na rubovima uz perimetralni zid daju uvid u strukturu supstrukcije ovoga poda, koji odgovara podovima u svim do sada otkrivenim pro-

storijama. Na samoj zaravnatoj površini zida, vidljivi su također otisci opeka ili njihovi ostaci, a vezivna žbuka je sivo bijela s krupnijim pješćanim agregatom.

Na južni perimetralni zid nadovezuju se od zapada prema istoku dvije pravokutne istake, odnosno prostorne niše.

Prvoj se zapadni zid odvaja na udaljenosti 0,65 m od ranije otkrivenog jugozapadnog ugla zgrade i proteže prema jugu u dužini 2,30 m. Istočni zid je istih dimenzija, a južnome dužina iznosi 3,35. Njihova širina je 0,55 m. Na sredini južnog zida vidljivo je pravilno ljevasto udubljenje (cca 0,20 m dub., 0,25 m šir.), najvjerojatnije ležaj ili otvor sifona odvodnog kanala, koji se, na ušću oštećen, javlja na udaljenosti 0,30 m južnije. Ovaj kanal u daljnjem nastavku od 5 m, otkriven je i detaljno dokumentiran 1979 god., a proteže se jugozapadno izvan izdvojene parcele. Spomenuta prostorija ima površinu od $2,20 \times 1,75$, popođena je, u supstrukciji valučem i proslojem sivobijele žbuke na crvenoj hidrauličkoj žbuci. Prema opremi i povezanosti s velikim odvodnim kanalom može se pretpostaviti da je služila kao higijensko-sanitarni čvor.

Drugi pravokutni prostor definiran je 3,65 m istočnije, a njegova površina iznosi $2,25 \times 1,10$ m. Tekstura i širina zidova, te njihova povezanost s južnim perimetralnim zidom identični su s već spomenutom zapadnom istakom, samo je na njegovom jugoistočnom uglu i polovici južnog zida sačuvano nekoliko redova opeka. Na osnovi nalaza velike količine paljevine i pepela unutar prostorije i izvan nje za vrijeme sondiranja u ovom dijelu 1960. god., moglo bi se pretpostaviti da se radi o peći — prefurniju. Dijelovi koji su onda, pa i danas nedostajali vjerojatno su uništeni prilikom ranije devastacije.

Za vrijeme istraživanja 1968, 1969 god. u zapadnom dijelu zgrade, djelomično su otkriveni južni i zapadni zid s jugozapadnim uglom jednog novog prostora, koji se prislanja na prostoriju s mozaikom. Da bi se isti u potpunosti otkrio i ispitaio, ove godine je s četiri bloka (80/4, 4a, 4b, 5) obuhvaćena izdužena površina od cca 50 m² u sjeverozapadnom sektoru izdvojene parcele i dijelu poljskog puta. Ot-

kopni slojevi su sadržavali, pored ulomaka opeka, kamena i sivkaste vezivne žbuke, veliku količinu debelih grumena crvene hidrauličke žbuke. Na udaljenosti cca 2 m od sjeverozapadnog ugla prostori je s mozaikom, a na dub. 1,10 m otkriven je sjeverni zid spomenutog novog prostora duž. 4,65 m, a u daljnjem produžetku oslobođen je i njegov sjeverozapadni ugao. Tako je dobivena cjelokupna površina koja iznosi $4,65 \times 7$ m. Struktura i tekstura zidova, te njihova širina, kao i nivo poravnanja jednoliki su i jednaki sa svim zidovima ranije građevne faze. Na srednjem dijelu nutarnjeg lica sjevernog zida sačuvan je veći dio obloge i poda u duž. 0,90 m a vis. 0,70 m. Pod je temeljen na većem valuću povezanom i poravnatom hidrauličkom žbukom po cijeloj prostori. Na spomenutom sačuvanom dijelu poda, iznad hidrauličkog poravnanja, postavljen je red opeka (deblj. 0,005 vezanih debelim, jače crvenim slojem hidrauličke žbuke (deblj. 0,140) te završnim popođenjem od jednog reda opeka iste debljine. Obloga na zidu također je višeslojna, sastoji se od debljih i tanjih slojeva hidrauličke žbuke, ulomaka opeka, te tankog završnog sloja svjetlije crvene zaglađene žbuke koja se zaobljeno spušta na pod od opeka. Kod detaljnog čišćenja uočen je na zidnoj oblozi i na podu tanak sloj vodenog kamenca.

Ovaj, relativno mali, sačuvani detalj razsvjetljava dosadašnje nepoznanice strukture urušenja i ispune prostora kao i funkciju prostori. Velike količine različitih grumena ispreturane hidrauličke žbuke na svim dubinama iskopa dokaz su devastacije i nemilosrdnog odnošenja građevnog materijala, a na osnovi složene i pažljivo izvedene izolacije poda i zidova može se zaključiti da je ova prostori služila kao cisterna rimske vile.

Zahvaljujući ovogodišnjim rezultatima razjašnjeni su važni detalji rasporeda i funkcioniranje pojedinih arhitektonskih dijelova, ali i naglašena potreba da se dokumentarna topografska istraživanja nastave, neposredno na zapadnoj i južnoj strani vile (nastavak i smjer velikog odvodnog kanala, te jugozapadni ugao kasnoantičke prigradnje).

V. Damevski

Izložbe

»UKRASI NA KERAMICI OD PREHISTORIJE DO SREDNJEG VIJEKA«

Koncem mjeseca srpnja 1980. g. otvorena je u Arheološkom muzeju izložba pod gornjim nazivom, a namjera je bila da se u ljetnim mjesecima, kada veliki broj stranih i domaćih posjetilaca Zagreba vraća i u Arheološki muzej, predstavi bar jedan dio svog bogatog fundusa koji nije uključen u stalnu postavu. Izložba je bila kronološki komponirana u tri velike cjeline: prehistorijsku, antičku (unutar koje su razlučene dvije grupacije — grčka i rimska) te srednjovjekovnu.

Najstariji predmeti zastupljeni na izložbi bili su glava idola vinčanske kulture i dvije posuđice sopotske kulture pomoću kojih su predočene tehnike ukrašavanja izvođene urezivanjem i ubadanjem. Kronološkim redom slijedi prikaz najtipičnijih oblika i ukrasa na keramici (mahom posuđu) tijekom eneolita, brončanog doba, halštatskog, pa do latenskog. Rekonstrukcijom drvenih i koštanih šiljaka različitih profila, te valjčićima omotanim žicom raznih debljina i njihovim otiskivanjem u glinu, pokušalo se slikovito predočiti neke od načina izvođenja ukrasa na keramici. Veći prostor posvećen je vučedolskoj, te halštatskoj keramici, koje već samom svojom visokom tehnologijom proizvodnje i kvalitetom izrade zaslužuju posebnu pažnju, a da ne govorimo o vrlo bogatoj i osebujnoj ornamantici. Nekoliko primjeraka latenske keramike pokazalo je kako je upotreba lončarskog kola dovela do tehnološki savršene keramike, ali i do uniformiranja i osiromašenja u oblicima i ukrasima.

Antički su odjel Arheološkog muzeja predstavili ponajprije odabrani primjerci grčkih slikanih vaza iz vrlo bogate muzejske kolekcije. Uglavnom su to vaze južnoitalskih radionica, a zastupljeni su svi stilovi počevši od geometrijskog, preko orijentalnog i orijentalizirajućeg, pa do crno i crvenofiguralnog, da bi iza toga slijedile

gnathia vaze, kojih ima i iz domaćih radionica. U rimskom dijelu težište je stavljeno na keramiku s domaćih lokaliteta, pa i domaćih radionica. Različite vrste posuda ukrašenih barbotin, reljefnim ili pečatnim ukrasima odlično su se uklopile u tematiku izložbe. Kako se keramička proizvodnja nije iscrpljivala samo u posudama, prikazane su bile i druge njezine kategorije, npr. antefiksi s uglova krova, portretna plastika ili keramički likovi životinja.

Srednjovjekovna keramička produkcija ne poznaje više takvu raznolikost i bogatstvo oblika kao prethodne. To su uglavnom jednostavni, jajoliki lonci, rađeni na sporo ili brzo rotirajućem kolu, od ne baš dobro pročišćene gline. Izdvojene su tri skupine: grupa germanske keramike koja se odlikuje ukrasima izvedenim žigosanjem, koncipiranim u obliku različito komponiranih trokuta ili rombova, zatim grupa slavenske keramike ukrašene tipičnim motivima urezanih valovnica, te na kraju keramika kasnijeg srednjeg vijeka, među koju je uklopljeno i nekoliko pećnjaka raznovrsnih oblika.

Izložba je bila popraćena plakatom koji je ujedno bio i mali informativni vodič po izložbi. Na naslovnoj strani ispod kompozicije nekoliko keramičkih predmeta dat je uvod u izložbu i to na hrvatskom i njemačkom jeziku. S druge strane uz fotografije nekolicine izložaka svih vremenskih razdoblja izneseno je u kratkim crtama obilježje keramičke produkcije i ukrašavanja svakog od njih.

(T. T. G.)

»ARHEOLOŠKI SPOMENICI S PODRUČJA ZAGREBA I BLIŽE OKOLICE«

U jesen 1980. godine priređena je u Arheološkom muzeju izložba pod gornjim nazivom s namjerom da prikaže ostatke materijalne kulture s teritorija našeg grada. Uz uvodnu legendu i fotografije značajnijih eksponata, te snimaka terenskih situacija, prezentiranih na zidnim panoima, materijal je izložen u nekoliko vitrina, a obuhvaća vremenski raspon od trećeg tisućljeća pr. n. e. pa sve do 13. st.

Najstariji arheološki predmeti na tlu Zagreba su kamene sjekire otkrivene na Opatovini, Rudešu i drugim arheološkim lokalitetima. Intenzivnije naseljavanje javlja se tek krajem brončanog doba o čemu svjedoče groblja s paljevinom u žarama iz Vrapča i Velike Gorice. Tragovi halštatskog perioda su zasad vrlo skromni i sporadični.

Na prijelazu stare i nove ere područje Zagreba dolazi pod rimsku vlast. Izgradnja guste mreže putova i većeg broja naseobinskih aglomeracija s urbaniziranim centrom u današnjem selu Šćitarjevu — antičkoj Andautoniji, dovela je do brzog razvoja i procvata ovog kraja. Novija istraživanja u Šćitarjevu i nalazi javnih objekata (rimsko kupalište) i stambene arhitekture, pokazuju s jedne strane snažni utjecaj rimske civilizacije i kulture ali u isto vrijeme i bogati udio domaćih tradicija u oblikovanju svih vidova života i stvaralaštva na ovom tlu.

Otkriće groblja u Držićevoj ulici (1958—1959) s dva mauzoleja 1. i 2. st. n. e. i grobovima 1—4. st. dokazuje da je na užem teritoriju Zagreba bilo naseobina trajnog karaktera u što se ranije sumnjalo (predmeti iz grobova izloženi u jednoj vitrini).

Početakom 7. st. razorena je rimska Andautonija. Nalazi iz tog razdoblja su dosta malobrojni. U toku 8. st. dolazi do ponovnog naseljavanja zagrebačkog područja o čemu svjedoče nekropole na Krugama i u Velikoj Gorici. Od specifičnih starohrvatskih nalaza izložen je ratnički grob iz Podsuseda s mačem i garniturom pojasa iz prve pol. 9. st. Od osobitog povijesnog značaja je otkriće starohrvatskih na-

ušnica 11. st. na Kaptolu ispred pročelja katedrale. Groblje na koje ukazuje ovaj nalaz pripadalo je slavenskom naselju uz lijevu obalu Medveščaka, gdje se je razvila najstarija jezgra današnjeg Zagreba (tu je osnovana 1094 god. biskupija). Na susjednom brijegu nastaje u srednjem vijeku drugo naselje nazvano Gradec (Grič) ili u arpadovsko vrijeme Castrum i Civitas. Nakon provale Tatara Zagreb je postao slobodni kraljevski grad (1242 god.). Oba srednjevjekovna naselja (biskupski grad i Grič) imala su svoje utvrde i predgrađa i vlastitu liniju razvoja.

Iz oba ova naselja postoje arheološki nalazi i to pretežno keramika.

(V. D. — B. V.)

IZLOŽBE ARHEOLOŠKOG MUZEJA U IZLOŽIMA ZNANSTVENE KNJIŽARE

Demokratizacija i razbijanje tradicionalnog u muzeologiji kao heterogenoj i nadasve važnoj disciplini svake nacionalne kulture zahtijeva korjenite promjene stanja, kako u predstavljanju i obradi materijala iz fundusa muzeja, tako i u obrazovnoj sferi.

Otvaranje muzeja prema vani nameće se kao imperativ vremena. Inzistiranje na zatvorenosti i ekskluzivnosti vodi gubljenju primarnih funkcija čuvanog predmeta koji živi onoliko koliko je nazočan u svijesti ljudi. U suprotnom, on je »mrtva stvar« čije je bivstvovanje u neonskoj vitrini ili depou besmisleno samo po sebi.

Zacijelo, problematika je mnogo složenija i prelazi okvir zadane teme, iako je bitna za razumijevanje akcije koju su zajednički organizirali Arheološki muzej i »Znanstvena knjižara« u Zagrebu.

Počevši priređivati izložbe u izložima »Znanstvene knjižare« (do sada četiri održane) Arheološki muzej i spomenuta knjižara stvorili su izvanredne uvjete i udarili temelj stvaranju prostora zamišljenog poput svojvršne ispostave ili »produžene ruke« muzeja. S obzirom na položaj »Znanstvene knjižare« (ugao Preradovićeve ulice i Trga bratstva i jedinstva)

mimo koje dnevno prođe ili uđe u potrazi za knjigom više tisuća ljudi, izložbeni prostor je strogo namjenski i opravdava svoju funkciju. Osim predmeta iz fundusa muzeja, bitna kvaliteta je i predstavljanje izdanja i literature vezane za samu postavku u cilju potpune informacije i, samim tim, pažljivo uobličene »pozivnice« da se otiđe u muzej.

Prva izložba Arheološkog muzeja u izložima »Znanstvene knjižare« kojom je i udaren temelj Galerijskog prostora (»Ukrasi na keramici od prethistorije do srednjeg vijeka«) održana je, usporedo s postavkom u muzeju, od 1. srpnja do 20. rujna 1980. godine. Uz plakat i literaturu vezanu za samu izložbu izložene su kopije vučedolskih posuda i terina što je pobudilo veliku pažnju građana i sredstava javnog informiranja i potaklo nastavljanje takve prakse. Tako je od 1. listopada do 5. studenoga u izlogu knjižare postavljena izložba pod radnim nazivom »Antičko graditeljstvo u našim krajevima«. Izloženi su, uz literaturu vezanu za antičko graditeljstvo i urbanizam, i neki predmeti iz fundusa muzeja: tegule, kupe kanalice, tubuli i tome slično. Uz navedeni materijal postavljene su i fotografije s prikazima antičke arhitekture s područja kontinentalne Hrvatske da bi se što zornije prikazao način gradnje i elementi antičkog graditeljstva čiji su ostaci izvanredna spomenička baština.

Izložba koja je izazvala veliku pažnju — »Antički teatar na tlu Jugoslavije« (10. studenoga — 15. prosinca 1980.) — postavljena je u izlogu uporedo s održavanjem u prostorijama muzeja. Uz plakat i fotose, te literaturu o antičkom teatru, u izlogu je bila izložena kopija reljefa božice Nemeze (zaštitnice i čuvarice pravila borbe u anfiteatru) iz Petrovine Turo-poljske čiji je original zauzimao vidno mjesto na samoj izložbi.

U vremenu od 16. ožujka do 6. travnja 1981. godine u izložima knjižare postavljena je izložba »Susreti s Egiptom...«. Vrijednošću eksponata te znalačkim postavom kojeg je sačinio prof. Marcel Gorenc izložba je pobudila veliku pažnju i interes građana. Priređena usporedo s postavom izložbe skarabeja u prostorijama muzeja predočila je širokom auditoriju

slijedeće izložke iz fundusa muzeja: pravokutni blok vapnenca s plitkim reljefom magijskih vratiju, sjedećim likom pokojnika i hijeroglifskim zapisom, manji pravokutni blok od pješčanika s kalupom sjedeće čaplje te suvremeni otisak u toniranoj glini, kanopu s plastičnim poklopcem od pješčanika u obliku ljudske glave, poklopac kanope od keramike u obliku ljudske glave sa širokim oglavljem, pseudo kanopu s glavom pavijana, kameni kipić-šauapti te šest kamenih skarabeja. Uz spomenute predmete izloženi su plakati izložbe skarabeja, fotografije stalnog muzejskog postava egipatske zbirke, literatura vezana za zagrebačku zbirku te popratni tekst kojeg je sastavio autor izložbe, prof. Gorenc.

N. J.

Vida STARE: *KRANJ NEKROPOLA IZ ČASA PRESELJAVANJA LJUDSTEV* (s prispevkoma Zdenko Vinski, Ovrednote-nje grobnih pridatkov in István Kiszely, Antropološki pogledi) Katalogi in monografije 18, izdao Narodni muzej u Ljubljani, Ljubljana 1980, 4°, str. 124, od toga 5—83 str. tekst na slovenskom jeziku a 85—124 str. isti tekst na njemačkom jeziku, tab. 136 i jedna kolor tabla, 21 sl. u tekstu, a od toga su 4 plana nekropole.

U ovoj monografiji prvi put je interpretiran sveukupni fundus nekropole Kranj s položaja »Lajh« — ušće Kokre u Savu — koja predstavlja najveću do sada istraženu nasebinsku nekropolu iz vremena seobe naroda s područja Jugoslavije, s približno 650—700 grobova. Većina arheološkog materijala čuva se u Narodnom muzeju u Ljubljani, dok se manji dio nalazi u Prehistorijskom odjelu Prirodoslovnog muzeja u Beču. Zbog velikog značenja ove nekropole, i njezinog jednostranog vrednovanja i interpretiranja u starijoj evropskoj arheološkoj literaturi, monografija je pisana dvojezično, tj. na slovenskom i na njemačkom jeziku.

Nakon uvodne riječi P. Petrua, monografija je podijeljena na tri glavna poglavlja, što se vidi i iz njezinog naslova, a na kraju je kataloški opis predmeta. Prvo poglavlje, Povijest iskopavanja, autorica kojega je V. Stare, sastoji se od nekoliko potpoglavlja. U uvodu prikazuje povijest iskopavanja nekropole i naglašava da je iskopavanje u cjelini izvedeno pod vrlo nesretnim okolnostima. Nestručno ga je započeo T. Pavšlar 1898. god. iskopavši otprilike 150—200 grobova, od kojih se nisu sačuvale grobne cjeline, a najveći dio predmeta iz tih grobova čuva se u Narodnom muzeju u Ljubljani; isto je i s materijalom koji je on iskopao u

nekoliko navrata u razdoblju od 1901. do 1904. god. U ljeto 1901. god. iskopavanje nastavlja J. Szombathy, koji je iskopao 66 grobova. Grobne cjeline su sačuvane, a predmeti se čuvaju u Prirodoslovnom muzeju u Beču. U jesen iste godine F. Schulz je iskopao 58 grobova od kojih se nisu sačuvale grobne cjeline, jer je materijal bio složen tipološki a čuva se u Narodnom muzeju u Ljubljani. Iskopavanje nastavlja J. Žmavc 1903. i 1904. god., otkopavši 112 grobova sa sačuvanim grobnim cjelinama koje se čuvaju u Narodnom muzeju u Ljubljani. Konačno 1905. god. iskopavanje ove nekropole završava W. Šmid, otkopavši 213 grobova, sa sačuvanim grobnim cjelinama koje se danas nalaze u Narodnom muzeju u Ljubljani. Napominjemo da je V. Stare izvršila reviziju cjelokupnog grobnog fundusa, crtala sav materijal i načinila njegovu katalošku obradu. Kataloški dio koji slijedi nakon trećeg poglavlja, nije kronološki po godinama iskopavanja, već prema rednim brojevima kako je materijal inventiran i to najprije onaj koji se čuva u Narodnom muzeju u Ljubljani, a zatim materijal iz Prirodoslovnog muzeja u Beču. Vrlo je važan plan na sl. 5 na kojem je V. Stare pokušala izvršiti topografsku rekonstrukciju plana nekropole. Na ovom planu označene su pojedine kampanje iskopavanja F. Schulza, J. Žmavca i W. Šmida. Šteta je što se nisu nastojali povezati postojeći planovi iskopavanja J. Žmavca i W. Šmida. V. Stare se nadalje osvrnula na položaj skeleta u grobu, a taj je gotovo u pravilu istok-zapad s glavom na zapadu. Pokojnici su položeni na leđa s rukama pruženim uz tijelo, a od ovog pravila ima neznatnih odstupanja. Pokapali su ih zamotane u tkaninu i polagali na dno jame koje je često bilo priređeno za ukop i tada je obloženo kamenim pločama ili oblucima. Autorica se osvrće na veličinu, dubinu i konstrukciju grobnih jama, kao i na položaj priloga u grobovima. Manji broj grobova je

bez priloga koji se najčešće nalaze kod glave, na položaju ruku ili kraj koljena pokojnika. Dalje je autorica izradila statističke tabele za 22 muška i 22 ženska groba s predmetima koji se najčešće nalaze kao prilozi u grobovima (sl. 7 i 8.). U kratkim crtama prikazala je veličinu i spol skeleta.

Antropološki materijal doživio je zlu kob. Pretežno se najprije čuvao u Ljubljani, odakle je za vrijeme rata prenesen u Graz, gdje se zagubio u ratnim ili poratnim prilikama. U trećem poglavlju ove monografije I. Kiszely daje kratku antropološku analizu. Jedini sačuvan i raspoloživ antropološki materijal je onaj od Szombathyjevog iskopavanja koji se čuva u Antropološkom odjelu Prirodoslovnog muzeja u Beču. Od sedamdesetak sačuvanih skeleta samo se četrdesetak moglo upotrijebiti za antropološku analizu. To je vrlo mali broj u odnosu na ovako veliku nekropolu, pa stoga smatramo da ova analiza ne može biti mjerodavna i gotovo je suvišna. Značajno je ipak da je u tri slučaja uočena umjetna deformacija lubanje kod žena, što je karakteristično za istočne Germane. Među istraženim skeletima najviše je zastupljen nordijski tip, zatim iberomediteranski, alpski tip, miješani nordijsko-alpsko-mediteranski i mongoloidni. Radi se dakle o vrlo heterogenom sastavu stanovništva. To nam je ujedno dokaz da su se u ovoj nekropoli pokapali alpski starosjedinci, Ostrogoti i Langobardi, što potvrđuje rezultate dobivene na osnovi analize i interpretacije grobnog fundusa, tj. arheološkog materijala.

Nadalje se treba osvrnuti na drugo, po našem mišljenju najznačajnije poglavlje ove monografije, a to je »Vrednovanje grobnih priloga« čiji je autor Z. Vinski. Na samom početku prikazao je glavne značajke nekropole, smjestivši je u vrijeme i prostor. Ova je naseobinska nekropola kastela *Carnium*, kako je uvodno rečeno, najveća nekropola iz vremena seobe naroda na cijelom području Jugoslavije. To je groblje na redove u kojemu je ukopavanje moglo početi nešto prije 500. god. i trajalo je u toku cijelog 6. st., tj. do oko 600. god. Osim priloga u grobovima i povijesnih potvrda za ovakvu da-

taciju postoje i određeni numizmatički pokazatelji na koje se autor također osvrnuo. Na sl. 11 reproducirani su svi sačuvani novci iz ove nekropole. Autor zatim naglašava da je to velika nekropola alpskih starosjedilaca s očiglednom germanskom prisutnošću. Kastel *Carnium* je bio u ostrogotskoj državi Teodorika i njegovih nasljednika, s vojnom posadom od 500 do 540. god. Nakon toga je vrlo kratko vrijeme pod vlasti istočnorimskog cara Justinijana I, da bi 546/48. god. došao u ruke Langobarda, koji su u njemu držali vojnu posadu i nakon odlaska u Italiju, sve do kraja 6. st. Poslije 600. god. prestaje zakopavanje na položaju »Lajh«, odnosno ono se arheološki ne može dokazati.

Autor zatim prema vlastitom izboru prelazi na analizu grobnih priloga, a težište njegovih razmatranja je na slabo poznatom i nepoznatom do sada neobjavljenom materijalu. Napominjemo da je reprezentativniji, već poznat i u literaturi tretiran arheološki materijal ove nekropole, a to su germanski nalazi (ostrogotski i langobardski), spomenut samo sumarno s literaturom koja se na njega odnosi. Najprije ukratko obrađuje ostrogotske nalaze iz prve polovice 6. st., a to su: ostrogotske kopče koje su import iz Italije, zatim malene ostrogotske kopče ali mediteranskog obličja, te istočnogermanske fibule koje su većinom ostrogotske, a samo su dvije gepidske. Dalje autor prelazi na materijal iz druge polovice 6. st. Uočava da nema tipičnih langobardskih fibula, ali ima tirinških, langobardskih imitacija merovinških uzora, te fibula romaniziranih starosjedilaca. Među germanskim najbrojnije su »S« fibule. Autor naglašava veliku količinu bizantskih kopči mediteranske forme, kakve su ustanovljene kod Langobarda u Italiji, ali ih nema kod Langobarda u Madžarskoj. Na osnovi velikog broja ovih kopči autor pretpostavlja postojanje radionice negdje na prostoru između gornjeg toka Soče i gornjeg toka Save, odakle su one ušle u starosjedilačku i u langobardsku upotrebu. Među manje poznatom građom ističe veliki broj koštanih češljeva, koji se nalaze u langobardskim i u starosjedilačkim grobovima, ukupno oko 110 koma-

da te 24 komada iz uništenih grobnih cjelina. Češljevi su kasnoantičkog podrijetla, a služili su kao toaletni pribor, za ukras u kosi ženske frizure, a mogli su imati i magično značenje. Na osnovi tako velikog broja češljeva, kao i prema grobu 185 u kojemu je zakopan izrađivač češljeva, autor pretpostavlja postojanje radionice češljeva u kastelu *Carnium*. Zatim se uočava postojanje veoma velikog broja staklenih perli, od ogrlica ili narukvica. One bi zahtijevale posebnu analizu, ali to izlazi iz okvira autorovog interesa i poznavanja. Posebno se ističe jedan stakleni rog za piće, iz ženskog groba, koji predstavlja rijetkost u odnosu na ostali materijal; rad je romanskih staklara, importiran je iz sjeverne Italije najvjerojatnije preko Cividalea. Autor se osvrće i na postojanje zlatnih niti od brokata, kakve se inače često nalaze u germanskim, posebno u franačkim grobovima. Također uočava veliki broj pređica od bronce, srebra i zlata. Kod njih je za dataciju osobito važan oblik baze trna, a ta većinom može biti odrezana ili štitolika. Pređice su inače kulturni element romaniziranih starosjedilaca ali su i u germanskoj upotrebi. Autor ističe da je ustanovljen relativno mali broj langobardskih muških grobova s oružjem, u odnosu na ovako veliku nekropolu. Sveukupno je pronađeno 15 mačeva, jedan saks, nešto više strelica i noževa, i jedan umbo. Među muškim grobovima s oružjem ističu se dva groba koji

kao prilog imaju po jednu brončanu vagu, ali bez zlatarskog pribora, pa se zaključuje da su ove vage očito služile za monetarne svrhe. Na kraju se sumarno spominje pribor, oruđe, kresiva, okovi torbica i keramika.

Iako se uglavnom interpretiraju nalazi iz Kranja, ipak su se uzela u obzir i odgovarajuća groblja u zapadnoj Jugoslaviji i inozemstvu. Autor zaključuje da sve te nekropole iz 6. st., usprkos mnogim srodnostima, nisu identične i svaku treba interpretirati zasebno, premda ih se može međusobno uspoređivati, te tvrdi da u zapadnoj Jugoslaviji, uključivši i nekropolu Kranj, nema zasebnih germanskih groblja. Sve su to starosjedilačka groblja s većom ili manjom germanskom prisutnošću.

Primjetili bi da nam se čini suvišnim ponavljanje povijesti iskopavanja, premda i ukratko, na početku svakog poglavlja, iako su razni autori i svaki od njih tretira nekropolu s drugog aspekta. Objedinjavanje tog navođenja bio je zadatak redakcije, što je ona propustila učiniti. Tom primjedbom ne želimo umanjiti značenje recenzirane publikacije, koja prema uloženom trudu trojice autora, a osobito po važnosti objedinjenog predočenog arheološkog fundusa, nesumnjivo zaslužuje pohvalu. Ovim katalogom ispunjena je velika praznina u raonsrednjovjekovnoj arheologiji Jugoslavije.

K. Simoni